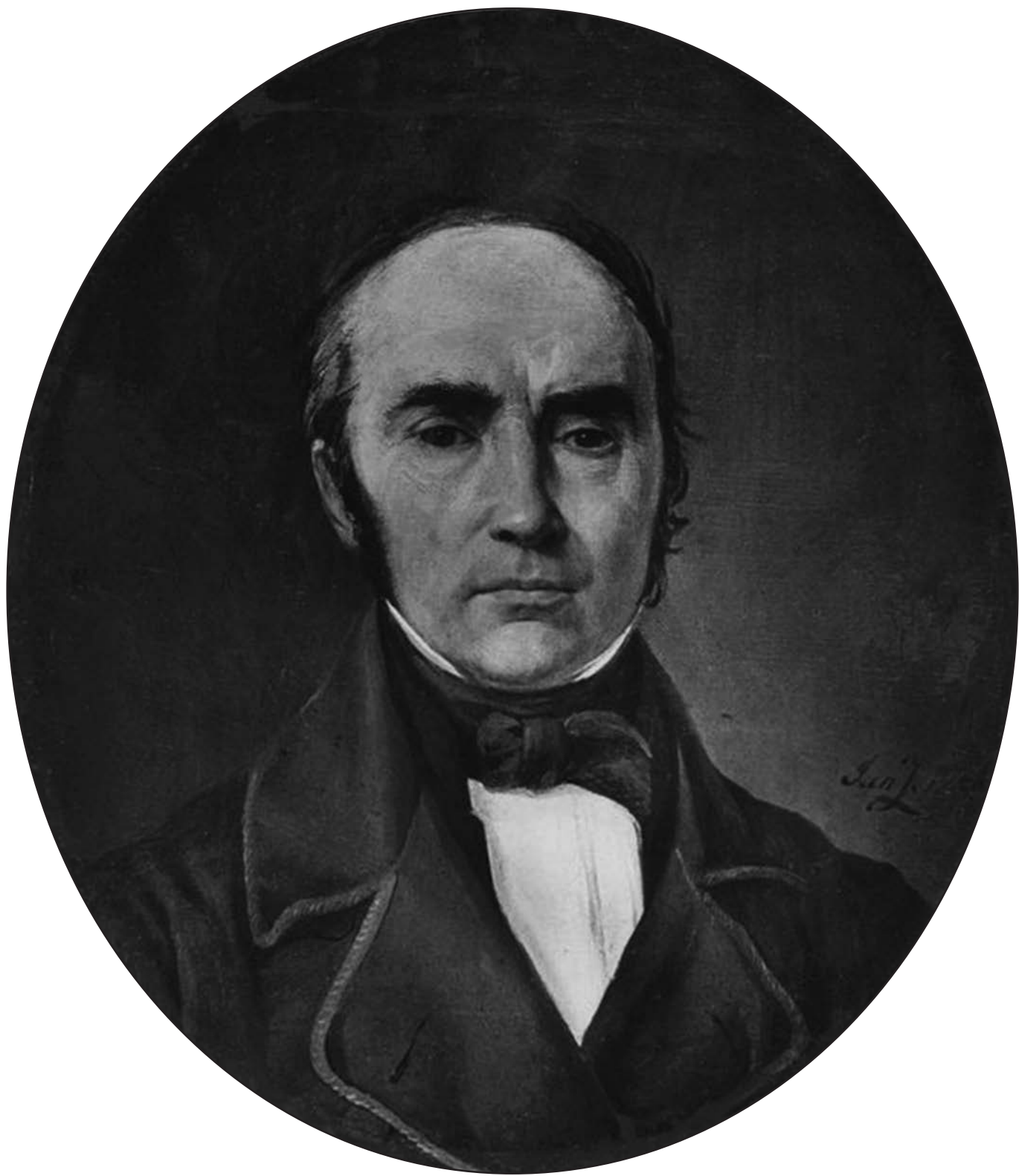

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Praėjo 80 metų nuo 1940 metų katastrofos ir civilizacinio trūkio, kurio masto ir pasekmių nesame deramai suvokę iki šiandien. 1940 metų okupacija ir sovietizacija – pagrindinė šio numerio tema. Istorikas Gintautas Miknevičius, remdamasis gausiais archyviniais šaltiniais, aprašo sovietų kariuomenės provokatyvius veiksmus okupacijos išvakarėse. Straipsnis skiriamas pirmųjų okupacijos aukų atminimui. Tarp atlikusiųjų pareigą Tėvynei – Ūtos poste žuvęs Lietuvos Respublikos pasienietis Aleksandras Barauskas.

„Dokumentuose“ – Lietuvos centrinio valstybės archyvo ir Lietuvos ypatingojo archyvo darbuotojų parengti mūsų valstybės okupacijos ir sovietizacijos dokumentai. Skaitytojai turi galimybę susipažinti su Sovietų Sąjungos ultimatumu Lietuvai ir įsitikinti, kiek jame klastos ir netiesos, kokie akivaizdūs 1940 metų Lietuvos ir dabartinio Rusijos režimo įvykdytos Krymo aneksijos ir Rytų Ukrainos teritorijų užgrobimo „hibridinių scenarijų“ panašumai. Klastingos 1940 metų okupacijos neatskiriama dalis – susidorojimas su Lietuvos Respublikos politiniu elitu. Planuoti parengiamieji darbai ir svarbiausi jo vykdytojai – Antano Sniečkaus pasirašytame liepos 7 d. plane dėl politinių partijų ir organizacijų vadovų suėmimo ir likvidavimo.

Antra „Dokumentų“ skyriaus dalis skiriama Steigiamojo Seimo 100-čiui paminėti. Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas, Rinkimų laisvės apdraudimo įstatymas ir ypač Valstybės Prezidento ir Ministro Pirmininko atsišaukimo į valstybės piliečius tekstas atskleidžia valstybės kūrimo dvasią, liudija vyravusį piliečių aktyvumą ir nusiteikimą. Juk Steigiamojo Seimo rinkimuose dalyvavo apie 90 procentų rinkėjų.

„Mūsų didžiųjų“ galerijoje – Simonas Daukantas, modernios Lietuvos pradininkas, Lietuvos istorijos lietuvių kalba autorius, gimtosios kalbos puoselėtojas. Jūratė Laučiūtė aktualizuoja ir sudabartina S. Daukanto palikimą ir pagrįstai klausia: kiek įsipareigojusiųjų Daukanto priesakams likę šiandien?

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ – straipsnis apie Baltarusiją, pirmą kartą skelbtas 2008 metais. Nustatydamas Lietuvos nacionalinius interesus atitinkančių santykių su kaimynine Baltarusija gaires, autorius pabrėžia: „Lietuvos požiūris į Baltarusiją niekada negalės ir neturės būti tapatus kokiam nors globalizuotam požiūriui“ (p. 46). Kitame dokumente – Atvirame laiške tautiečiams R. Ozolas fiksuoja atkurtoje Lietuvoje įvykusį mentalinį lūžį – perėjimą nuo mąstymo „turtinga mano valstybė – turtingas ir aš“ prie „turtingas aš – turtinga mano valstybė“. Kas jo autoriai ir vykdytojai?

„Mąstymuose“ – Vytauto Daujočio svarstymai aktualia teisingos valstybės tema. Ar per trisdešimt atkurtos valstybės metų ji tapo teisinga visiems? Autoriaus nuomone, teisingumo būtų daugiau iš esmės pertvarkius teisėsaugos sistemą, taip pat ir Konstitucinį Teismą. Politikos mokslų bakalauras Sergejus Rybakas analizuoja paradoksalią liberalizmo ir demokratijos sąveiką.

„Paminėjimuose“ Vilma Akmenytė-Ruzgienė toliau pristato vienos dienos kroniką – pasakoja apie Steigiamojo Seimo atidarymo dieną – 1920 m. gegužės 15-ąją. Džiugu pranešti, kad tęsiame Sąjūdžio gimimo ir tapsmo temą. Šiame numeryje – Anykščių Sąjūdžio pirmieji žingsniai, Anykščių Sąjūdžio leidinio „Žiburys“ kelias į žmonių protus ir širdis. Pasakojimų autorė – viena iš Anykščių Sąjūdžio kūrėjų, signatarė Irena Andrukaitienė.

Didelė garbė pristatyti kardinolo Vincento Sladkevičiaus (1920–2000) šimtmečiui skirtą atsiminimų knygą „Savas tarp savų“ apie jo gyvenimo metus tremtyje Biržų krašte.

MŪSŲ DIDIEJI

JŪRATĖ SOFIJA LAUČIŪTĖ

BRUKNELĖ DYKUMOJE

Kiekvieną kartą prisiminus Simoną Daukantą prieš akis iškyla vaizdas: Daukanto sodyba-muziejus Kalviuose, Skuodo rajone: klėtelė, išsaugojusi anų laikų apnašą (žemaitiškai – pavidalą); kamarėlė iš klėties galo, kurioje galbūt ilsėdavosi S. Daukantas, grįžęs iš savo studijų ar darbų; kamarėlėje spinta, stalelis, medinė lova; ant lovūgalio pasverti drabužiai, o ant grindų prie lovos tvarkingai, nosis prie nosies, sustatytos medinės klumpės. Ir lova, ir drabužiai, ir klumpės tebelaukia sugrįžtančio. Laukia jau daugiau nei 200 metų.

Kažin ar atsirastų šiandien bent vienas žemaitis (o gal ir ne žemaitis), kurio nesujaudintų tas bežadis, ištikimas laukimas judesio, žodžio, šilumos to, kuris velkasi marškinius, kiša koją į klumpę?

Daukanto stiprybė

S. Daukantas – mūsų praeitis, apie kurią giedama: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia...“

Ir juk ne veltui giedama: stiprybės tikrai pasisėmėme. Ištrūkome iš agresyvios Sąjungos gniaužtų, o antrą kartą atkurtoji Lietuvos valstybė pradėjo skaičiuoti jau ketvirtą savo gyvavimo dešimtmetį. Tik juo toliau, tuo daugiau nerimo: ar ilgai dar gyvuosime? Koks likimas laukia tautos, kurios istoriją kadaise gražia žemaičių kalba surašė S. Daukantas iš Kalvių kaimo? Ar neišnyksime ilgus šimtmečius gyvavę kaip tauta?

Kultūros istorikė profesorė Rasa Čepaitienė, aptardama, kaip gimė ir plėtojosi lietuvių samprata, tarp svarbiausių jos „gimdytojų“ pamini S. Daukantą, kuris, ko gero, pirmas taip aiškiai ir konkrečiai apreiškė, kaip tapti ir išlikti žemaičiu lietuviu: viena, „tai už savęs turėti ilgaamžę ir didingą istoriją“; antra (o neretai – ir pirma), kurti, puoselėti, saugoti pačią gražiausią gimtąją kalbą.

Ir dar žemaičiai lietuviai, S. Daukanto įsivaizdavimu, negalėję gyventi be miškų, kurie juos ir maitinę, ir nuo pavojų dengę, ir nuo šalčių apgindavę, o tarp jų saugiai žalia bruknelė žaliudavusi kalba...

Taigi kas, pasak S. Daukanto, lemia tautos gyvastį ir jos išlikimą?

Gyvastį tautai teikianti kalba ir sava istorija, o gyvai tautai reikalinga sava istorija. Kaip tarė, taip ir padarė: sukūrė Lietuvai istoriją lietuvių kalba! Net ir istoriniai S. Daukanto veikalai perpinti tautosakos perlais, patarlėmis, priežodžiais, žodžių, ypač tikrinių vardų, kilmės aiškinimais, kuriais šiandien, žinoma, galima pasidžiaugti, bet pasitikėti būtų neatsargu.

Mintis, kad kalba svarbi ne tik tautinei, bet ir apskritai mąstymo, elgesio, bendravimo kultūrai, nėra iš senų laikų užklydęs reliktas, priglobtas senelio Daukanto. Ir šiais laikais mokslininkai, nepraradę sveiko proto nuo postmodernistų keliamo triukšmo, pabrėžia išskirtinį kalbos vaidmenį ugdant visapusiškai išsilavinusių žmonių visuomenę.

„Pirma, kalba – ir tai labiausiai nepaprasta – leidžia mums „mąstyti“, priskiriant žodžius objektams ir idėjoms. Tada pasidaro įmanoma išreikšti *loginę* idėją žodžių rinkiniui taikant gramatinės taisykles ir susiejant juos į seką sakinyje. Negana to, gebėjimas kalbėti leidžia mums ta kalba išreikštas mintis paimti ir visiškai tiksliai įkelti į kitų protus,

¹ Čepaitienė R. *Lietuvių sampratos dabarties didžiojoje istoriniuose pasakojimuose // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2020, nr. 2 (32), p. 58.*

kad jie joms pritartų ar su jomis nesutiktų. Kalba padaro pasaulį suprantamą, leisdamą žmogui savo mintis ir patirtis sukauptų žinių pavidalu perteikti iš kartos į kartą ir, galbūt neišvengiamai, pasiekti /.../ akimirka, kai „vaizduotėje“ priešais akis galės turėti visatos, kurioje gyvena, istoriją.“¹

Taigi kaip mąstome, taip kalbame, kaip kalbame, taip gyvename. Tiesa sena, kaip pasaulis. Ypatingas S. Daukanto nuopelnas tas, kad jis ne tik gražiai kalbėjo apie lietuvių kalbą, bet ir realiais darbais prisidėjo prie jos tobulinimo ir puoselėjimo: rinko ir skelbė tautosaką, pasakas, patarles, priežodžius, o pats ką nors rašydamas ar skaitydamas kitų autorių lietuviškus rašinius, ypatingą dėmesį kreipė į teksto kalbos grynumą, žodingumą, taisyklingumą.

Beje, S. Daukantas anksčiau nei Jonas Basanavičius ar Jonas Jablonskis parengė lietuviško kalbamokslio knygelę, išleido „Abėcėlę“, vadovėlių, knygelių vaikams. Lygiagrečiai jis rašė ir leido įvairias praktinę naudą turinčias knygas suaugusiems.

Atsiverčiame vienintelį istorinį veikalą, kurį S. Daukantai pavyko pačiam išspausdinti – „Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Pratarinėje rašoma:

„Jei tikrai pažvelgsim į pačią Lietuvos tautą, kalnėnų ir žemaičių, aiškiai tenai matysim, jog ta tauta ne vien praėjusiuose amžiuose, bet jau gilioj senovėj yra perkentėjusi didžiai didelius savo ūkės ermyderius, nesgi turi sau ypatingą kalbą, būtinai įvairią nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kurioje visa gal permąstyti ir visa apreikšti /.../ Vienok viso to šiandien nebėra: kaipogi pati aptvinusi svetimomis tautomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos kunigai kalbantys jau svetimą kalbą, svetimą rėdą, svetimą tiesą sekanti, trumpai sakant, savo pavasario žalių lapelių nieko nebturinti, tikrai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it giria žiemos laiku savo žagams rodanti, tarp kurių tikrai viena pati jų kalba it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebžaliuoja, kaip ženkla viso to buvusio /.../ Nesgi senovės raštai skelbia, jog lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, giminės yra buvusi lopšiu Indų žemė /.../ Tas yra dar stebuklingesniu, jog tą prasenovę mūsų kalbos ne raštai mūsų kunigų užlaikė per tūstančius metų iki šiai dienai, nes mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose, kurios šiandien dar, išleisdamos savo vaiką į svietą ir įduodamos jam laimės ženklą, sako: „Mirk, vaikel, ar doru žmogum būk ir namų savo neužmiršk“, – tos, sakau, užlaikė mūsų senovės kalbą, kuria mes šiandien, jų vaikai, galim didžiuotis ir girtis, jog nė viena kalba šiame pasauly nėra taip aiški, kaip mūsų.“²

Nuo tos dienos, kai spausdinto žodžio pavidalu pasirodė šios mintys, praėjo daugiau kaip 150 metų (išspausdinta Sankt Peterburge, arba, kaip anuomet buvo rašoma, Petropily, 1845 metais).

Susipratusių žemaičių šviesuolių ratelis

XIX amžiuje, kai lietuviai neturėjo savo valstybės, visą atsakomybę už tautos ateitį, tapsmą ir išlikimą, nieko nesitikėdami iš valdžios, prisiėmė būrelis šviesuolių. Ir be modernių ryšių priemonių jie surasdavo vienas kitą, glaudėsi vienas prie kito palaikydami, padrąsindami ir paguosdami.

Savo auka Lietuvai nebuvo vienišas ir S. Daukantas. Dar studijuojant Vilniaus universitete ir vėliau, šaltame vėjuotame Peterburge, ir paskutiniaisiais gyvenimo metais Kurše ir Žemaitijoje šalia Daukanto vis atsirasdavo jį suprantantys vienminčiai ar tiesiog geri, rūpestingi žmonės ir tapdavo jo ramsčiais ilgesniui ar trumpesniui laikui.

Tyrinėtojai tradiciškai gilinasi į S. Daukanto santykius su vyskupu Motiejumi Valančiumi (apie juos taip pat esu rašiusi³), bet mažai tesidomi jo ryšiais su Simonu Stanevičiumi, Jurgiu Pabrėža, Kajetonu Nezabitauskiu, Dionizu Poška, Jurgiu Pliateriu ir kitais žemaičiais. O juk iškiliosios didžiųjų žemaičių – Daukanto, Pabrėžos, Valančiaus – trijulės, vienintelės tokios

¹ *Le Fanu J. Kodėl mes? Kaip mokslas iš naujo atrado, kad mes sau – paslaptis. Kaunas, Vox altera, 2016, p. 56.*

² *Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių // Raštai. T. I. Vilnius, Vaga, 1976, p. 407–409.*

³ *Laučiūtė J. S. Peterburgas Lietuvos mokslo ir kultūros istorijoje. Vilnius, Katalikų akademija, 2002, p. 71.*

visos Lietuvos istorijoje, jungiamąja grandimi tarp dviejų dvasininkų tiek chronologiškai, tiek pasirinktos veiklos kryptimis buvo tapęs būtent pasaulietis S. Daukantas.

Ateinančius metus Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė Jurgio Pabrėžos metais, tad verta bent keliais žodžiais paminėti ir jo pėdsakus Daukanto gyvenime.

Kilę jie abu iš to paties Mosėdžio valsčiaus, bet susipažino tik 1834 metais, S. Daukantai atostogaujant Žemaitijoje. Kretingos vienuolyno pamokslininkas tėvas Ambraziejus Jurgis Pabrėža, artimiau pažinęs S. Daukantą, tėviškai jį pamilo ir jam išvykus atgal į darbo vietą, nuolat savo maldose prisimindavo. Beje, ne be reikalo S. Daukanto atminimo sergėtojai Kalviuose, prie Daukanto klėtelės, pastatė ir išpūdingą koplytstulpį J. Pabrėžai, taip sutvirtinę tų dviejų kraštiečių dvasinę ir patriotinę bendrystę.

Koplytstulpis Jurgiui Pabrėžai Kalvių kaime, Simono Daukanto sodyboje-muziejuje. Livijos Grajauskienės nuotrauka

Mokyтasis vienuolis, pats mėginęs sukurti rašytinę žemaičių kalbą, nesunkiai pastebėjo didžiulį Daukanto potencialą ir, būdamas vyresnis, globojo jaunuolį – rėmė jį ir moraliai, ir darbu prisidedamas prie jo veiklos. Pažadėjęs Daukantui rinkti tautosaką, ne tik pats užrašinėjo, bet ir subūrė būrelį talkininkų. Viską, ką pavykdavo surinkti, Pabrėža siuntė savo jaunajam bičiuliui, o kai Daukantas sugalvojo iš Rygos persikelti į imperijos sostinę, palaimino jį.

Yra išlikęs J. Pabrėžos laiškas į Peterburgą bendram bičiuliui kunigui Jonui Krizostomui Gintilai. Kaip rašo Irena Petraitienė, „lyg žemaičių kalvelėmis riedantys akmenukai į tėvo Ambraziejaus Jurgio Pabrėžos 1834 metų gruodžio 31 dieną rašytą „gromatą“ gulė spalvingi, tačiau rūpesčiu pabarstyti žodžiai. Gal Peterburge gyvenantis kunigas Jonas Krizostomas Gintila bus kur matęs Simoną, ar bažnyčioje susitikęs, ar žinia bus kokia aidu atsimušus...“¹

Laiškas išties trykšta pabrėžišku humoru ir tėvišku rūpesčiu: „Bówa pri musó šiais metais kilnus jaunuolis, wadyynams Jomiilesta Pons Symóns Dawkąts: šis atsytolindams iš mūsų į Peterburgą pažadėjo, kad atvykęs į šį miestą tuoj pas mus paraszik (parašys). Bet ar šis pažado nesilaiko, ar kelyje kas Jo ne nookowa, arba gal kokio į tamsiąją atsisėdo rekolekcijoms! O, koks didis nusidėjėlis! Jau ketwyrts tam ira mėnuo, o Jis nē necypterėjo apie savo nuvykimą.“²

Matyt, didžiulis miestas, naujos plačios galimybės, atsivėrusios jo svajonei ištirti Lietuvos Metriką kuriam laikui buvo nutolinusios S. Daukantą nuo senųjų bičiulių. Bet tai buvo tik laikinas atitolimas, nes Daukantas visada ne tik gerbė mokytoją vienuolį, bet ir rekomenduodavo kitiems kaip žmogų, geriausiai mokantį gimtąją tarmę.

S. Daukantas laikytinas vienu pirmųjų filologų, supratusių, kad kalbą reikia sąmoningai ir atsakingai tvarkyti, tobulinti apvalant nuo ją teršiančių apnašų, o ne rašyti, kaip kas išmano. Laiške Simonui Mykolui Giedraičiui prašo jis peržiūrėti ir kiek paredaguoti maldaknygės „Maldas pri Dijwa pagal Bažniczės Szwentos Katalikiszkos Rimo iszraszitas“ rankraštį³. Rankraščio tarmė, anot Daukanto, „telšiškė, rūpestingiausiai išlaikyta, rašyba kiek galint pritaikyta šiai tarmei“, todėl būsią naudinga pavedus „kun. kanauninkui Giniotui ir kunigui tretininkui Pabrėžai, kaip geriausiai mokantiems šią kalbą, peržiūrėti šį rankraštį ir tuos žodžius, kurie jiems pasirodys per seni ir neverti toliau vartoti gryninant kalbą, užbraukti ir viršuje įrašyti laikomus tinkamiausiais, nes jeigu skaitys mažiau šią kalbą mokantis, tai tuomet gali kilti nesusipratimų ir įvairių nuomonių“⁴.

Jau iš šitos trumpos ištraukos matome S. Daukantą supratęs keletą kalbos gyvybei svarbių dalykų, dėl kurių ginčijamasi ir kurių nebevertina kai kurie šiuolaikiniai, modernieji filologai:

a) kalbą reikia tvarkyti tam, kad ji būtų aiški, suprantama kiekvienam žmogui, net ir turinčiam menkesnį išsilavinimą, kitaip sakant, priimtina kuo platesniam ratui vartotojų, kurie vienas kitą suprastų, o ne spėliotų, kas norėta pasakyti;

b) kalbos tvarkymu turi užsiimti žmonės, geriausiai kalbą mokantys, t. y. turintys išsilavinimą ir įgūdžius, o ne bet koks valdžios skirtas valdininkas ar savanoris savamokslis;

c) kalbą reikia tvarkyti, apvalant nuo pernelyg senų ar nebevertotinų (svetimybų?) žodžių, į jų vietą įrašant „tinkamiausius“;

d) rašyba turi būti kiek galima geriau pritaikyta kalbai ir tarmei.

Manau, kad po šiomis senomis, bet nepasenusiomis nuostatomis net šiandien pasirašytų ir vienas žinomiausių lietuvių bendrinės kalbos tvarkytojų docentas Aldonas Pupkis.

Žalioji bruknelė šiandien

Lietuvių kalba ir šiandien pripažįstama esanti archaiškiausia tarp gyvųjų indoeuropiečių kalbų, sauganti gilią senovės reikalus ir darbus. Tačiau, kaip ir S. Daukanto laikais, tebėra „aptvinusi“ svetimomis tautomis ir svetimomis kalbomis, kuriomis ypač mėgsta puikuotis

¹ Petraitienė I. Simonas Daukantas ir Motiejus Valančius – tarsi du neatskiriami, nors skirtingi, broliai. Prieiga per internetą: <http://lituanistusasamburis.lt/irena-petraitiene-simonas-daukantas-ir-motiejus-valancius-tarsi-du-neatskiriami-nors-skirtingi-broliai/>.

² Ten pat.

³ Daukantas S. Laiškai // Raštai. T. II. Vilnius, Vaga, 1976, p. 714–715.

⁴ Ten pat, p. 715.

paviršutiniško išsilavinimo jaunimas ir toks pat paviršutiniškas „elitas“. Kas žino, kokias kalbas elitas „išpažins“ ateityje, tik vargu ar tai bus gimtoji lietuvių kalba.

Saugo šiandien lietuvių kalbą, kaip ir anksčiau, „paprasti“ žmonės. Paprasti ne todėl, kad prasti, o todėl, kad pasitenkinimą darbu ir aukštą darbo rezultatų kokybę jie vertina labiau nei sotų atlyginimą ir karjerą.

Vidine kultūra grindžiamas paprastumas – ne moderni, o sena tradicija, vėlgi ateinanti iš tos praeities, iš kurios verta semtis išminties. Garsus XIX amžiaus prancūzų matematikas Anri Puankarė (Henri Poincaré) rašė: „Mokslininkas nestudijuoja gamtos todėl, kad tai naudinga. Jis studijuoja todėl, kad jam tai malonu, o malonu, nes ji – graži. Jei nebūtų graži, gamta nebūtų verta pažinti, ir nebūtų verta gyventi... Galvoje turiu esmišką grožį, kylantį iš darnios jos dalių tvarkos ir suvokiamą tik grynu intelektu.“¹

Tai pasakytina ne tik apie tuos, kurie studijuoja tiksliuosius mokslus, bet ir apie humanitarus, kalbininkus ar istorikus. Tik šiandien studijuoti kalbos, istorijos grožį, „kylantį iš darnios jos dalių tvarkos“, suvokiamą grynu intelektu, širdimi ir nesavanaudiškai, nesitikint pelno, dalytis žiniomis su visuomene ryžtasi nebe toks gausus būrys humanitarų, koks buvo susitelkęs pirmosios Lietuvos Respublikos metais ir net sovietmečiu, kada buvo gyvas poreikis atsispirti rusifikacijai, sovietizacijai. Apie kalbos ar istorijos mokslų „naudą“ kišenei ar pilvui, kaip ir S. Daukanto laikais, anuomet galvota buvo mažiausiai.

Kitas didelis, giluminis pokytis įvyko ne tik mokslininkų darbo motyvacijoje – pasikeitė ir sukaupytų žinių santykis su vartotojais, skaitytojais.

Be abejo, S. Daukanto laikais skaitytojų buvo daug mažiau nei dabar, nes graudžiai negausus buvo skaičius žmonių, mokančių ir norinčių skaityti lietuviškai. Tačiau dėl žinių troškimo, noro ir pastangų jas pritaikyti „vardan Lietuvos“ tas negausus būrelis tautai ir valstybei nusipelnė kur kas daugiau nei šimtai ir tūkstančiai šių dienų specialistų, magistrų, mokslo daktarų. Todėl ir žalią bruknelę – lietuvių kalbą – išsaugojo, neleido jai nei nušalti dėl iš svečių kraštų užplūstančių speigų, nei nuvysti, nudžiūti vėjų pustomuose miškų kirtimuose, išdraskytuose kvailio kirvio.

Nesigilinsiu į priežastis, išprovokavusias pakitusį visuomenės požiūrį į gimtąją kalbą, į valstybę ir jos tradicijas, bet akis badyte bado didžiausia mūsų bėda – išminties ir meilės sušildytos atsakomybės stoka.

Matant nuolatinį lietuvių kalbos, o per ją ir lietuviškos tapatybės žeminimą, gal jau metas pradėti giedoti labiau nūdienos reikmes atspindintį Tautinės giesmės variantą, kuriame skambėtų žodžiai: „Iš praeities mūsų vaikai te išmintį semia“?

Daukantas – kultūros kūrėjų įkvėpėjas

Skaidriausiu praeities išminties šaltiniu mums gali būti didžiojo XIX amžiaus švietėjo, istoriko S. Daukanto gyvenimas ir kūriniai ar, kaip jis pats pasakytų, Darbai.

Apie S. Daukanto darbus parašyta gana daug, pradedant išsamiais Sauliaus Žuko ir Vytauto Merkio monografijomis, Juozo Jasaičio parengtu rinkiniu „Žalia bruknelė Daukantu“² ir baigiant ne viena dešimtimi straipsnių. Diduma Daukanto veikalo šiandien įdomūs daugiau kaip lietuvių kultūros istorijos faktai, kaip vertingas šaltinis studijuojantiems lietuvių kalbos istoriją ir tarmes. Užtat sulig kiekvienais prabėgančiais metais tautai vis svarbesnis, vertas gilesnio įprasminimo tampa pats S. Daukanto gyvenimas, jo asmenybė, vilties žiburiu ateinančioms kartoms nušviečianti kelią, kuriuo turėtų eiti žmogus, aiškiai suvokiantis pasirinkto kelio tikslą ir prasmę.

Šiandienams į rinkos santykius įsuktiems lietuviams būtina pri(si)minti tą kainą, kurią S. Daukantas mokėjo už kiekvieną savo darbų puslapį, kiekvieną žodį – mokėjo savo sveikata, kiekvienu uždirbtu grašiu, atsiskyrimu nuo karštai mylimos Žemaitijos, pagaliau – vienišu, šeimos nesukūrusio idealisto gyvenimu ir skurdžia senatve. Beje, kaip pastebėjo

¹ Cituojama iš *Le Fanu J. Kodėl mes? Kaip mokslas iš naujo atrado, kad mes sau – paslaptis*, p. 68.

² Žukas S. *Simonas Daukantas. Kau-nas, Šviesa, 1988; Merkys V. Simonas Daukantas. Vilnius, Vyturys, 1991; Žalia bruknelė Daukan-tui. Sudarytojas J. Jasaitis. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.*

S. Daukanto kraštiečių rašytojas Romualdas Granauskas, tą kainą savotiškai simbolizuoja jau pati Daukanto pavardė: *daug kenčiantis, daug kentęs*¹.

Nūnai S. Daukanto asmenybės svarbą visuomenei jaučia ir iškelia ne vienas mūsų dienų šviesuolis. Ją bene aiškiausiai suvokė ir meniškai įprasmino didieji XX amžiaus antros pusės – XXI amžiaus pradžios mūsų literatūros ažuolai: poetas Justinas Marcinkevičius ir prozininkas R. Granauskas, patys išgyvenę skaudžias gyvenimo ir kūrybos prasmės paieškas. Analizuodami įvairias S. Daukanto asmenybės briaunas, talentingieji rašytojai tuo pačiu lyg ragina skaitytoją atsigręžti į save patį, pasilyginti su S. Daukantu, o, kas be ko, ir palyginti su kitais mūsų laikų „herojais“, visais tais Seime užsisėdėjusiais politikais, nevykusiais reformatoriais, mokslininkais, ekonomistais, nebesuvokiančiais, kas šiandien visuomenei yra ištis svarbu ir kam reikia skirti ne tik jėgas, laiką, bet ir finansinius išteklius.

Skaitant Just. Marcinkevičiaus draminę poemą „Daukantas“, kuri, beje, nesulaukė didesnio skaitytojų ir kritikų susidomėjimo (palyginti su tuo ažiotažu, kurį sukėlė poemos „Mažvydas“, „Mindaugas“, „Katedra“), neapleidžia jausmas, kad poetas, mėgindamas suprasti ir atskleisti skaitytojui motyvus, kurie vedė S. Daukantą jo pasirinktu keliu, daug kur susitapatino su aprašomu herojumi ir, kalbėdamas neva Daukanto vardu, kartu išsakė ir savo mintis apie gyvenimo ir kūrybos prasmę.

Ypač įtaigios yra įsivaizduojamame pokalbyje su broliu Aleksandru Simono išdėstytos mintys apie istoriją ir jos svarbą tautai: „Abu mes, brolau, daktarai: tu mokaisi gydyti žmogų, aš visos tautos siekiuosi. Tu visokiais vaistais, lašais, tepalais ir milteliais, aš – istorija, laisvę ir žygius primindamas, praeitį pašlovindamas, nuo *bėdų ir nelaimių pasergėdamas*. /.../ Supranti, istorija yra tik tada, kai ji gyvena mumyse, kai mumyse savo namus suranda... Ko mes ieškome istorijoje, ko? Patvirtinimo, kad esam. Pabrėžiu: esam, o ne buvom. Istorija reikalinga dabar, o ne vakar. Kol savo istoriją žinai, tol esi.“²

Brolis Aleksandras pasidalija išpūdžiu, kurį jam paliko Simono parašyta Lietuvos istorija, ir palygina istoriją su marškiniais – senais, sulopytais, kruvinais, kuriuos „verpė, audė, siuvo ir nešiojo mūsų protėviai. Karta po kartos, karta po kartos“, marškiniais, kurie apglėbia, sušildo ir „kaip kokie šarvai – jie ir saugo, ir gina... drąsą ir viltį kelia“, Simonas toliau plėtoja, tikslina savąjį istorijos supratimą: „Man sako: Lietuva – užgesusi žvaigždė. Nėra jos pasaulio skliaute. Bet aš regiu jos šviesą. Kodėl aš regiu jos šviesą, Aleksandrai? /.../ Tiktai galvodama apie save, tiktai apmąstydamą save, tauta gali gyventi. Išsaugoti save. Išlikti. /.../ Istorija yra atmintis. Pasergėjimas. Perspėjimas. Be atminties nėra žmogaus. Gyvulys, ir tas atsimena. Sako, kad net augalai turi atmintį. Atmintis – tai gyvybė. Užmušti atmintį – tai kaip ir nužudyti. Kodėl niekas nebaudžia už tokį nusikaltimą? Tyli, pasaulis tyli. Užtat aš ir sakau: privalai visu savo gyvenimu pratęsti, bent viena diena prailginti atmintį. Tautos atmintį.“³

Rodos – pasakyta viskas, kas svarbiausia: istorija yra atmintis, o be atminties nėra žmogaus. O kad tai ne vien skambūs žodžiai, liudija visi S. Daukanto parašytieji Lietuvos istorijos veikalai.

Just. Marcinkevičius pasistengė atskleisti S. Daukantą kaip mąstantį ir savo pašaukimo prasmę aiškiai suvokiantį istoriką, papildydamas mąstytojo paveikslą buities detalėmis, paaiškinančiomis, kodėl jis mąstė taip, o ne kitaip.

Tačiau tai dar ne visas Daukantas. Dar yra jo žemaitiška siela, be galo jautri ir mylinti, kantri ir atkakli, talpi ir atvira, kaupianti žinių lobius ir dosniai dalijanti juos savo gentainiams, kolegoms, bendraminčiams. Į ją, į jos gelmes paniro kitas talentingas rašytojas – R. Granauskas, pats žemaitis ir gal todėl sugebėjęs būtent žemaitiškais akimis pažvelgti ir suvokti S. Daukanto asmenybę.

R. Granauskui, kaip ir Just. Marcinkevičiui, svarbu suprasti ir atskleisti daukantiškąją istorijos mokslo supratimą, todėl jis cituoja ištrauką iš S. Daukanto laiško profesoriui Ignui

¹ Granauskas R. *Dvylika juodvarnių apie Daukantą lakstančių* // *Baltas liūdesio balandis. Sudarė V. Sventickas. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos 2015, p. 63.*

² Marcinkevičius J. *Daukantas. Kaunas, Santara, 1997, p. 26.*

³ *Ten pat, p. 26–27.*

Onacevičiui: „Nedaug teverta tokia istorija, kuri sausai atpasakoja ar išvardija įvykius, kas, kada ir kiek ilgai snaudė soste, kiek sugaišdavo apsirengimui, medžioklei ar kitoms pramogoms. Tikroji istorija remiasi sumaniu tautų kilimo ir žlugimo priežasčių išaiškinimu, priežastingumo nustatymu. Įvykiai yra užrašyti, bet jų raktas yra žmonių širdyse.“¹

Bet juk S. Daukantas – ne tik istorikas. Kitas jo asmenybės briaunas rašytojui padeda atskleisti simboliški dvylika juodvarnių.

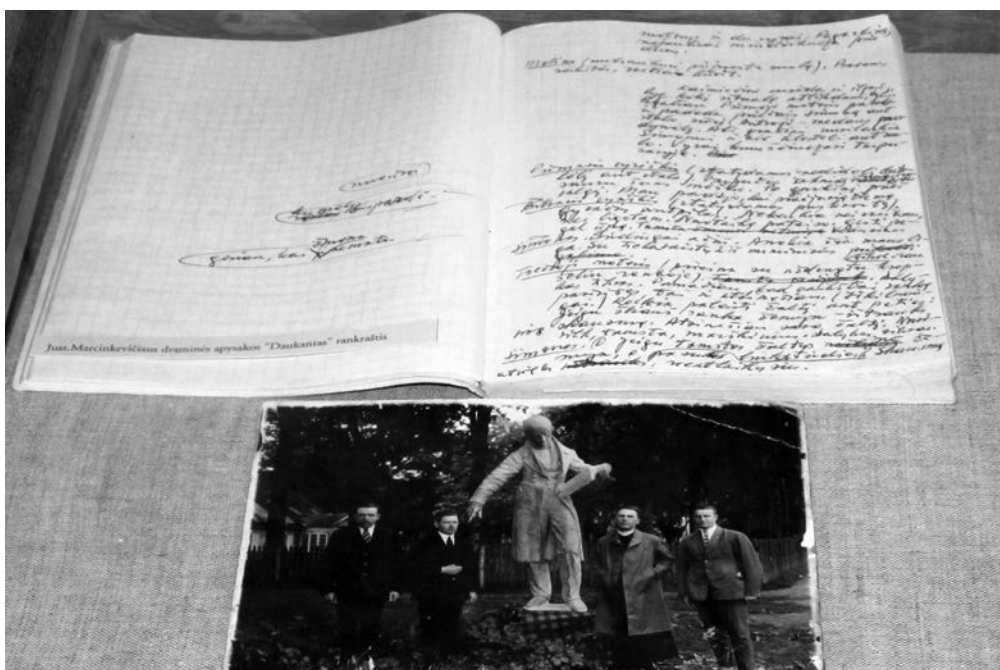
Kodėl apie S. Daukantą Granauskas skraidino juodvarnius, tuos išpūdingus, išmintingus paukščius, būdingus vėjuotai, drėgnai šiaurės vakarų Žemaitijai?

Kaip aiškina pats autorius, juodvarniai aplanko ne visus. Jie atlekia „tik pas tuos, kurie iš tikrųjų turi savo likimą ir juo tiki“². O pas S. Daukantą buvo atlėkęs ne vienas ir ne du. Juodvarniai, anot R. Granausko, atskrenda iš praeities, „tačiau žinią jie atneša apie ateitį, apie likimą, apie tas dienas, kurios neišvengiamai artėja“³.

Pats pirmasis juodvarnis atskridęs, Granausko įsivaizdavimu, tada, kai Simonas tebebuvo dar motinos iščiose ir pasakęs vaikelio besilaukiančiai motinai: „Tu vėliau savo vaikui pasakysi, kad jis gimė ne rusų Lietuvoje, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kad jo gyslomis teka dar laisvo žemaičio kraujas ir kad tu pati, palikusi jį lopšyje pusmergės globai, važiavai pas sukilėlius ir buvai kartu su jais mūšyje...“⁴

Taigi galima diskutuoti, ką ir kiek vaiko gyvenime lemia tėvų genai, bet S. Daukantui jie neabejotinai bus padarę didžiulę įtaką: per motiną, 1794 metų sukilimo dalyvę, jis įkvėpė pasiaukojamo patriotizmo, laisvės dvasios, o eigulys tėvas apdovanojo sūnų nepaprasta meile miškams.

Įpynęs į savo pasakojimą biografinius faktus, kaip antai, iš Vilniaus universiteto į Kretingos bernardinų mokyklą, kur mokėsi ir mažasis Simonas, atsiųstą vizitatorių Ksaverą Bogušą, Granauskas stebisi kartu su vizitatoriumi: „Apima užuojauta, nuostaba, o kartu ir kažkokia pagarba matant, kiek vargšai žemaičiai aukoja moralinių ir fizinių jėgų mokslo kliūtims įveikti“. Ir pats rašytojas neiškenčia nenusistebėjęs: „Kaip tatai reikėjo auklėti savo vaikus, apie ką ir kaip jiems pasakoti, kokias dvasines vertybes jiems teigti, kad šie baugštūs kaimo vaikeliai, suvežti į vienuolynų mokyklas, savo atkaklumu ir darbštumu verstų stebėtis net iš tolimojo Vilniaus atsiųstus tikrintojus ir vizitatorius?“⁵

Justino Marcinkevičiaus poemos „Daukantas“ rankraštis, kurį poetas dovanojo Papilės Simono Daukanto memorialiniam muziejui. Livijos Grajauskienės nuotrauka

¹ Granauskas R. Dvylika juodvarnių apie Daukantą lakstančių, p. 47–48.

² Ten pat, p. 38.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat, p. 40.

Išties: kaip tatai mūsų seneliai, proseneliai auklėjo žinioms ir mokslo darbui savo vaikus, patys skendėdami dvigubos – politinės iš Rusijos pusės ir kultūrinės iš Lenkijos pusės – priespaudos tamsybėse, kai šiuolaikiniai tėvai ir pedagogai dieną ir naktį elektros šviesų nutviekstoje laisvoje Lietuvoje nebesukrapšto savo vaikams nė kelių gramų motyvacijos mokslui? Egzaminų programuotojai kasmet nuleidžia žemyn reikalavimų, vertinimų korteles, mokyklos ir universitetai dėl to kasmet išleidžia „į gyvenimą“ vis menkesnio išsilavinimo jaunuolius, iš kurių visuomenei – nei šiaudų, nei grūdų...

Daukanto priesakai

Šiandien, kai žalioji lietuvių kalbos ir kultūros bruknelė vysta globalizmo svilnamoje kultūros plynėje, vis dažniau pagalvoju: kam buvo, kam yra lengviau?

Ar, viena vertus, Martynui Mažvydui su Mikalojumi Daukša, rašiusiems pirmąsias knygas lietuvių kalba; ar S. Daukantui, rankiojusiam pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba iš slaviškų ir germaniškų kronikų, metraščių, archyvų; ar kietiems žemaičiams – vienuoliui J. Pabrėžai, vyskupui M. Valančiui – kartu su S. Daukantu iš įvairių kalbų abėcėlių dėlionių savąją, žemaitišką-lietuvišką abėcėlę ir mokiusiems savito, lietuviško rašto užguitus kaimo vaikus? Ar, antra vertus, mums, aukštus mokslus baigusiems, technologijomis ginkluotiems, diplomuotiems lituanistams, kalbininkams, istorikams, tautosakininkams, besistengiantiems išsaugoti ir perduoti ateičiai savo mokslą, savąją, lietuviškąją, tapatybę, dar gyvą, tebežaliuojančią, o ne nublankusią, nelygu šalnos pakąstos rūtos, nesumoderintą, nesueuropintą?

Kuriems sunkiau? Pirmeiviams, kurie kūrė, dėjo bendrinės kalbos pamatus, tiesė lietuviškos kultūros kelius, ar tiems, prieš kuriuos iškilo gąsdinanti perspektyva prarasti tai, kas jau sukurta, ir ne dėl piktų okupantų užmačių, o dėl tautiečių neišmanymo ir abejingumo?

Praeityje – sunki, kaipo girnapusės ant kaklo, dviguba anuometinių lietuvių priklausomybė, be savos valstybės.

Tebelaukianti sugrįžtančio Simono Daukanto klėtėlės kamarėlė. Livijos Grajauskienės nuotrauka

Nūnai – kažkokia netvari, réksminga, dažnai tik lozunginė nepriklausomybė, savanoriškai tapus maža didžiulio politinio-administracinio darinio dalimi.

Ir juo ilgiau plūduriuojame tame darinyje, tuo labiau aiškėja, kad šiuolaikinės moderniausios, greičiausios susisiekimo priemonės, internetas su išmaniaisiais telefonais ir kitais technologijos stebuklais pralaimi kovoje dėl tautos, dėl sąmoningo, susipratusio lietuvio, nes jos nepajėgios kompensuoti to žinių troškulio, to mokslo geidulio, kuriuo pasižymėjo anuometinio klumpėto, vyžoto kaimo vaikai, bet kurio stinga dabartiniam jaunimui. Stinga pagarbos istorijai ir jos herojams, meilės savo žemei, pasiryžimo kentėti ir aukotis vardan jos. Stinga tų savybių, kurių taip turtingi buvo Mažvydo ir Daukanto, Basanavičiaus ir Kudirkos laikų lietuviai žemaičiai.

Ar tauta atsilaukys prieš globalizmą?

Neatsilaikys, jei pasirinkimus lems naudos siekimas išsižadant tradicijų ir vaikantis naujovių.

Rodos, kokia gali būti nauda iš naujų rašybos ar skyrybos taisyklių? Gali, nes naujoms taisyklėms reikia naujų vadovėlių, o tai – honorarai, ir dar kokie! Bet ar reikalingos, ar naudingos naujosios taisyklės kalbai ir ja kalbantiems bei rašantiems, rūpi nebent S. Daukanto vėlei ir nedideliame būreliui šviesuolių, kuriuos oficialiosios kalbos ir kultūros politikos kūrėjai pasityčiodami vadina nacionalistais, patriotais-idiotais ir panašiais iš sovietmečio, iš Stalino epochos nusirašytais epitetais.

Niekas neneigia, kad laikui bėgant, keičiantis visuomeninėms, ekonominėms-politinėms sanklodoms, kartu kinta ir kalba. Pavyzdžiui, kartu su archaiskais reiškiniiais, objektais iš kalbos traukiasi ir jų pavadinimai. Ar daug moksleivių šiandien žino, ką reiškia žodžiai *aruodas*, *naginė*, *pakulos*, *skliutas*, *žambis*? Deja... O kylant naujų daiktų, naujų reiškinių epochai, prireikia ir naujų pavadinimų.

Taip buvo ir S. Daukanto laikais. Ką darė jis, ką darė J. Pabrėža ir kiti, kūrę bendrinę rašytinę kalbą, kuri buvo vadinama tai žemaitiška, tai lietuviška? Kūrė naujiems objektams, reiškiniams pavadinimus iš lietuviškos medžiagos! Dalis S. Daukanto sukurtų naujadarų prigijo ir vartojami lietuvių kalboje iki šiol: *būdvardis*, *laikrodis*, *prekyba*, *vaistinininkas*, *vietovė*; grupė žodžių, kuriais apibūdinami priebalsiai: *dantiniai*, *lūpiniai*, *nosiniai*. Daukantui priskiriamas ir žodis *valstybė*, ir Lietuvos herbo pavadinimas *Vytis*¹.

Tiesa, ne visi jo sukurti naujadarai prigijo: buvo atmesti *karmūša* – kautynės, *aušrėnai* – baltai, *rūbdarbis* – siuvėjas, *vypsonė* – spektaklis. Bet juk ir geriausiam meistrui ne visi darbai nusiseka. Tik dėl to niekas nenustoja dirbęs.

Beje, ir pats S. Daukantas nestokojo (savi)kriškimu. Suprasdamas, kad bendrinė lietuvių žemaičių kalba žengia pirmuosius žingsnelius, pripažįsta, jog „linkėti dar reikia, idant ta kalba aiškiai būtų išguldyta dėl aiškesnio pažinimo atmainų giminių vidutinių amžių, be kurios negalės niekuomet aiškiai jų suprasti“².

Suprantama, be skolinių apsieina tik reta kalba (tokia – čekų kalba). Tačiau žodyno, o su juo ir visos kalbos kokybei destruktivią įtaką daro jų gausa, jų vieta kalbos sistemoje ir greitis, su kuriuo į kalbą skverbiasi skoliniai.

Sunku pasakyti, ko atvirumo svetimybėms „politikoje“ daugiau – neišmanymo, at-sainumo, abejingumo tautos tapatybę reiškiančioms ypatybėms ar piktos valios. Nes at-sainumas, abejingumas neapsiriboja tik kalba, tik tautine kultūra. Jie – kaip rūdys, kaip žalingas grybelis plinta ir į bendravimo kultūrą, į tėvų ir vaikų, rinkėjų ir jų išrinktųjų santykius, į visas visuomenės gyvenimo sritis. Šiandien piliečiais pretenzingai vadinami žmonės jaučiasi ir elgiasi ne kaip atsakingi savo valstybės ir jos istorijos kūrėjai, o kaip pašaliniai stebėtojai. Kadaise tvirtai žinoję, kad polonizacija, rusifikacija tautai yra blogis, nūnai bejėgiškai išskėtė rankas, atvėrė platų glėbį anglų kalba skleidžiamai masinei kultūrai, lyg tai būtų mana iš dangaus.

¹ Prieiga per internetą: <https://vjlc.pavb.lt/wp-content/uploads/2018/05/Trumpai-apie-Simon%C4%85-Daukant%C4%85.pdf>.

² Daukantas S. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių // Raštai. T. I. Vilnius, Vaga, 1976, p. 64.

Kurioje visuomenės raidos atkarpoje įvyko posūkis į tautinę nebūtį, vengimas asmeninės atsakomybės už sprendimus? Kol kas net nėra akivaizdu, kam tenka atsakomybės ar neatsakomybės logika – asmeniui, piliečiui ar valdžiai, įstatymui?

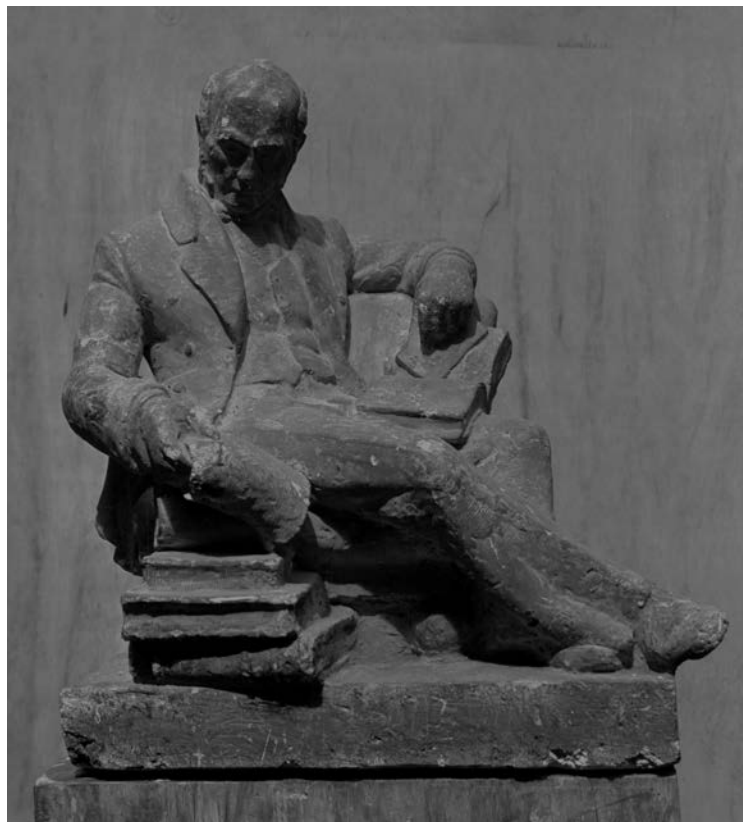
Nepasiriktume šalia Just. Marcinkevičiaus įrašę visą eilę pavardžių ir iš XIX amžiaus lietuvių kultūros lobyno, tarp kurių didžiulėmis raidėmis šviestų S. Daukanto pavardė. Todėl taip aktualiai skamba Simono besilaukiančiai motinai granauskiškojo juodvarnio ištarti žodžiai: „Tavo vaiko širdies ilgai reikės Lietuvai, net ir tada, kai jau seniai bus nutilusi.“¹

Taip, juodvarnis viską numatė teisingai: Daukanto širdies reikia mums šiandien, o dar labiau reikės rytoj. Tam, kad jaustumė, jog priklausome lietuvių tautai.

Tokie žmonės kaip S. Daukantas – švietėjai, patriotai, pasiaukoję savo švietėjiškai misijai, – juo toliau, tuo darosi reikalingesni, tik ne visi tai dar suvokia. Kaip rašė R. Granauskas, „mokslas taip pat yra laisvė, o nežinojimas – tai geležiniai lenciūgai ant kaklo ir ažuolinės šiekštos ant kojų“².

Todėl drįstu teigti: S. Daukantas ir jo darbai – ne praeitis. Tai mūsų šiandienos aktualioji istorija. Iš Žemaitijos gelmių išmintingo juodvarnio akimis stebi S. Daukantas valdžios ir jos talkininkų pastangas išstumti lietuvių kultūrą ir istoriją į globalizmo užkulsius. Ir nors jau ne kartą yra pastebėta, kad talentingi menininkai, rašytojai turi pranašystės dovaną, nesinorėtų, kad pranašiškais tautai taptų R. Granausko žodžiai, įdėti į Daukanto lūpas: „Nejaugi niekuomet nebeateis Tavo Diena, kaip štai neatėjo didysis Sekmadienis, nejaugi tu nebeatsistosi, nebeatsitiesi, nejaugi ir liksi maišu apmauta pavargėlė, visų stumdoma ir skriaudžiama? Ir mirsi kur dulkėtame istorijos pakely, susirietusi nuo skausmo, kitoms tautoms žengiant tolyn savo vieškeliais?“³

Iš maišo mes, ačiū Dievui, vis dėlto išlindome. Tačiau gražūs rūbai dar nėra vienos tautos neapsaugojo nuo prapulties, jei tauta nebeturi paskatų išlikti savimi.

Simonas Daukantas. Skulptorius Gediminas Jokūbonis.
Mečislovo Sakalausko nuotrauka. LCVA

¹ Granauskas R. *Dvylika juodvarnių apie Daukantą lakstančių*, p. 39.

² *Ten pat*, p. 40.

³ *Ten pat*, p. 61.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

GINTAUTAS MIKNEVIČIUS

SOVIETŲ KARIUOMENĖ LIETUVOJE 1940–1941 METAIS.

PIRMŲJŲ OKUPACIJOS AUKŲ ATMINIMUI

Pirmieji susidūrimai

Pirmą kartą su sovietų kariškiais Lietuvos pareigūnai susidūrė 1939 m. rugsėjo 20 d. Zarasų rajone, kai Raudonoji armija, užimdama Lenkijos teritoriją, priartėjo prie Lietuvos ir Lenkijos administracijos linijos. Tą dieną ją perėjo trys raudonarmiečiai ir buvo sustabdyti Lietuvos kariuomenės saugos karių (tuo metu laikinai sieną saugojo Pasienio apsaugos batalionai)¹. Lietuvos kariams išpėjus, kad čia jau Lietuvos teritorija, kariškiai nusikeikė ir pareiškė, kad jie gavo užduotį nuimti lenkų pasienio sargybinius, atsiprašė ir grįžo atgal. Tą pačią dieną administracijos linija buvo prieita ir Utenos bare – ten pasirodė du sovietų tankai ir raitelių būrys. Rugsėjo 21 d. sovietų kariuomenė visur priėjo Lietuvos ir Lenkijos administracijos liniją, o netoli Rūdiškių du karininkai susitiko su mūsų karininku, būrio vadu. Jie pranešė, kad Lietuvos sienos neperžengs ir gyvens kaimyniškai, taip pat pasiūlė apžiūrėti tris netoliese stovėjusius savo tankus. Lietuvos karininkui nepanorus peržengti sienos, sovietų karininkai, kaip rašoma telefonogramoje, „draugiškai paėmė jį už parankių, nusivedė prie savo tankų, juos aprodė ir mandagiai palydėjo atgal“². Pradžioje sovietų kariškiai elgėsi korektiškai, kalbėjo, neva jei nebus viešai vykdoma agitacija prieš Sovietų Sąjungą, jie Lietuvos nelies ir gerbs Lietuvos neutralitetą³. Tačiau vėlesniuose susitikimuose, ypač su eiliniaais Lietuvos kariais, stengėsi išsiaiškinti Lietuvos karių nuotaikas ir bandė kurstyti prieš Lietuvos valdžią, pasakojo, kaip gera gyventi Sovietų Sąjungoje – visi lygūs, nėra buržujų, ir jeigu Lietuvos darbininkai susiorganizuotų ir pakviestų Sovietų Sąjungą į pagalbą, tai jie būtinai ateitų ir įvestų tokią tvarką, kokia esanti Sovietų Sąjungoje⁴.

1939 m. spalio 10 d. Lietuva ir Sovietų Sąjunga pasirašė Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį. Pagal šią sutartį už grąžintą Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuva privalėjo į savo teritoriją įsileisti Raudonąją armiją. Kariuomenė buvo dislokuota Naujojoje Vilnioje (štabas, pėstininkai, artilerija, iki 4500 žmonių), Alytuje (pėstininkai, artilerija, moto-mechanizuotosios, pionierių ir ryšių dalys, iki 8000 žmonių), Gaižiūnų poligone (motorizuotos dalys, iki 3500 žmonių), Prienuose (pėstininkai ir artilerija, iki 2500 žmonių), aviacija – Gaižiūnuose (bombonešiai, iki 900 žmonių), Alytuje (naikintuvai, iki 600 žmonių)⁵. Lietuvoje dislokuotų sovietų kontingentas vadinosi 16-uju ypatinguoju šaulių korpusu, jį sudarė 46-oji atskiroji ryšių kuopa, 19-asis korpusinės zenitinės artilerijos divizionas, 5-oji šaulių divizija, 2-oji lengvųjų tankų brigada, 641-asis autotransporto batalionas ir 10-asis naikintuvų aviacinis pulkas. Įžengdamas į Lietuvą korpusas turėjo 310 tankų, 190 pabūklų ir minosvaidžių, 38 šarvuotus automobilius, 63 lėktuvus, 17 335 karininkus ir karius, 855 kulkosvaidžius, 1390 automobilių⁶. Korpusui vadovavo komdivas A. Korobkovas.

Rusijos istorikas Michailas Meltiuchovas pateikia įdomių to laikotarpio liudijimų, kaip patys sovietų kariškiai vertino Raudonosios armijos įvedimą į Baltijos šalis ir Vilniaus perdavimą Lietuvai. Dauguma pritarė kariuomenės įvedimui į Baltijos šalis ir net pageidavo

¹ Kariuomenės štabo II skyriaus slaptų žinių santrauka, 1939 09 20 // LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1069, l. 9.

² Telefonograma, 1939 09 21 // LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1083, l. 79.

³ 1 KP baro žinių santrauka, 1939 09 27 // LCVA, f. 509, ap. 1, b. 462, l. 162.

⁴ 1 KP baro žinių santrauka, 1939 09 28 // LCVA, f. 509, ap. 1, b. 462, l. 168.

⁵ SSSR Darbininkų ir valstiečių raudonosios armijos vadovybės ir Lietuvos vyriausybės atstovų susitarimas dėl SSSR kariuomenės išdėstymo Lietuvos Respublikos teritorijoje, 1939 10 28 // LCVA, f. 510, ap. 1, b. 381, l. 50.

⁶ Meltiuchov M. *Pribaltijskij plac-darm (1939–1940). Vozvraščeniye Sovetskovo Sojuza na berega Baltijskovo moria*. Maskva, Algoritm, 2014, p. 118.

kuo greičiau ten įvesti sovietinę valdžią, o dėl Vilniaus perdavimo Lietuvai buvo sutrikę, reiškė abejones: „Kariavom, kariavom, daug galvų padėjom už Vilno, o dabar viską atidavėm.“¹ Tačiau buvo ir tokių, kurie nesutiko su Stalino vykdoma politika. Karinės medicinos mokyklos dėstytojas bataliono komisaras G. Ikonikovas 1940 metų pradžioje skaitydamas paskaitą Leningrado autokelių instituto penkto kurso studentams pasakė: „Mūsų Raudonosios armijos dalinių įvedimas į Pabaltijo valstybes analogiškas tokiam pavyzdžiui, kai jūs į savo butą įsileidžiate bičiulį, kuris užima vieną kambarį, paskui užima visą butą ir išveja patį šeimnininką.“² Suprantama, po tokios paskaitos G. Ikonikovas buvo pašalintas iš partijos, o juo pačiu susidomėjo NKVD.

Lietuvos kariuomenės ir Raudonosios armijos kariai prie buvusios Lietuvos ir Lenkijos administracijos linijos. 1939 m. spalio 27 d. Autorius nežinomas. LCVA

Sovietų Sąjungos liaudies gynybos komisaras į Baltijos šalis įvestiems sovietiniams daliniams išleido įsakymą, draudžiantį kištis į šalių vidaus reikalus, taip pat bet kokius kariškių pokalbius apie šalių sovietizaciją, o jeigu tokie pokalbiai vyktų, įsakyta iš karto visu griežtumu juos nutraukti ir „užkirsti pačiu negailestingiausiu būdu“³. Tokia nesikišimo politika, kaip teisingai pastebėjo M. Meltiuchovas, visų pirma buvo susijusi su dar neaiškia karo baigtimi ir nenoru aštrinti santykių su Prancūzija ir Didžiąja Britanija.

Pirmas rimtas incidentas su sovietų kariškiais įvyko netrukus Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių. Lenkai Vilniuje surengė žydų pogromą, tuo metu Vilniaus krašte policija tik kūrėsi, todėl didžiausias krūvis malšinant riaušininikus teko Lietuvos kariuomenei, kuri tam nebuvo tinkamai pasirengusi. Tuo pasinaudojo sovietų kariuomenė: neva norėdama padėti Lietuvos kariuomenei atstatyti tvarką, į Vilniaus gatves pasiuntė tankus ir raitelius (10 tankų, 2 šarvuotus automobilius)⁴. Be to, sovietų pasieniečiai pradėjo grobti mūsų pasienio policininkus, savo veiksmus teisindami tuo, esą mūsų pasienio policininkai pažeidinėja SSRS sieną. Tačiau grąžinti pareigūnai tai neigė ir vienintelis dalykas, kuris domino sovietus, tai žinios apie mūsų kariuomenę⁵. Raudonarmiečiai taip pat užsiimdavo smulkiais grobimais, savivaliavimu – iš kaimo gyventojų priverstinai imdavo maisto produktų, už tai mokėdami juokingus pinigus, pavyzdžiui, už centnerį bulvių duodavo vieną zlotą⁶. Jų automobiliai dažnai pažeidinėdavo eismo taisykles, tačiau kokiems daliniams priklausė mašinos, nustatyti būdavo neįmanoma, nes jos būdavo be numerių. Patys kariškiai tai neigė ir tvirtino, esą tai lenkų provokacijos, nors tiesioginiam savo viršininkui Baltijos šalyse

¹ Ten pat, p. 84.

² Ten pat.

³ Meltiuchov M.

Upušėnyj šans Stalina. Schavka za Evropu 1939–1941 g. Maskva, Večė, 2008, p. 137–138.

⁴ Meltiuchov M. *Pribaltijskij placdarm*, p. 117.

⁵ Vilniaus rinktinės štabo II skyriaus žinių santrauka, 1939 12 02 // LCVA, f. 513, ap. 1, b. 365, l. 79.

⁶ Vilniaus rinktinės štabo telefonograma, 1929 11 03, // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 10.

dislokuotų sovietų kariuomenės vadui II rango komandarmui A. Loktionovui prisipažino, kad jų mašinos važinėja be numerių, nes ką tik gautos iš gamyklų, numeriai jau užsakyti ir mašinų be numerių greit nebūsią, be to, jie teigė, esą jokių nusiskundimų nebuvę¹.

Provokacijos pasienyje

1940 metų pavasarį prasidėjo sovietų pasieniečių provokacijos. Kovo 6 d. sovietų pasieniečiai apšaudė šunį Lietuvos teritorijoje²; kovo 15 d. rytą įėję į Lietuvos teritoriją sulaikė Lietuvos pilietį Leoną Pečiulį ir nusivarė į Sovietų Sąjungos teritoriją³. Išlaikę visą dieną, vakare, sutemus, jį paleido ir prigrasino niekam nepasakoti⁴. Kovo 20 d. Į Gudogojaus geležinkelio stotį Baltarusijoje atvyko ešelono sąstatas su trisdešimt trim vagonais, kuriuose buvę sovietų kariškiai prašė juos įleisti į Lietuvos teritoriją, N. Vilnią. Apie papildomų kariškių atvykimą Lietuvoje niekam nebuvo pranešta, keista, bet apie tai nežinojo nei sovietų karo atašė, nei 16-ojo korpuso vadas. Toks bandymas įvesti papildomą skaičių karių nepranešant Lietuvos pusei pažeidė 1939 m. spalio 28 d. sutartį⁵. Tą pačią dieną panaudojant ginklą buvo pagrobti policininkas Stasys Einikis ir pilietis Balys Natruškevičius. Po dienos juos paleido⁶. Balandžio 11 d. iš sovietų pusės paleistu šūviu Lietuvos pusėje nušautas šuo, priklausęs Prienų k. malūnininkui A. Vyšniauskui. Šuo buvo 40 metrų nuo sienos⁷. Balandžio mėnesį pasienio policija gavo žinių apie šv. Velykų naktį įvykdytus trėmimus sovietų pusėje. Pdaugėjo „pasiklydusių“ raudonarmiečių, kurie įeidavo į Lietuvos teritoriją ir eidavo tol, kol sutikdavo pasienio pareigūnus, jiems sakydavo, neva pasiklydę ir grįždavo atgal į savo teritoriją. Balandžio 22 d. iš sovietų pusės į Lietuvą perbėgo trys lietuviai, jie papasakojo, kad visiems pasienio gyventojams liepta iki balandžio 25 d. apleisti savo ūkius ir nuo sienos pasitraukti per 800 metrų. Esą jie bus išvežti į kitus kaimus, net Druskininkų miestelio gyventojai išvežami į kitus kaimus toliau nuo Lietuvos sienos. Pasienio apsauga labai sustiprinta, kaimai apsupti, liepta negriauti trobesių, spėjama, kad tuose kaimuose apsistos kariuomenė. Palei pasienį iškirto miškus⁸. Apie gyventojų išvežimą iš pasienio zonos ir kertamus jaunus pušynėlius taip pat pranešė ir Seinų apskrities viršininkas⁹.

Tragiškas įvykis atsitiko balandžio 22 d. Sesuo su broliu (10 ir 9 metų) buvo įpratę, kol tėvai dirba, eiti pas kitame kaime gyvenančio dėdės, motinos brolio, šeimyną pavalgyti. Dabar šis kaimas buvo atsidūręs sovietų pusėje ir to nesuprasdami vaikai perėjo sieną. Atėjusiems vaikams dėdė liepė kuo skubiausiai bėgti atgal, nes jų šeimą rengėsi išvežti, ir dėdė baiminosi, kad kartu gali paimti ir vaikus. Pastebėję bėgančius vaikus sovietų pasieniečiai pradėjo šaudyti. Berniukas sustojo, o mergaitė toliau bėgo ir jau Lietuvos teritorijoje per 100 metrų nuo sienos ją pašovė ir sunkiai sužeidė. Sovietų karininkas su aštuoniais kareiviais ginkluoti įėjo į Lietuvos teritoriją ir ketino pasiimti mergaitę, bet išgirdęs šūvius atbėgo mūsų pasienio policininkas P. Kapačiūnas, jis pirmas pribėgo prie sunkiai sužeistos mergaitės. Sovietų pasieniečiai griežtai pareikalavo mergaitę atiduoti, tačiau policininkas atsisakė. Pasieniečiai nieko nepešę pasišalino¹⁰.

Balandžio 25 d. vėl bandyta pagrobti Lietuvos pilietį vaiką. Tėvas su sūnumi atvyko pas pasienio policininką Lapinską parodyti leidimą dirbti žemę pasienio zonoje. Tėvas pasiliko pas policininką, o savo trylikametį sūnų pasiuntė pažiūrėti, ar ten dirbama žemė, ar pieva. Policininkas parodė, kur eiti, ir įspėjo nesiartinti prie pasienio stulpų. Iki sienos buvo likę dar 60 metrų, kai trys sovietų pasieniečiai įsiveržė į Lietuvos pusę, iššovė du kartus ir grasindami ginklu nusivarė vaiką į savo pusę. Staiga iš krūmų iššokęs mūsų policininkas, nes išgirdęs šūvius atbėgo prie sienos, liepė tučtuojau paleisti vaiką, nes jis esąs pagrobtas Lietuvos teritorijoje ir sovietų pasieniečiai tai puikiai žiną. Vienas iš pasieniečių tvirtino, neva jie manė, kad tai jų pilietis. Policininkas Lapinskas tai paneigė ir dar kartą pakartojo, kad vaikas pagrobtas Lietuvos teritorijoje. Pasieniečiai paleido vaiką sakydami, kad pereiti sieną pasitaiko kiekvienam¹¹.

¹ Meltiuchov M. *Pri-baltiškij placdarm*, p. 232.

² Policijos departamentu pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, 1940 03 06 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 150.

³ Zarasų apskrities viršininko pareigas einančio B. Svylo telefonograma Policijos departamentui, 1940 03 15 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 167.

⁴ Pasienio policijos Zarasų baro 1 rajono sargybos viršininko raportas rajono viršininkui, 1940 03 15 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 177, 177 a. p.

⁵ KAM atstovo santykiams su SSRS kariuomene Lietuvoje palaikyti div. generolo Rėklaičio pranešimas URM Politikos departamento direktoriui Turauskui, 1940 03 20 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 184.

⁶ Policijos departamento direktoriaus pranešimas Užsienio reikalų ministerijai, 1940 03 26 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 187.

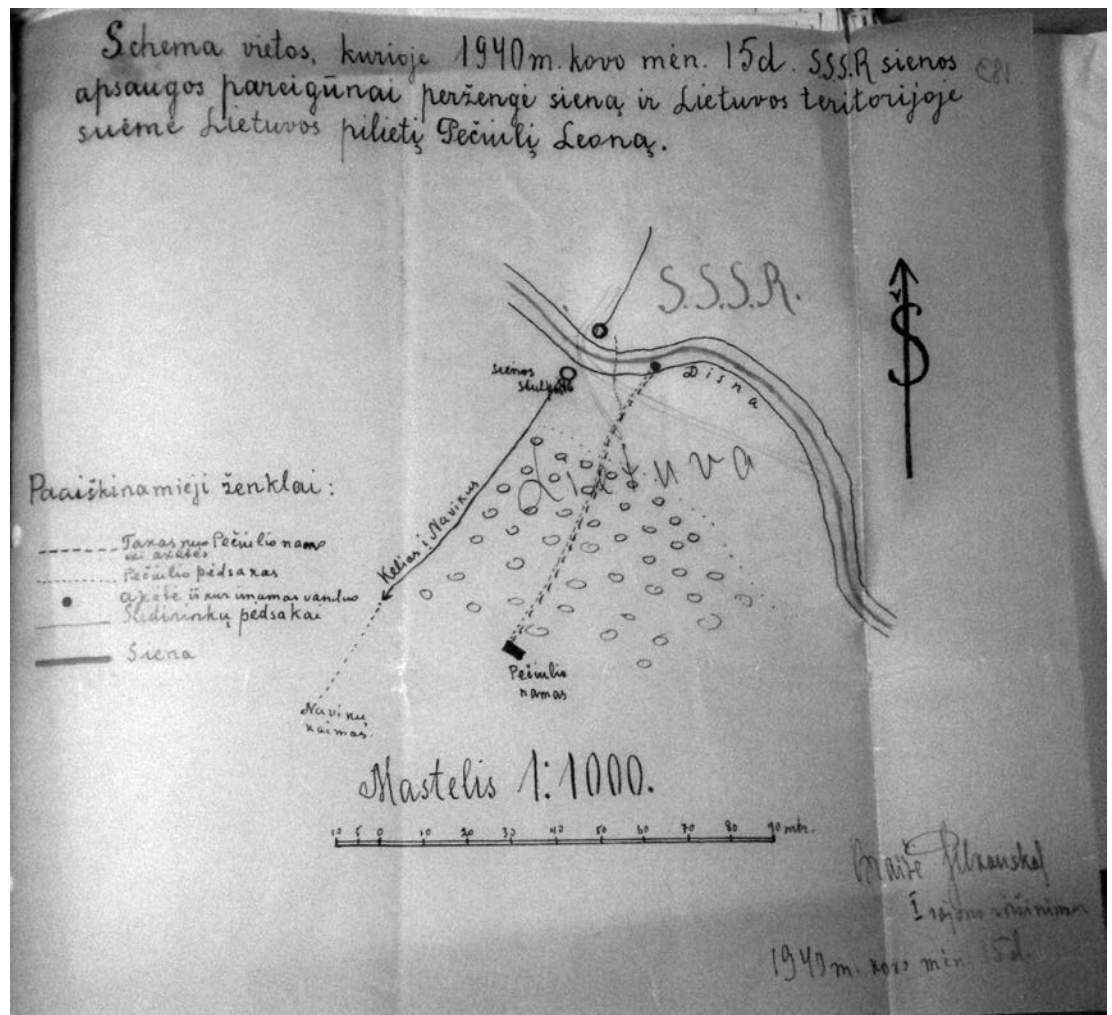
⁷ Policijos departamento direktoriaus pranešimas Užsienio reikalų ministerijai, 1940 04 14 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 217.

⁸ Alytaus apskrities viršininko pranešimas Policijos departamentui, 1940 04 26 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 250.

⁹ Seinų apskrities viršininko pranešimas Policijos departamento direktoriui, 1940 04 26 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 252.

¹⁰ Trakų apskrities viršininko pranešimas Policijos departamentui, 1940 04 27 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 254, 268–269.

¹¹ Telefonograma Pasienio policijos Alytaus baro viršininkui nuo Alytaus baro 7 rajono viršininko, 1940 04 25 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 260.

Vietovės, kur sovietų kariškių buvo pagrobtas Lietuvos pilietis, schema. LCVA

Gegužės mėnesį Lietuvos pasienį sovietai pradėjo žvalgyti ir iš oro. Gegužės 8 d. du lėktuvai be atpažinimo ženklų įskrido į Lietuvos teritoriją ties Medininkais ir Dumpliais, padarė lanką ir vėl grįžo į sovietų teritoriją¹. Buvo ir kitų mažų niekšybių, kaip antai, tveriant spygliuotą tvorą stulpai įkalti Lietuvos teritorijoje 10 metrų nuo sienos. Pareiškus protestą stulpai buvo iškasti ir įkalti sovietų teritorijoje². Gegužės 18 d., vokiečiams puolant Prancūzijoje, iš Vilniaus į Gaižiūnų poligoną, 40 kilometrų nuo Kauno – tuo metu Laikinosios sostinės, buvo pradėta perkelti sovietų lengvųjų tankų brigada. Be to, sovietų kariškiai pradėjo elgtis vis įžūliau. Iš birželio 15 d. į 16-tą girti karininkai su laisvo elgesio moterimi ir vienu vietiniu gyventoju Vilniaus geležinkelio stoties bufete naktį pareikalavo jiems atidaryti bufetą ir parduoti svaigiųjų gėrimų. Bufeto tarnautojas atsisakė tai padaryti, tada jie paskambino stoties būdinčiajam policininkui ir pasiskundė, kad pulkininkui neleidžiama išgerti ir užkąsti. Atvykęs policininkas leido jiems parduoti po bokalą alaus. Begerdami alų susipyko su moterimi ir išsitraukę ginklus pradėjo jai grasinti. Paskui jie visi išėjo, o vietiniam gyventojui liepė palaukti, kol susidorojė su kekše grįš. Policininkas skubiai pranešė Lietuvos kariuomenės atstovui, šis iškviatė sovietų ryšių karininką majorą Nikiforovą. Atvykę į geležinkelio stotį rado vieno karininko paliktą milinę su jo rašytais laiškais. Tačiau po kelių dienų Lietuvos kariuomenės atstovui buvo pranešta, kad nepavyksta išsiaiškinti kaltininkų. Taip pat tiriant lietuvaite išžaginimą sovietų divizijos komisaras atsisakė pripažinti, kad tai padarė jų kareiviai, esą jie labai kultūringi, o nusi-kaltimą padaryti galėjo kas nors persirengęs sovietine uniforma. Jis prieštaravo, kad prie

¹ Kariuomenės štabo
II skyriaus pra-
nešimas Užsienio
reikalų ministerijai,
1940 05 09 // LCVA,
f. 378, ap. 1, b. 3,
l. 281.

² Vilniaus miesto apskrities viršininko raštas Policijos departamento direktoriui, 1940 05 17 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 291.

tyrimo prisidėtų sovietų kariuomenės atstovai, nes tai reikštų nusikaltimo pripažinimą, ir nors pažadėjo padėti tyrimui, tačiau faktiškai nedavė leidimo, kad būtų galima atpažinti nusikaltėlių¹.

„Pagrobtų“ sovietų kariškių istorijos

Tuo metu Lietuvos vyriausybei prisidėjo dar vienas galvos skausmas – iš sovietų kariuomenės dezertyravęs G. Butajevs. Lietuvos karinė žvalgyba jį užverbavo 1940 metų vasarį, o balandžio mėnesį jis dezertyravo. Dar prieš dezertyravimą karinės žvalgybos vadovybė nutarė su juo nutraukti bet kokius kontaktus, nes jis pradėjo prašyti, kad jam padėtų patekti į Vokietiją. Iš pradžių sovietai Butajevą laikė paprastu dezertyru, nes jis buvo ne pirmas, bandęs dezertyruoti Lietuvoje. Tačiau viskas pasikeitė po Vokietijos pradėto puolimo Prancūzijoje 1940 metų gegužės mėnesį. Kai gegužės 12 d. dezertyrą aptiko Lietuvos policija, jis vengdamas sulaikymo nusišovė. Iš karto po šio įvykio sovietai jokių pretenzijų nepateikė, o gegužės 25 d. V. Molotovs Lietuvos pasiuntiniui Vladui Natkevičiui įteikė notą, apkaltindamas Lietuvos vyriausybę grobiant sovietinius karius. Birželio 1 d. sovietų sandėlio viršininkas Vilniuje intendantūros leitenantas Kapitanovas kreipėsi į Vilniaus geležinkelio stoties багаžo viršininką Smailį klausdamas, ar jis noris gauti naują ultimatumą, nes vėl dingęs kareivis, tačiau daugiau detalių nurodyti atsisakė. Informacijos negauta ir iš sovietų kariuomenės ryšių su Lietuvos kariuomene atstovo majoro Paramonovo. Jį papiktino, kad jų karininkas asmeniškai kreipėsi į Lietuvos įstaigas, ir prašė kol kas jokių žygių dėl dingusio kareivio nedaryti, kol jie patys nepaprašys², o birželio 5 d. Prienuose rastas Lietuvos komunistų partijos atsišaukimas, kuriame Lietuvos vyriausybė kaltinama Butajevu nužudymu ir dar dviejų dezertyrų Pisariovo ir Šmavgoneco pagrobimu ir kankinimu norint išgauti slaptų žinių³.

Pasirengimas puolimui

Kaip rašo Rusijos istorikas M. Meltiuchovas, Sovietų Sąjunga visas šalis, su kuriomis ribojosi, laikė potencialiais priešais⁴. Kai Sovietų Sąjungos kariuomenė priartėjo prie Lietuvos sienos, galimu priešu tapo ir ši. Vykstant sėkmingam Vokietijos kariuomenės puolimui Sovietų Sąjungos Generalinio štabo Operatyvinės valdybos viršininko pavaduotojas generolas majoras A. Vasilevskis birželio 6 d. parengė strateginę karinės operacijos prieš Baltijos šalis planą. Prieš Lietuvą buvo ketinama panaudoti Baltarusijos ypatingosios karinės apygardos kariuomenę. Pulti Lietuvą planuota dviem armijomis – 3-iaja ir 11-ąja, ją sudarė keturi šaulių korpusai, du kavalerijos korpusai, šešios tankų brigados. Nereikia pamiršti ir pačioje Lietuvoje stovinčio šaulių korpuso su tankų brigada⁵. Gali būti, kad pagrindinės operacijos prieš Baltijos šalis idėjos buvo apsvarstytos Stalino kabinete birželio 8 d. Svarstyme dalyvavo politbiuro nariai ir sovietų karinė vadovybė⁶. Tačiau esama neatitikimų: yra 3-iosios armijos autošarvuočių-tankų kariuomenės skyriaus ataskaita apie 3-iosios armijos dalinių susitelkimą prie Latvijos, Lietuvos sienų. Ataskaitoje nurodoma, kad 3-ioji armija įsakymą susitelkti prie minėtų sienų gavo naktį iš birželio 3 į birželio 4 d.⁷ Baltijos šalių užgrobimo operacija pradėta vykdyti iš birželio 3 į 4 d., todėl ir planai turėjo būti parengti anksčiau nei birželio 6 d. O birželio 8 d., matyt, vyko pasitarimas, kaip vykdomas kariuomenės susitelkimas prie Baltijos šalių sienų ir kokie tolesni veiksmai. Vienas tokių veiksmų – surasti po 1937–1938 metų valymo išlikusius gyvus sovietinius kariškius lietuvius, latvius, estus, kuriuos būtų galima panaudoti okupuojant ir sovietizuojant Baltijos šalis. Tai gerai iliustruoja būsimo Lietuvos SSR vidaus reikalų ministro ir generolo Juozo Bartašiūno atvejis. 1917–1921 metais jis tarnavo Raudonosios armijos latvių šaulių divizijoje, 1921 metais perkeltas darbui į CK, o 1931-aisiais – į pasienio kariuomenę, kuri priklausė NKVD. 1938 metais jis buvo vieno pasienio būrio vadas, turėjo pulkininko laipsnį.

¹ Ypatingojo skyriaus atstovų pranešimų santrauka, 1940 06 06 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 329, 331, 332.

² Div. generolo Rėklaičio pro memoria, 1940 06 04 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 326, 327.

³ Lietuvos komunistų partijos atsišaukimas, 1940 05 31 // LCVA, f. 378, ap. 1, b. 3, l. 340.

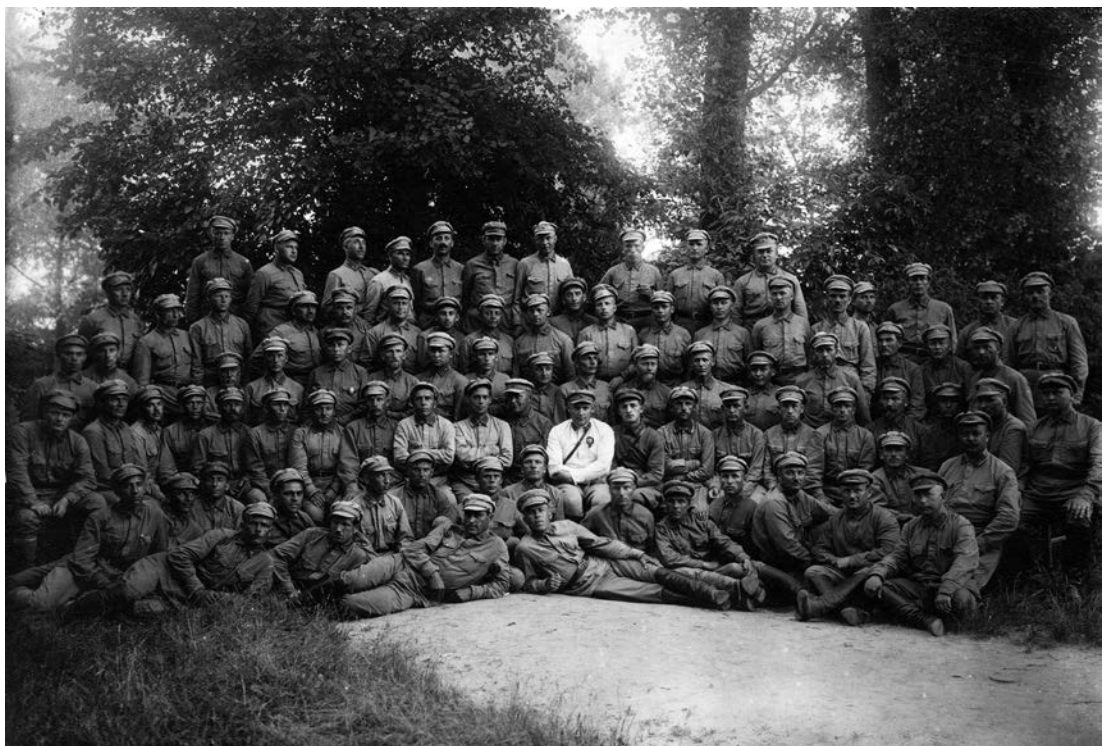
⁴ Meltiuchov M. Pri-baltiškij placdarm, p. 291.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 291, 292.

⁷ Ataskaita apie 3-iosios armijos autošarvuočių-tankų kariuomenės skyriaus darbą, 1940 07 18 // RGVA, f. 35074, ap. 1, b. 43, l. 38.

Tais pačiais metais J. Bartašiūnas iš NKVD buvo pašalintas. Pašalinimo motyvai – karinio parengimo nebuvimas, blogas darbas vadovaujant sienos apsaugai ir tai, kad jo tėvai gyveno užsienyje¹. 1940 metų sausio mėnesį jis kreipėsi į NKVD vadovybę, kad jį grąžintų į NKVD, tačiau netrukus sulaukė neigiamo atsakymo: priimti atgal į NKVD kariuomenę negalima, nes J. Bartašiūnas neturįs karinio parengimo. Tačiau netikėtai birželio 8 d. jis mobilizuojamas į Raudonąją armiją ir jam vėl grąžinamas pulkininko laipsnis, o birželio 13 d. J. Bartašiūnas pasiunčiamas į Rygą. Kad tai ne atsitiktinis paskyrimas, rodo 1947 metų SSRS vidaus reikalų ministerijos įvertinimas dėl J. Bartašiūno darbo LSSR vidaus reikalų ministru. Aprašant, ką jis nuveikė iki tapdamas ministru, nurodoma, kad J. Bartašiūnas buvo pašauktas į Raudonąją armiją birželio mėnesį, kai Baltijos šalyse vyko sovietinės valdžios organizavimas², taigi sovietizacija Lietuvoje prasidėjo ne nuo birželio 15 d., o nuo birželio 8 d., kai J. Bartašiūnas buvo grąžintas į sovietinę kariuomenę. 1940 metų rugsėjo mėnesį jis dar kartą rašė prašymą grąžinti jį į NKVD pasienio kariuomenę, bet jam atsakyta, kad nėra vakansijos³, karinio parengimo trūkumas šįkart neminėtas.

Raudonosios armijos kariai, dalyvavę intervencijoje į Lietuvą. 1940 m. Autorius nežinomas. LCVA

¹ NKVD Pasienio kariuomenės vyriausiosios valdybos pranešimas NKVD sekretoriato 2-ojo skyriaus viršininkui, 1939 06 07 // LYA, f. V-4, ap. 1, b. 25966, l. 58.

² SSRS VRM ministro pavaduotojo generolo leitenanto Obričnikovo sprendimas dėl LSSR VRM ministro generolo majoro J. Bartašiūno, 1947 04 28 // LYA, f. V-4, ap. 1, b. 25966, l. 24.

³ Atsakymas J. Bartašiūnui, 1940-09 // LYA, f. V-4, ap. 1, b. 25966, l. 55.

⁴ Sovietų 11-osios armijos birželio 9 ir 11 d. žvalgybos suvestinės apie padėtį Lietuvos pasienyje // RGVA, f. 35079, ap. 1, b. 17, l. 234, 253.

Pasirengimas pulti Lietuvą ir kitas Baltijos šalis vyko toliau, Raudonoji armija baigė užimti pradines pozicijas ir žvalgė Lietuvos pasienį. Sovietų žvalgybos duomenimis, Lietuvos kariuomenė persidislokavusi prie Sovietų Sąjungos sienos ir pradėjusi kasti apkalasus, prie Druskininkų sovietų kariškiai girdėję mašinų variklių gausmą, vežimų bildesį. Į Švenčionėlių rajoną atvykusi iki dviejų pėstininkų pulkų su kavalerija ir artilerija, į pačius Švenčionėlius – dar vienas pėstininkų pulkas, į rytus nuo Švenčionėlių prie Pašaminės kaimo, esą, iškasti viso profilio apkasai, prie Varėnos statomos vielų užtvaros ir užtvaros ant kelių. Palei sieną 2000 metrų aukštyje skraidė Lietuvos lėktuvai, kurie stebėję sovietų kariuomenės susitelkimą, todėl buvęs duotas įsakymas laikytis griežtos maskavimo disciplinos⁴. Derėtų paminėti, kad Lietuvos kariuomenė tomis dienomis jokių kariuomenės dalinių perdislokavimo nevykdė, apkasų nekasė, vielų užtvarų nestatė, kaip ir užtvarų ant kelių. Tai parodo, kokio lygio buvo išgirtoji sovietų žvalgyba. Tokiomis aplinkybėmis

birželio 13 d. generolas M. Rėklaitis ir generalinio štabo pulkininkas P. Meškauskas susitiko su generolu A. Loktionovu ir pulkininku Osetrovu. Generolas Rėklaitis išreiškė apgailestavimą dėl incidentų su sovietiniais kariškiais ir viltį, kad vyriausybės šį klausimą išspręs geruoju. Generolas A. Loktionovas pabrėžė, esą karinėje srityje viskas gerai ir nei karo vadovybei, nei Lietuvos kariuomenei jokių priekaištų neturi. Į buvusius įvykius įtraukti kiti elementai ir esant gerai valiai, vyriausybės ras, kaip šį klausimą išspręsti¹. A. Loktionovas gudravo, jis jau puikiai žinojo, kad Lietuvos ir kitų Baltijos likimas nulemtas, jis pats dalyvavo birželio 8 d. posėdyje pas Staliną, kuriame buvo aptariama Baltijos šalių užpuolimo operacija.

Aleksandras Barauskas. 1933 m.
Autorius nežinomas. Pasieniečių
muziejus

Sovietų ultimatas, savivalė ir pirmosios okupacijos aukos

Kitą dieną, birželio 14-ąją, užimamas Paryžius ir tos dienos vėl vakarą, tiksliau – naktį, Lietuvai įteikiamas ultimatas. Būta kelių ultimato variantų, pirminiame ultimato variante reikalaujama:

1. Gražinti sovietų karinei vadovybei raudonarmietį Šutovą.
2. Politinės policijos viršininką Povilaitį suimti ir teisti.
3. Vidaus reikalų ministrą Skučą bent jau atleisti iš užimamų pareigų.
4. Nedelsiant ir visiškai nutraukti antisovietinę veiklą šalyje, tiek propagandinę, tiek ir visokią kitokią (administracinę, cenzūrą ir t. t.).
5. Tuojau pat parūpinti šalyje laisvą spaudą ir laisvą prekybą sovietine periodine spauda ir literatūra; laisvai rodyti sovietinius kino filmus; leisti prosovietinius laikraščius rusų kalba ir jų pardavimą, taip pat visa kita, kas išplaukia iš praeities kritikos.
6. Dabartinis vyriausybės kabinetas turi atsistatydinti.
7. Skirti gen. Raštikiui suformuoti naują kabinetą.
8. Gen. Raštikiui iš anksto suderinti naują kabinetą su sovietine vyriausybe.
9. Naujam kabinetui į politinės policijos viršininko postą paskirti lojalų Sovietų Sąjungai žmogų.
10. Naujam vyriausybės kabinetui į kariuomenės vadovybę skirti žmones, gebančius palaikyti draugiškus ryšius su sovietine vyriausybe.
11. Naujas kabinetas privalo išvalyti nuo sovietų–lietuvių draugystės priešų visą valstybės aparatą, ypač kariuomenės įstaigas, policiją ir užsienio reikalų ministeriją.
12. Naujam kabinetui suderinti su DVRA* visus karinius planus ir einamuosius renginius.
13. Naujam kabinetui suderinti su sovietine vyriausybe visus veiksmus, turinčius svarbą užsienio politikoje.
14. Naujam kabinetui įkurdinti Kaune dalį sovietinės kariuomenės.
15. Naujam kabinetui priimti keturis sovietinės vyriausybės atstovus kaip patarėjus prie ministrų kabineto (su teise dalyvauti ministrų kabineto pasitarimuose), Užsienio reikalų ministerijoje, Krašto apsaugos ministerijoje ir Vidaus reikalų ministerijoje².

Tačiau tokio ultimato buvo atsisakyta, matyt, baimintis, kad jį gali atmesti. Tuo metu, nelaukdami kol įsigalios ultimatas, sovietiniai kariškiai pradėjo veikti. Viena kuopa kareivių, apšaudę kulkosvaidžiais ir apmėtę granatomis, perėjo sieną ties Ūta ir į nelaisvę paėmė du lietuvių pasieniečius, o vyresnįjį policininką Aleksą Barauską nužudė. Dar vienas pasienio policininkas, J. Aleknavičius, į nelaisvę paimtas Eišiškių rajone prie

¹ Pro memoria. Div. gen. Rėklaičio pokalbis su gen. Loktionovu, 1940 06 13, 14(?) // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2259, l. 53.

* DVRA – Darbininkų ir valstiečių raudonoji armija.

² Meltiuchov M. Pri-baltijskij placdarm, p. 376.

³ Ten pat, p. 397.

Milvydų kaimo³. Taip pat tame rajone apie 50 raudonarmiečių peržengė Lietuvos sieną ir sugulė, taip provokuodami lietuvius¹. Sieną pavyko peržengti ne visur. Varėnos pasienio rajone prie Kašėtų kaimo einančius prie Lietuvos sienos sovietų kariškius keliomis perspėjamosiomis kulkosvaidžių serijomis sustabdė Lietuvos pasieniečiai. Netoli Seniškio kaimo Lietuvos pasieniečiai kulkosvaidžio ugnimi sustabdė sovietų tankų koloną². Gali būti, kad tokių susidūrimų būta ir daugiau.

M. Meltiuchovas mini, kad pereinant sieną vietomis su lietuvių kariškiais vyko atskiri susidūrimai, kurie buvo arba nuslopinti, arba išspręsti derybomis³, todėl tvirtinimai, kad Lietuva neiššovė nė vieno šūvio, yra nepagrįsti.

Priėmus ultimatumą ir susitarus dėl sienos perėjimo, raudonarmiečiai iškart pradėjo savivaliauti: sulaikydavo Lietuvos pasienio pareigūnus, juos nuginkluodavo, atimdavo asmeninius daiktus: dviračius, laikrodžius, pinigus⁴.

Gaižiūnuose stovinti sovietų tankų brigada po ultimatumo įteikimo Lietuvos vyriausybei perėjo į kovinę parengtį, birželio 15 d. 16 val. (matyt, Maskvos laiku) gavo žodinį įsakymą iki 19 val. užimti Kauną ir išlaikyti jį, kol atvyks pagrindinės sovietų karinės pajėgos. 18 val. įsakymas patvirtintas raštu. Kaune tankų brigada užėmė geležinkelio stotį, tiltus, aerodromą, duonos kepyklą, elektrinę, paštą.

Birželio 15 d. sovietų kariškiai sulaikė šaulius, saugojusius Klebonišio vandentiekio stotį. Išardyti jie buvo paleisti, bet jiems negrąžinti ginklai, tardant buvo klausinėjama, kiek iš viso yra šaulių⁵. Raudonajai armijai užimant Lietuvą nukentėjo nemažai ūkininkų, nes nuganydavo pievas, javų laukus, išmindžiodavo pūdymus. Pdaugėjo sovietų kariškių transporto priemonėmis padaromų avarių, per šiuos įvykius buvo sužeistų ir žuvusių žmonių, nuversta telefonų stulpų, apgadintos kitos transporto priemonės. Dažniausia avarių priežastis – didelis greitis, pasitaikė ir girtų vairuotojų. Būta atvejų, kai padarė avarią kariškiai pabėgdavo, be to, vis dar važinėjo be numerių. Į avarią buvo patekęs ir Antanas Sniečkus. Jam vairuotoju buvo paskirtas sovietinis kareivis, iki tol vairavęs tik sunkvežimį ir tanką. Nesuvaldęs automobilio jis užvažiavo ant šaligatvio, o kai A. Sniečkus jam davė pastabą dėl prasto vairavimo, jis dar A. Sniečkų ir išbarė.

Dažna sovietinių kariškių savivaliavimo ir nusikalstamumo priežastis buvo alkoholis. Garliavoje policininkas užėjo į restoraną, kur sėdėjo ginkluotas raudonarmietis ir pamatęs policininką, prie jo prikibo. Nenorėdamas konflikto su ginkluotu išgėrusiu kareiviu, policininkas išėjo iš restorano ir nuėjo į savo nuovadą, bet kareivis neatlyžo, taip pat nuėjo į policijos nuovadą, kur grasindamas ginklu pareikalavo policininkų atiduoti ginklus. Neaišku, kuo visa tai būtų baigęsi, jei pro šalį nebūtų važiuavęs kitas sovietų sunkvežimis su karininku. Sunkvežimį sustabdęs savivaldybės raštininkas pranešė apie kareivio elgesį. Karininkas nuėjo į policijos nuovadą ir išsivedė kareivį⁶. Kiti du girti kareiviai šaudė Aleksandravėlės bažnytkaimyje⁷. Sovietų komisarams labai nepatiko mūsų kariuomenės uniformų antpečiai ir jie reikalaudavo juos nusiimti⁸.

Prisidengdami kova su buržuais sovietų kariai pradėjo plėšikauti. Alytaus apskrities Daugų valsčiuje atėję į Rodžio dvarą kariškiai pareiškė norį suimti buržujų dvaro savininką, jo neradę atėmė 1 000 litų ir dar įvairių daiktų už tokią pat sumą⁹. Taip pat prasidėjo ir moterų prievartavimai⁸. Pasitaikė absurdiškų atvejų, parodančių visišką mūsų policijos sutrikimą ir neprofesionalumą ir primenančių siužetą iš knygos „Dvylika kėdžių“. Sovietų viršila ir dar keli eiliniai kareiviai užėjo į Joniškio policijos nuovadą. Viršila prisistatė kaip ypatingojo skyriaus viršininkas, jie esą patruliai, saugantys geležinkelio stotį, todėl pareikalavo paskolinti jiems pistoletus, kol jiems vadovybė atveš. Buvo „paskolinti“ du pistoletai. Dar tą pačią dieną tie patys kariškiai atvyko pas vietos ūkininką, išsirinko du geriausius arklius, sutarė kainą – 1 800 litų, pasakė, kad 23 val. atveš pinigus, o arklius liepė pabalnoti. Naktį atvyko, o vietoj pinigų davė raštelį sakydami, kad pagal tą raštelį Kauno banke

¹ Šifrotelegrama, 1940 06 15 // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2258, l. 2.

² Meltiuchov M. *Pri-baltiškij placdarm*, p. 398, 410.

³ Meltiuchov M. *Upuščenyj šans Stalina*, p. 152.

⁴ Meltiuchov M. *Pri-baltiškij placdarm*, p. 409, 410.

⁵ I Kauno šaulių rinktinės vado pranešimas Ypatingajam skyriui santykiams su SSRS, 1940 06 18 // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 8.

⁶ Kauno apskrities policijos Garliavos nuovados viršininko pranešimas Kauno apskrities policijos vadui, 1940 06 17 // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 35.

⁷ Rokiškio apskrities policijos Obelių nuovados viršininko raportas Rokiškio apskrities policijos vadui, 1940 06 18 // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 41 a. p.

⁸ Ryšių karininko prie SSRS kariuomenės Zarasuose Rugio raportas Ypatingojo skyriaus viršininkui, 1940 06 30 // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 53.

⁹ Alytaus apskrities viršininko telefonograma Ypatingajam skyriui, 1940 06 19 // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 21.

⁹ Kvotos, kurių vykdė Telšių kriminalinės policijos viršininkas, suvestinė // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 115–117.

ūkininkas gausias pinigus¹. Tai išskirtinis atvejis, nes dažniausiai nieko neaiškindavo, o paimdavo kas patikdavo, paprastai iš dvarų, tačiau palikdami raštelius apie rekvizuotus daiktus. Rašteliai būdavo be antspaudų ir su neįskaitomu parašu. Mėgstami daiktai buvo baldai, radijo aparatai. Atrasdavo ir kitų būdų pasipinigauti, pavyzdžiui, Garliavos valsčiuje vaikščiojo kareivis po ūkius ir ūkininkams pranešdavo, neva juos išveš į Sibirą, bet gali išsipirkti, taip surinkdamas pinigus iš ūkininkų². Rimčiausias incidentas įvyko 1940 m. birželio 21 d. Radviliškyje, kai girtas politrukas G. Gončarovas pradėjo šaudyti į žmones. Ar buvo aukų, nepranešama³.

Perėmę sienos su Vokietija kontrolę sovietai pradėjo masiškai kirsti miškus ne tik pasienio zonoje, kaip Lenkijoje, bet ir visoje Lietuvoje, šalia dislokuotų jų dalinių. Lietuvos girininkai buvo pasibaisėję, bet nieko negalėjo padaryti, todėl savo raštais užvertė Vilnių, kad šis ko nors imtųsi. Plungės girininkija pranešė, kad raudonarmiečių daliniai nesilaiko nė mažiausių miškų administracijos reikalavimų: iš miško sandėlių savavališkai ima ir veža malkas ir popiermedžius, rąstus, kitą asortimentą, mišką kerta, kada tik užsimano⁴. Kai girininkai nori apžiūrėti kirtimų vietas, jiems neleidžiama to daryti net su sovietų karininku. Kazlų Rūdos miškų urėdija susisiekt su sovietų kariuomenės štabu, kad būtų leista apžiūrėti kirtimo vietas, kaip laikomasi susitarimo dėl miško eksploatacijos ir kirtimų. Atvykęs štabo atstovas karininkas užtikrino, kad bus leista apžiūrėti. Tačiau kirtimų vietos neleido apžiūrėti ne tik girininkui, bet ir sovietų karininkui⁵. Kariškiai nesidrovėjo kirsti medžių savo reikmėms net parkuose. Ypač nukentėjo Palanga. Palangos paplūdimyje buvo sukapotos moterų persirengimo kabinos, nupjauti keli alksniai parke, prie pajūrio restorano – elektros stulpas, nutraukti elektros laidai, išsukti izoliatoriai, laidai taip pat buvo nutraukti nuo kiosko, arklidės, muzikos estradoje ir kt. Pajūrio rūbinėse išneštos durys, „Švyturio“ viloje išlaužtos durys, iš spintų išimti veidrodžiai, išdraskyta elektros izoliacija, išnešti baldai. Dariaus ir Girėno alėjoje išlaužyti beveik visi medeliai, suniokota dauguma gazonų, šaligatvių, jais važinėjo ir jodinėjo sovietiniai kariškiai. Viloje „Jūros akis“ išimta prausykla⁶. Tų plėšimų buvo tiek daug, kad Palangos vykdomasis komitetas jų visų neišvardijo, tik konstatavo, kad daugelyje vietų išvežti baldai, įvairūs kiti daiktai, išimtos durų rankenos, išsuktos elektros lemputės, sulaužyti gaubtai ir kad padaryta labai didelių nuostolių valstybės turtui⁷.

Planai nuginkluoti Lietuvos kariuomenę ir pasirengimas karui su Vokietija

Okupavus Lietuvą ir kitas Baltijos šalis pradėta svarstyti, ką daryti su Baltijos šalių kariuomenėmis. Radikaliausiai pasisakė Baltarusijos ypatingosios karinės apygardos vadas armijos generolas Pavlovas. Jis siūlė jas visiškai nuginkluoti, ginklus išvežti į SSRS gilumą arba atlikus karininkų valymą lietuvių ir estų armijas pasiūsti kariauti prieš rumunus, afganistaniečius ir japonus. Latvių visiškai nuginkluoti. Kai bus su Baltijos šalių kariuomenėmis baigta, per 48 val. nuginkluoti visus gyventojus, kas neatiduos ginklo – sušaudyti. Savo pasiūlymus jis pateikė birželio 21 d.⁸. Akivaizdu, kad Sovietų Sąjunga artimiausiu metu ruošėsi kariauti su Rumunija, Afganistanu ir Japonija. Ir štai birželio 26 d. Sovietų Sąjunga Rumunijai įteikia ultimatumą, kuriame reikalaujama atiduoti dalį Rumunijos teritorijos. Gal būtų pradėję karą ir prieš kitas čia įvardytas šalis, bet sovietai pakeitė savo prioritetus. Jie aktyviai pradėjo rengtis karui su Vokietija. Birželio 21 d. gynybos liaudies komisaras Timošenka pasiūlė tučtuojau pradėti Baltijos šalių sovietizaciją, kuo greičiau išspręsti klausimą su šalių vyriausybėmis, pradėti nuginkluoti kariuomenes, jas išformuoti, į kiekvieną respubliką įvesti po NKVD pulką, buvusioje Baltijos šalių teritorijoje suformuoti Pabaltijo karinę apygardą su štabu Rygoje ir apygardos teritoriją parengti kaip karo veiksmų teatrą⁹. Tie pasiūlymai rodo, kad apie jokiais savarankišką valstybę, kad ir sovietinę, net negalvojama, planuose – tik aneksija. Tačiau politinė sovietinė vadovybė dėl

¹ Joniškio nuovados viršininko pranešimas kariuomenės štabo ypatingajam skyriui, 1940 07 29 // LCVA, f. 384, ap. 4, b. 20, l. 177.

² Politinių įvykių santraukos ir Kauno m. milicijos budėtojų pranešimai, 1940 08 05 // LCVA, f. 130, ap. 1, b. 3, l. 125.

³ Įsakymas Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos kariuomenėi, 1940 11 26 // RGVA, f. 37848, ap. 1, b. 15, l. 50.

⁴ Plungės miškų urėdijos pranešimas Miškų valdybai, 1940 12 13 // LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 560, l. 35.

⁵ Kazlų Rūdos urėdijos raštas Miškų valdybos viršininkui, 1940 12 06 // LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 560, l. 11.

⁶ Palangos miesto vykdomojo komiteto protokolas, 1941 02 24 // LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 258, l. 9.

⁷ Ten pat, l. 9.

⁸ Meltiuchov M. Upušėnyj šans Stalina, p. 154.

⁹ Ten pat.

Baltijos šalių kariuomenių nebuvo tokia kategoriška, jas paliko. Pradžioje pavertė liaudies kariuomenėmis, o aneksavus Baltijos šalis performavo į teritorinius šaulių korpusus, prieš tai sumažinus karių ir karininkų skaičių ir atlikus valymus. Faktiškai tie korpusai žmonių skaičiumi prilygo tik vienai divizijai. Pabaltijo karinė apygarda buvo suformuota birželio 30 d., kai Lietuva formaliai dar buvo nepriklausoma.

1941 metų pirmomis sausio dienomis Maskvoje įvyko strateginiai kariniai mokymai, kurių metu buvo bandomi keli Vokietijos puolimo variantai. Vienas variantas – pulti iš Lietuvos per Rytų Prūsiją. Tokie pat „žaidimai“ buvo surengti ir Lietuvoje dislokuotuose daliniuose, tarp jų ir 29-ajame teritoriniame lietuviškajame šaulių korpuse. Tai vadina-mieji štabų vadovavimo mokymai. Pagal šiuos mokymus karo veiksmai prasideda, kai vokiečiai peržengia Sovietų Sąjungos sieną Lietuvos teritorijoje. Vokiečiai atstumiami iki sienos, pasienyje pradedami telkti kariuomenės daliniai. Nurodomos vietos, kur telkiami daliniai, ir iš tų vietų turi būti pradėtas puolimas į Rytų Prūsiją, nurodytos Rytų Prūsijos gyvenvietės, kurių kryptimi reikia pulti. Dalinių numeriai šifruoti¹.

Iš karto po strateginių karinių mokymų Lietuvoje prasidėjo kariuomenės permetimas į Lietuvą. Kariuomenė buvo tokia gausi, kad kai kurių miestų, kur buvo dislokuoti sovietų daliniai, vykdomieji komitetai pradėjo skambinti pavojaus varpais. Štai Šiaulių miesto vykdomasis komitetas pranešė, kad norint aprūpinti naujus karinius dalinius gyvenamuju plotu, teks iš Šiaulių iškelti dalį miesto gyventojų². Išaugo našta ir pačiai Lietuvai išlaikyti sovietinę kariuomenę, buvo įsakyta papildomai skirti maisto produktų³. Tuo metu pačioje Lietuvoje žmonėms pradėjo jų stigti, kaimo parduotuvėse net nebuvo galima nusipirkti duonos⁴. Tokio maisto trūkumo Lietuvoje nebuvo nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų, kai Lietuvą buvo okupavusi kaizerinė Vokietija. Gali būti, kad Lietuvą būtų ištikęs toks pats badas kaip Ukrainą, Kazachstaną, bet viską pakeitė prasidėjęs Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karas.

¹ 18-osios šaulių divizijos vado sprendimas žygiui, 1941 01 14 // LCVA, f. R-222, ap. 2, b. 1, l. 58, 58 a. p.

² Šiaulių miesto vykdomojo komiteto raštas LSSR Liaudies komisarų tarybai, 1941 04 10 // LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 535, l. 27.

³ Sovietų Sąjungos Liaudies komisarų tarybos pranešimas Lietuvos Liaudies komisarų tarybai, 1941 05 04 // LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 514, l. 76.

⁴ Telšių apskrities vykdomojo komiteto raštas, 1941 05 21 // LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 535, l. 46 a. p.

Raudonoji armija pereina TSRS ir Lietuvos sieną. 1940 m. birželio 15 d. Autorius nežinomas. LCVA

DOKUMENTAI**LIETUVOS OKUPACIJA IR SOVIETIZACIJA
ARCHYVINIUOSE DOKUMENTUOSE**

1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietija ir Sovietų Sąjunga pasirašė nepuolimo sutartį ir jos slaptuosius protokolus dėl Vidurio ir Rytų Europos pasidalijimo interesų sferomis (vadinamąjį Molotovo ir Ribentropo paktą). Suokaltis nulėmė tolesnę įvykių eigą ir Lietuvos valstybės likimą. Pagal Vokietijos ir SSRS 1939 m. rugsėjo 28 d. sutarties slaptąjį papildomą protokolą Lietuva pateko į Sovietų Sąjungos interesų sferą. Panaudojusi spaudimą, SSRS pasiekė, kad 1939 m. spalio 10 d. būtų pasirašyta Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvai ir Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartis. Lietuvai buvo perduotas tuo metu Raudonosios armijos užimtas Vilniaus kraštas ir dislokuotos 20 tūkst. karių Raudonosios armijos įgulos. Pasirašius šią sutartį buvo apribota savarankiška Lietuvos užsienio politika, prarastas neutralios valstybės statusas ir sudarytos prielaidos Lietuvos okupacijai. Pablogėjo ir šalies vidaus politinė padėtis. Dėl iš išorės patirtų sukrėtimų 1939 metis du kartus keitėsi vyriausybės. Opozicija brandino autoritarinio režimo pakeitimo planus. Suaktyvėjo Maskvos inspiruota antivalstybinė Lietuvos komunistų partijos (LKP) veikla.

1940 m. kovo mėn. Sovietų Sąjunga ėmė rengtis Lietuvos okupacijai. Gegužės–birželio mėn. pasiruošta karinei intervencijai, birželio 11 d. patvirtintas Lietuvos karinės okupacijos planas. Užpulti Lietuvą numatyta birželio 15 d. Agresijai pateisinti kurtos įvairios dingstys.

Gegužės 25 d. Sovietų Sąjunga apkaltino Lietuvą tariamai grobiant raudonarmiečius, birželio 7 d. ir 9 d. – laužant 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos–SSRS sutartį. Lietuvos Vyriausybės sudaryta komisija ištyrė pareikštus kaltinimus ir nustatė jų nepagrįstumą, tačiau Maskva toliau eskalavo tariamo raudonarmiečių grobimo versiją. Norint sumažinti įtampą, birželio 13 d. iš pareigų buvo atleisti vidaus reikalų ministras Kazys Skučas ir Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis, kuriuos SSRS kaltino antisovietiniais veiksmais. Birželio 14 d. Sovietų Sąjunga paskelbė ultimatumą Lietuvai: pareikalavo atiduoti teismui K. Skučą ir A. Povilaitį, sudaryti naują, Maskvai palankią vyriausybę, užtikrinti laisvą Raudonosios armijos dalinių įžengimą į Lietuvą.

Naktį iš birželio 14-osios į 15-ąją vykusiame Lietuvos Vyriausybės posėdyje Prezidentas Antanas Smetona siūlė atmeti ultimatumą ir ginklu priešintis agresijai, tačiau dauguma Vyriausybės narių ir į posėdį iškviesti kariuomenės vadai atmetė ginkluoto pasipriešinimo galimybę. Nusprendus nesipriešinti, buvo laikoma, kad ultimatumas priimtas. Birželio 15 d. Maskva pranešė, kad dėl jai palankios vyriausybės sudarymo reikės tartis su į Lietuvą išvykstančiu SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotoju Vladimiru Dekanozovu. Tuomet A. Smetona apsisprendė pasitraukti iš Lietuvos, pavedė Ministrui Pirmininkui Antanui Merkiui laikinai jį pavaduoti ir birželio 16 d. perėjo Lietuvos–Vokietijos sieną.

Birželio 15 d. Sovietų Sąjunga pradėjo Lietuvos okupaciją. Rytą Raudonosios armijos grupės įsiveržė į Lietuvos teritoriją netoli Eišiškių, užpuolė Švenčionėlių pasieniečius, pagrobė Vilniaus ir Alytaus pasienio barų policininkus, apšaudė pasienio policijos sargybos būstinę Ūtoje. Žuvo policininkas Aleksandras Barauskas. 15 val. Raudonosios armijos daliniai įžengė į Lietuvą. Šalies Vyriausybei priėmus ultimatumą, Lietuvos visuomenė buvo suklaidinta ir kariuomenė nestojo ginti valstybės. Po kelių dienų, birželio 17-ąją, SSRS okupavo Latviją ir Estiją. Siekdama sudaryti Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos teisėtumo įspūdį, Sovietų Sąjunga karinę intervenciją derino su politinėmis kombinacijomis:

okupuotų valstybių vyriausybių pakeitimu savo marionetinėmis struktūromis, kurios turėjo užtikrinti sklandų šalių inkorporavimą į SSRS.

Birželio 15 d. pavakare iš Maskvos į Kauną atskridęs V. Dekanozovas ėmė koordinuoti Lietuvos okupacijos ir aneksijos veiksmus. Iš kartu atvykusių sovietinių represinių žinybų ir SSRS pasiuntinybės Lietuvoje darbuotojų, Raudonosios armijos įgulų vadų ir LKP centro komiteto (CK) narių jis sudarė specialią grupę, kuri rikiavo tolesnius įvykius. Inscenizuotas tariamai teisėtas Lietuvos Vyriausybės pakeitimas ir sudaryta marionetinė Justo Paleckio vyriausybė. Birželio 17 d. A. Merkiui patvirtinus Vyriausybę, J. Paleckis pradėjo eiti Prezidento pareigas, o Vyriausybei ėmė vadovauti Vincas Krėvė-Mickevičius. Palaipsniui į ją įtraukti nauji nariai komunistai: liepos mėn. jie sudarė Vyriausybės narių daugumą.

Pasivadinsi Liaudies vyriausybe, ji ėmė griauti Lietuvos valstybės santvarką ir rengti prielaidas Lietuvos aneksijai. Buvo paleista Valstybės Taryba ir Seimas, uždraustos Lietuvos politinės, visuomeninės, kultūrinės ir religinės organizacijos, uždaryti periodiniai leidiniai, išskyrus pradėjusius eiti komunistinius, pradėta kurti milicija, pagal Raudonosios armijos pavyzdį pertvarkyta kariuomenė. Pradėtas teroras prieš Lietuvos valstybės tarnautojus, politinių partijų vadovus, kitus okupaciniam režimui nepalankius asmenis. Tenkinant SSRS reikalavimus birželio 15 d. suimti K. Skučas ir A. Povilaitis. Birželio 19 d. Kauno geležinkelio stotyje suimtas į Lietuvą iš užsienio grįžęs buvęs Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas Augustinas Voldemaras. Birželio 19 d. vidaus reikalų ministru paskyrus komunistą Mečislovą Gedvilą, o Valstybės saugumo departamento direktoriumi – LKP CK sekretorių Antaną Sniečkę, prasidėjo masinės represijos prieš šalies gyventojus. Birželio 25 d. legalizuota LKP vykdė visus Maskvos nurodymus, aktyviai rėmė okupaciją, rengė mitingus, kuriuose reikalavo pakeisti valstybės santvarką.

Siekiant įforminti Lietuvos aneksiją, pagal sovietinį pavyzdį liepos 14–15 d. organizuoti rinkimai į Liaudies seimą. Jų išvakarėse, naktį iš liepos 11-osios į 12-ąją, įvykdyti pirmieji masiniai areštai: suimta daugiau kaip 500 Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjų, siekiant iš viešojo gyvenimo pašalinti politines jėgas, galėjusias sutrukdyti aneksijai, įbauginti gyventojus ir priversti juos ateiti balsuoti. Okupacijos ir teroro sąlygomis žmonės negalėjo laisvai išreikšti savo valios, dalis gyventojų boikotavo rinkimus, įvairiai protestavo prieš juos. Rinkimų rezultatai buvo suklastoti.

Liepos 17 d. Taline susitikę trijų Baltijos valstybių okupaciją koordinavę SSRS emisarai suderino šių šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą planą. Laikantis G. Dekanozovo direktyvų, LKP išvystė kampaniją, kurioje reikalavo prijungti Lietuvą prie SSRS. Liepos 21 d. prasidėjus Liaudies seimo sesijai, komunistai ėmė vadovauti jos darbui. Jų iniciatyva liepos 21 d. Seime pareikšta, kad Lietuvoje įvedama sovietinė santvarka ir Lietuva skelbiama Lietuvos SSR. Tą pačią dieną paskelbta Seimo deklaracija apie Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą, liepos 22 d. ir 23 d. – dekretai dėl žemės ir bankų bei stambios pramonės nacionalizavimo. Seime sudaryta įgaliotoji komisija, kuri turėjo vykti į Maskvą ir „parvežti į Lietuvą Stalino saulės“. Liaudies seimo deklaracijos buvo neteisėtos, primestos Lietuvai okupacinės valdžios, neatitiko ir neišreiškė lietuvių tautos valios.

1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS Aukščiausioji Taryba priėmė galutinį Lietuvos aneksijos įforminimo aktą – įstatymą dėl Lietuvos SSR priėmimo į Sovietų Sąjungą.

Lietuvos inkorporavimas į SSRS sudėtį sukrėtė Lietuvos ir užsienio visuomenę. Lietuvos Respublikos diplomatai užsienyje reiškė protestus prieš Lietuvos okupaciją ir aneksiją, įteikė juos šalių, kuriuose buvo akredituoti, vyriausybėms, taip pat siuntė juos į Kauną. Daugelis didžiųjų pasaulio valstybių nepripažino Baltijos šalių okupacijos. Ši okupacijos nepripažinimo politika skatino Lietuvos ir kitų Baltijos tautų vadavimąsi, Laisvės bylos kėlimą užsienyje.

Lietuvos kariuomenė įžengia į Vilnių. 1939 m. spalio 28 d. LYA

Л. р. Молотов 41
1940. VI. 14; 24 val.
Жу

В результате происходившего в последнее время в Москве обмена мнений между председателем Совнаркома СССР В.М.Молотовым и председателем Совета министров Литвы г.Меркисом, а также литовским мининделом г.Урбисом советское правительство считает установленными следующие факты.

1. В течение последних месяцев в Литве имел место ряд случаев похищения литовскими властями советских военнослужащих из советских воинских частей, расположенных согласно советско-литовского Договора о взаимопомощи на территории Литвы, и истязания их с целью выведать военные секреты Советского государства. Установлено при этом, что военнослужащий Бутаев не только был похищен, но и убит литовской полицией после того, как правительство СССР потребовало выдачи военнослужащего Бутаева. Двум похищенным советским военнослужащим, Писареву и Шмавгонцу, удалось бежать из рук захватившей их литовской полиции, применявшей к ним истязания. Похищенный в Литве военнослужащий Шутов до сих пор не найден. Такими действиями в отношении военнослужащих из расположенных в Литве советских воинских частей литовские власти стремятся сделать невозможным пребывание в Литве советских воинских частей.

Об этом же свидетельствуют и такие факты, особенно участвовавшие в последнее время, как многочисленные аресты и ссылка в концлагерь литовских граждан из обслуживающего советские воинские части персонала – сотрудники столовых, прачки и др., а также массовые аресты литовских граждан из числа рабочих и техников, занятых на строительстве казарм для советских воинских частей. Такие ничем не вызванные и не-

SOVIETŲ SĄJUNGOS ULTIMATUMAS LIETUVAI

Molotovas 1940 m. birželio 14 d. 11 val. 50 min. Maskvos laiku įteikė Lietuvos užsienio reikalų ministrui Urbšiui Maskvoje tokio turinio ultimatumą:

„Po paskutiniuoju laiku Maskvoje įvykusių pasikalbėjimų tarp Sovietų Sąjungos Sovnarkomo pirmininko V. M. Molotovo ir Lietuvos ministrų tarybos pirmininko Merkio, o taip pat ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Urbšio, Sovietų vyriausybė konstatuoja sekančių faktų tikrumą:

1. Paskutinių mėnesių bėgyje Lietuvos valdžios organai pagrobė eilę kareivių iš Sovietų kariuomenės įgulų, stovinčių Lietuvos teritorijoje pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartį, kad kankinimais išgautų iš jų sovietų valdžios karines paslaptis. Nustatyta, kad kareivis Butajevas buvo ne tik pagrobtas, bet vėliau ir nužudytas Lietuvos policijos, kai sovietų valdžia pareikalavo jį grąžinti. Dviem pagrobtiems sovietų kareiviams, Pisarevui ir Šmavgonecui, pavyko pabėgti iš juos pagrobusių ir kankinusios policijos. Pagrobtas kareivis Šutovas iki šio laiko dar nesurastas. Tuo būdu Lietuva siekė padaryti sovietų kariuomenės įgulų buvimą Lietuvoje nepakenčiamu. Tatai liudija dar ir šie paskutinių dienų faktai: gausūs areštai ir išsiuntimai į koncentracijos stovyklas Lietuvos piliečių iš sovietų įgulas aptarnaujančio personalo, kaip skalbėjos ir kiti, o taip pat masiniai areštai techninių darbininkų, dirbančių prie kariuomenės kareivinių statybos. Tokios nieku nepagrįstos ir nepažabotos represijos prieš Lietuvos piliečius, aptarnaujančius sovietų įgulas, turi tikslą ne tik padaryti neįmanomą gyvenimą sovietų kariuomenei Lietuvos teritorijoje, bet ir ugdyti nedraugiškus santykius su sovietų kariuomene ir paruošti jos užpuolimą.

Visi šie faktai kalba, kad Lietuvos vyriausybė šiurkščiai yra pažeidus jos su Sovietų Sąjunga sudarytą savitarpinės pagalbos sutartį ir ruošia užpuolimą sovietų įgulų, esančių Lietuvoje pagal šią sutartį.

2. Tuoj po savitarpinės pagalbos sutarties sudarymo Lietuvos vyriausybė įstojo į karinę sąjungą su Latvija ir Estija, pakeičiant taip vadinamą Baltijos Antantę, kurioje karinę sąjungą turėjo Latvija su Estija, į karinę trijų valstybių sąjungą. Sovietų Rusija laiko tikra, kad ši karinė sąjunga nukreipta prieš Sovietų Sąjungą. Lietuvai prisidėjus prie karinės sąjungos, sutvirtėjo nuo Sovietų Sąjungos slepiami ryšiai tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos generalinių štabų. Žinoma taip pat, kad nuo 1940 metų sausio mėnesio yra leidžiamas anglų ir prancūzų ir vokiečių kalbomis tos karinės sąjungos spaudos organas – „Revue Baltique“.

Visi šie faktai kalba, kad Lietuvos vyriausybė grubiai pažeidė Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartį, kuri abiem šalims draudžia sudarinėti bent kokias sąjungas arba dalyvauti koalicijose, nukreiptose prieš vieną kurią sutartį pasirašiusių šalių.

Visi tie Sovietų–Lietuvos sutarties pažeidimai ir nedraugiški Lietuvos vyriausybės veiksmai santykiuose su Sovietų Sąjunga kartoja, nežiūrint, kad Sovietų Sąjunga veda ypatingai geros valios kupiną ir prolietuvišką politiką, atidavus, kaip žinoma, savo iniciatyva Vilniaus miestą ir jo sritį.

Sovietų vyriausybė yra nusistatymo, kad panaši būklė ilgiau tęstis negali. Todėl sovietų vyriausybė laiko absoliutiškai būtinu ir neatidėliotinu:

1) Kad tuojau būtų atiduoti teismui vidaus reikalų ministras Skučas ir saugumo departamento direktorius Povilaitis kaip tiesioginiai kaltininkai provokacinių veiksmų prieš Sovietų įgulą Lietuvoje.

2) Kad tuojau būtų suformuota Lietuvoje tokia vyriausybė, kuri sugebėtų ir būtų pasiryžusi laiduoti garbingą Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties įgyvendinimą ir ryžtingai sutramdyti sutarties priešus.

3) Kad tuojau būtų laiduotas laisvas praleidimas į Lietuvos teritoriją Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių jiems išskirstyti svarbesniuose Lietuvos centruose tokiaame kiekyje,

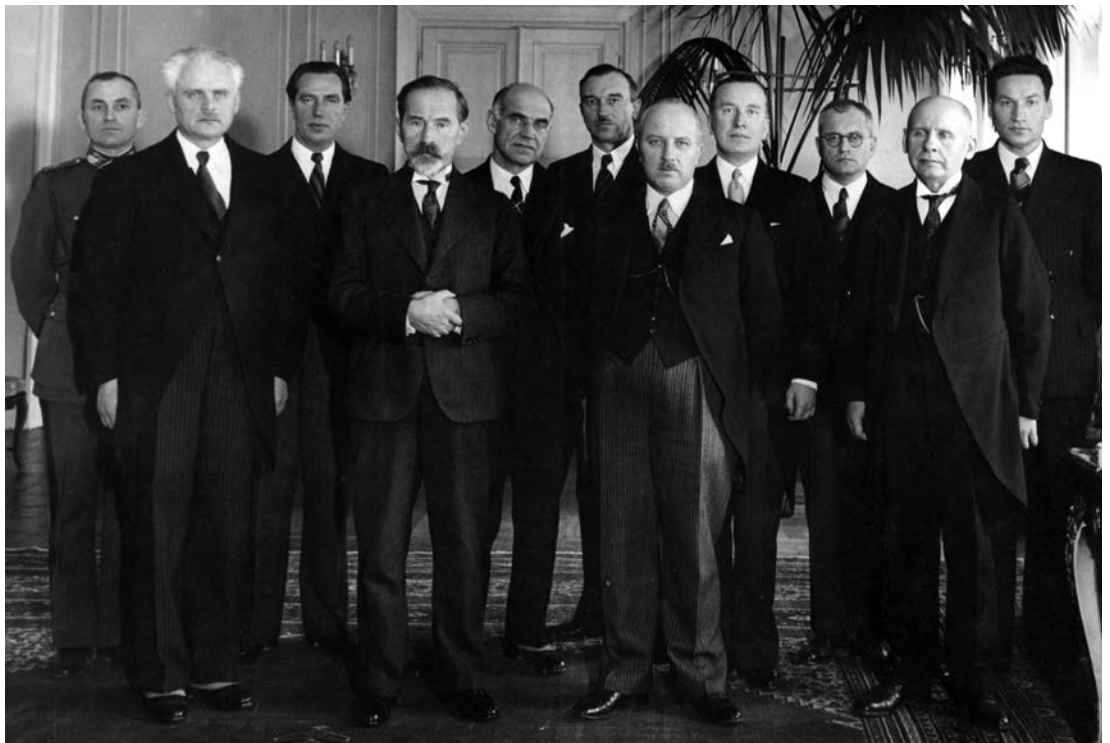
kurio pakaktų, kad būtų laiduotas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas ir užkirsti provokaciniai veiksmai, nukreipti prieš sovietų įgulą Lietuvoje.

Sovietų Sąjungos vyriausybė šių reikalavimų įvykdymą laiko ta elementarine sąlyga, be kurios negalima pasiekti to, kad Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartis būtų vykdoma garbingai ir sąžiningai.

Sovietų Sąjungos vyriausybė laukia Lietuvos vyriausybės atsakymo iki birželio 15 d. 10 valandos ryto. Negavimas Lietuvos vyriausybės atsakymo iki to termino bus vertinamas kaip atsisakymas nuo vykdymo aukščiau nurodytų Sovietų Sąjungos reikalavimų.“

Lietuvos Pasiuntinybės Vokietijoje archyvas.

Spausdinama iš „Lietuva“, 1956, nr. 8.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona su Ministrų Tarybos nariais Prezidentūroje. Iš kairės: krašto apsaugos ministras Kazys Musteikis, Ministras Pirmininkas Antanas Merkys, teisingumo ministras Antanas Tamošaitis, Prezidentas Antanas Smetona, finansų ministras Ernestas Galvanauskas, vidaus reikalų ministras Kazys Skučas, ministro pirmininko pavaduotojas Kazys Bizauskas, užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, susisiekimo ministras Jonas Masiliūnas, švietimo ministras Kazys Jokantas, žemės ūkio ministras Juozas Audėnas. Kaunas, 1939 m. Autorius nežinomas. LCVA

Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras Kazys Skučas. Kaunas, 1939 m. Autorius nežinomas. LCVA
K. Skučas (1894–1941), brigados generolas, Lietuvos Nepriklausomybės kovų dalyvis, Lietuvos Respublikos XX ir XXI vyriausybės vidaus reikalų ministras (1939–1940). Sovietų Sąjungai pareikalavus, 1940 m. birželio 12 d. atleistas iš vidaus reikalų ministro pareigų, birželio 16 d. suimtas ir įkalintas Kaune. 1940 m. birželio 25 d. išvežtas į SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) Lubiankos kalėjimą Maskvoje. Sušaudytas 1941 m. liepos 30 d. Butyrkų kalėjime Maskvoje.

Augustinas Povilaitis. Kaunas, 1933 m. Autorius nežinomas. LCVA
A. Povilaitis (1900–1941), Lietuvos Nepriklausomybės kovų dalyvis, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamento direktorius (1934–1940). Sovietų Sąjungai pareikalavus, 1940 m. birželio 12 d. atleistas iš pareigų, birželio 16 d. suimtas ir įkalintas Kaune. 1940 m. birželio 25 d. išvežtas į SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) Lubiankos kalėjimą Maskvoje. Sušaudytas 1941 m. liepos 12 d. Butyrkų kalėjime Maskvoje.

Liaudies vyriausybė. Iš kairės: žemės ūkio ministras Matas Mickis, Ministro Pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministras Vincas Krėvė-Mickevičius, švietimo ministras Antanas Venclova, Ministras Pirmininkas Justas Paleckis, teisingumo ministras Povilas Pakarklis, finansų ministras Ernestas Galvanauskas, sveikatos apsaugos ministras Leonas Koganas, krašto apsaugos ministras generolas Vincas Vitkauskas. Kaunas, 1940 m. birželio 17 d. Autorius nežinomas. LCVA

Komunistų mitingas, remiantis Lietuvos okupaciją ir Liaudies vyriausybę. Kaunas, P. Vileišio aikštė. 1940 m. birželio 24 d. LYA

Liaudies seimo įgaliotosios komisijos nariai. Liaudies seime 1940 m. liepos 23 d. sudaryta Įgaliotoji komisija liepos 30 d. išvyko į Maskvą įteikti SSRS Aukščiausiajai Tarybai Liaudies seimo paskelbtą Lietuvos įstojimo į SSRS sudėtą deklaraciją. Pirmoje eilėje iš kairės: švietimo ministro pavaduotojas Liudas Gira, švietimo ministras Antanas Venclova, vidaus reikalų ministras Mečislovas Gedvilas, Įgaliotosios komisijos pirmininkas Justas Paleckis, valstybės kontrolierius Liudas Adomaskas, rašytoja Stasė Vaineikienė, žemės ūkio ministras Matas Mickis, vyriausybės įgaliotinis Vilniui ir Vilniaus sričiai ministro teisėmis Karolis Didžiulis; antroje eilėje iš kairės: rašytojas Petras Cvirka, Lietuvos komunistų partijos (LKP) narė Marija Kutraitė, LKP narė Birutė Abdulskaitė, darbo ministro pavaduotojas Motiejus Šumauskas, LKP centro komiteto sekretoriato narys Icikas Šmuelis Meskupas-Adomas, LKP narys Pranas Zibertas; trečioje eilėje iš kairės: LKP narys Kazimieras Petrauskas, LKP narys Pranas Petrauskas, LKP narys Juozas Demskis, LKP narys Viktoras Ditkevičius. Kauno valstybės teatras. 1940 m. liepos 23 d. LYA

SSRS įgaliotasis pasiuntinys Lietuvoje Nikolajus Pozdniakovas (pirmas iš kairės), SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas (antras iš kairės) ir Liaudies seimo įgaliotosios komisijos pirmininkas Justas Paleckis (trečias iš kairės). Maskva, Baltarusijos geležinkelio stotis. 1940 m. liepos 31 d. LYA

SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatai balsuoja už Lietuvos SSR įstojimą į SSRS sudėtį. Maskva, Didieji Kremliaus rūmai. 1940 m. rugpjūčio 3 d. LYA

Visiškai slaptai 281

Patvirtinta
Valst. Saug. Dep-to Direktorius
.....*Antanas*...

1940 m. liepos mėn. 7 d.

Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikšč.-demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos

P L A N A S.

Operaciją pravesti vienu laiku visoje Lietuvoje, naktį iš liepos 11 į 12, 1940 m.

Iki liepos 10 paruošti žinias apie visus žmones, kuriuos reikia izoliuoti. Visų areštuotinių asmenų "žiniuose" nurodyti pavardę, vardą tėvo vardą, gimimo metus ir vietą, tautybę, išsimokslinimą, socialinę kilmę, materialę padėtį /turta/, paskutinę darbo vietą ir užimamą tarnybą, kuriai partijai priklauso ir kokią partijos darbą dirbo, trumpas kompromituojančios medžiagos turinys ir "žinių" gale turi būti nurodytas nuolatinės gyvenamos vietos patikrintas adresas. Jei gyvena /arbo turi/ vasarnamy, tai ir vasarnamio adresas, ir namų telefono numeris.

Nurodytoms "žinioms" sudaryti, iš Pirmo Skyriaus ir Kauno Apygardos operatyvinių darbininkų sąstato sudaryti penkias grupes po 1-4 žm. Darbą tarp jų paskirstyti tokiu būdu:

Pirma grupė - 4 žmonės - sudaro "žinias" tautininkų vadovaujančiam sąstatui. Grupės vyresnysis - Krastinas.

Antra grupė - 2 žmonės - sudaro "žinias" voldemarininkų vadovaujančiam sąstatui. Grupės vyresnysis - Demba.

Trečia grupė - 1 žmogus - Finkelšteinas., Sudaro trockistų ir eserų "žinias",

Ketvirta grupė - 4 žmog. - sudaro "žinias" krikšč.-demokratams. Grupės vyresnysis - Komodaitė.

Penkta grupė - 3 žm. - sudaro "žinias" liaudininkams ir soc-demokratams. Grupės vyresnysis - Macevičius.

Atsakomybę už pristatymą laiku aukščiau nurodytų "žinių" neša Pirmo Skyriaus viršininkas Todesas.

II-ro Skyriaus viršininkas Gallevičius privalo sutvarkyti, kad laiku būtų nustatyti ir patikrinti areštuotinių asmenų adresai. Tam reikau nuo VII 8 reikia išskirti atitinkamą skaičių žvalgų, kuriuos reikia tropiai instrukuoti apie išlaikymą griežčiausio atsargumo darant adresų nustatymą ir patikrinimą.

Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planas, patvirtintas Valstybės saugumo departamento direktoriaus Antano Sniečkaus. 1940 m. liepos 7 d. Originalas. Dokumentas lietuvių kalba. LYA

Patvirtinta
Valst[ybės] Saug[umo] Dep[artamen]to Direktorius
Sniečkus (parašas)
1940 m. liepos mėn. 7 d.

Visiškai slapta

**PRIEŠVALSTYBINIŲ PARTIJŲ: TAUTININKŲ, VOLDEMARININKŲ,
LIAUDININKŲ, KRIKŠČ[IONIŲ] DEMOKRATŲ, JAUNALIETUVIŲ,
TROCKISTŲ, SOCIALDEMOKRATŲ, ESERŲ, ŠAULIŲ IR KT.
VADOVAUJANČIO SĄSTATO LIKVIDACIJOS PARUOŠIAMŲJŲ DARBŲ IR
OPERATYVINĖS LIKVIDACIJOS
PLANAS**

Operaciją pravesti vienu laiku visoje Lietuvoje, naktį iš liepos 11 į 12, 1940 m.

Iki liepos 10 paruošti žinias apie visus žmones, kuriuos reikia izoliuoti. Visų areštuotinių asmenų „žiniuose“ nurodyti pavardę, vardą, tėvo vardą, gimimo metus ir vietą, tautybę, išsimokslinimą, socialinę kilmę, materialinę padėtį (turtą), paskutinę darbo vietą ir užimamą tarnybą, kuriai partijai priklausė ir kokį partijos darbą dirbo, trumpas kompromituojančios medžiagos turinys ir „žinių“ gale turi būti nurodytas nuolatinės gyvenamos vietos patikrintas adresas. Jei gyvena \arba turi\ vasarnamį, tai ir vasarnamio adresas, ir namų telefono numeris.

Nurodytoms „žinioms“ sudaryti, iš Pirmo Skyriaus ir Kauno Apygardos operatyvinių darbininkų sąstato sudaryti penkias grupes po 1–4 žm[ones]. Darbą tarp jų paskirstyti tokiu būdu:

Pirma grupė – 4 žmonės – sudaro „žinias“ tautininkų vadovaujančiam sąstatui. Grupės vyresnysis – Krastinas.

Antra grupė – 2 žmonės – sudaro „žinias“ voldemarininkų vadovaujančiam sąstatui. Grupės vyresnysis – Dembo.

Trečia grupė – 1 žmogus – Finkelšteinas, sudaro trockistų ir eserų „žinias“.

Ketvirta grupė – 4 žmo[nės] – sudaro „žinias“ krikšč[ionims] demokratams. Grupės vyresnysis – Komodaitė.

Penkta grupė – 3 žm[onės] – sudaro „žinias“ liaudininkams ir soc[ial]demokratams. Grupės vyresnysis – Macevičius.

Atsakomybę už pristatymą laiku aukščiau nurodytų „žinių“ neša Pirmojo Skyriaus viršininkas Todesas.

II –ro Skyriaus viršininkas Gailevičius privalo sutvarkyti, kad laiku būtų nustatyti ir patikrinti areštuotinių asmenų adresai. Tam reikalui nuo VII 8 reikia išskirti atitinkamą skaičių žvalgų, kuriuos reikia stropiai instrukuoti apie išlaikymą griežčiausio atsargumo, darant adresų nustatymą ir patikrinimą.

Operacijos vykdymui iki liepos 10 d. sudaryti reikiamą operatyvinių grupių skaičių, kurių priešaky pastatyti operatyvinius darbininkus. Iš anksto paskirstyti, kokius asmenis turi areštuoti kiekviena grupė.

Kad sustiprintų operatyvines grupes, mobilizuoti, iki bus pravesta operacija, reikiamą skaičių kriminalinės ir viešosios policijos valdininkų. Apie tai iš anksto perspėti jų viršininkus, nepranešant, tačiau kam tie valdininkai bus reikalingi. Vykdytojas Zdanavičius.

Kad operacija praeitų sklandžiai, turi būti išdirbta specialiai kratų ir areštų instrukcija, kuri turi būti išdalinta grupių vyresniesiems operacijos išvakarėse. Vykdytojas Gailevičius.

Kad aprūpinti operatyvines grupes susisiekimu priemonėmis, iki operacijos vykdymo dienos turi būti paruošta 30 automašinų. Vykdytojas Sniečkus.

Kadangi operacijos metu gali prireikti užantspauduoti kambarius ir butus, pavesti Sekretoriato viršininkui Slaviniui užsakyti 10 antspaudų vaškui (surgučiu) ir jos turi būti gatavos š. m. liepos 9 d.

Iki tos pačios dienos Slavinas turi parūpinti 20 kišeninių žibintuvų.

Kad sėkmingiau praeitų operacija ir kad iš vietų būtų duota praktiška pagalba, reikia iš Kauno komandiruoti operatyvinių darbininkų į sekančias vietas:

- 1) į Vilnių 8 žm[onės];
- 2) į Šiaulius 1 žm[ogus];
- 3) į Ukmergę 1 žm[ogus];
- 4) į Mariampolę ..1 žm[ogus];
- 5) į Panevėžį 1 žm[ogus].

Visų skyrių ir Kauno Apygardos viršininkai turi iki liepos 8 pristatyti į Dep[artamen]to Sekretoriatą savo skyriaus visų etatinių tarnautojų sąrašą. Vykdytojas Slavinas.

Kvotų skyriaus viršininkui Razauskui pavesti iki liepos 10 d. paruošti areštų orderius sulig operatyvinių grupių sudarytais sąrašais.

Sudarius priešvalstybinių partijų vadovaujančių asmenų areštui „žinias“, suderinti jas su Vidaus Reikalų Ministeriu Gedvyļa. Vykdytojas Sniečkus.

Kvotų skyriaus viršininkas Razauskas, kartu su Kauno kalėjimo viršininku Kučinskiu turi organizuoti areštuotų asmenų ir paimtų kratos metu daiktų bei dokumentų priėmimą.

Kad būtų įvykdyta griežta izoliacija, iki liepos 11 d., kai bus patvirtintas areštuotinių asmenų sąrašas, turi būti numatyta, kokie asmenys bus kokioj kameroj. Skirstyti taip, kad kaltinami toj pačioj byloj nepatektų į vieną kamerą.

Areštuotiems sutalpinti iki liepos 11 d. Kauno kalėjime turi būti paliuosuota reikiamas skaičius kamerų, skaitant, kad areštuota bus 200 žmonių. Iki to pat laiko sudaryti patikrintų prižiūrėtojų kadrus.

Kalėjimo viršininkas Kučinskas turi nuo liepos 12 d. sustiprinti kalėjimo apsaugą.

Reikia išskirti specialią tardytojų grupę, kuriai pavesti tučtuojau po arešto pradėti tardymą specialiai numatytų asmenų iš priešvalstybinių partijų vadovaujančio sąstato. Vykdytojas Razauskas.

Organizuoti išorinį sekimą ypatingai svarbių valstybinių nusikaltėlių nuo liepos 9 iki jų arešto dienos. Tam tikslui Antro Skyriaus viršininkas turi sudaryti 8 išorinio sekimo postus.

Liepos 9 d. iškviesti Apygardų viršininkus su paruošta operacijos medžiaga, kad suderintų numatytų areštui asmenų kandidatūras ir duoti instrukcijas dėl pačios operacijos pravedimo. Atsakomingas Sniečkus.

Išdirbti specialų sąlyginį šifrą telefoniniams pasikalbėjimams su Apygardų viršininkais, o taip pat pranešimų perdavimui apie operacijos paruošimą ir rezultatus. Vykdytojas Sniečkus.

Apygardų viršininkų pasitarime numatyti, ką iš areštuotų čia pat po operacijos reikia išsiųsti į Kauną ir Vilnių. Vykdytojas Sniečkus.

Sąryšy su tuo, kad yra galima, kad asmenys, kuriuos yra numatyta areštuoti arba kurie dar neįėjo į sąrašą, norės pereiti Valstybės sieną, susikalbėti su pasienio kariuomene apie apsaugos sustiprinimą nuo liepos 9 d. ir apie sienos uždarymą nuo liepos 11 iki liepos 16 dienos. Vykdytojas Sniečkus.

Iš lenkų pabėgėlių tarpo areštuotinių asmenų izoliacijos operaciją pradėti nuo liepos 8 d.

Visus operatyvinius darbininkus ir policininkus, kurie dalyvaus operacijos pravedime, apginkluoti šaunamais ginklais. Nemokantiems su jais elgtis, liepos 8 ir 9 dieną organizuoti specialius užsiėmimus, po 2 akademines valandas su išvykimu į poligoną. Vykdytojas Zdanavičius.

Šis planas turi būti vykdomas nenukrypstant ir neatsikalinėjant, nors atskiri jo punktai, atsižvelgiant į aplinkybes, direktoriaus ir jo pavaduotojo, gali būti pakeisti ir papildyti.

1940 m. liepos mėn. 7 d.

VSP Viršininkas Zdanavičius
(parašas)

LIETUVOS STEIGIAMOJO SEIMO RINKIMŲ DOKUMENTAI

Kaip rinko Tautos atstovybę – Steigiamąjį Seimą – jaunos Lietuvos Respublikos piliečiai? Kaip paaiškinti 90 procentų rinkėjų aktyvumą? Į šiuos klausimus padės atsakyti keletas skelbiamų Steigiamojo Seimo dokumentų. Jie liudija piliečių demokratinio entuziazmo nuotaikas ir politinio elito atsakomybės atkurtai Lietuvos valstybei jauseną.

LIETUVOS STEIGIAMOJO SEIMO RINKIMŲ ĮSTATYMAI¹

Trečiuoju skaitymu Valstybės Tarybos priimta 1919 m. spalio mėn. 30 d.

I DALIS

1 str. Lietuvos Steigiamojo Seimo atstovai renkami yra visuotinu, tiesiu, lygiu ir slaptu balsavimu, saugojant proporcingą sistemą.

2. Rinkimuose dalyvauja visų tikėjamų ir tautų Lietuvos piliečiai, vyrai ir moters, kuriems rinkikų sąrašus statyti pradedant suėjo 21 metai.

Pastaba: Karininkai, mobilizuotieji karo valdininkai ir kareiviai atstovų nerenka, bet patys atstovais renkami gali būti.

3. Rinkikas turi tik viena balsą, kurį privalo pats paduoti be jokių tarpininkų.

4. Negali nei rinkti, nei būti išrinktais:

a) tie, kieno už tėvynės išdavimą arba kitą kokią sunkią kaltę teismo yra atimtos teisės, išskiriant iš šio skaičiaus svetimų valstybių teismų nuteistuosius už visokius politikos srities nusikaltimus;

b) tie, kurie yra teismo nubausti už nusikaltimą, kuris žmogaus garbę plėšia, kaip antai: vagystę, prigavimą, svetimo turto pasisavinimą, vogtų daiktų pirkimą arba slėpimą, kyšių ėmimą, slaptą degtinės varamą, nusikaltimą prieš Rinkimų Laisvės Apdraudimo įstatymo §§ 2, 5 ir 6, jei, jiems bausmę atlikus, 3 metai dar nepraėjo.

5. Renkamas gali būti Lietuvos pilietis ir pilietė, kuris (kuri) paskutinę kandidatų sąrašams įduoti skirtą dieną bus pabaigęs (-usi) 24 metus, neatsižvelgiant į tai, kurioje rinkimų apylinkėje jis (ji) gyvena ir ar yra jis (ji) įtrauktas (-ta) į rinkikų sąrašą, ar ne.

Pastaba: a) Karo Komendantas, apskrities viršininkas, milicijos vadas negali būti renkami toje vietoje, kurią apima jų valdžia; b) išrinktieji į Steigiamąjį Seimą Valstybės valdininkai ir kariškiai St. Seimo laiku išeina iš savo užimamų vietų.

6. Steigiamojo Seimo atstovų skaičius nustatomas toks, kad penkiolikai tūkstančių gyventojų tektų vienas atstovas. Jei kurioje rinkimų apygardoje, taip skaitant, liks ne mažiau kaip 8 tūkstančiai gyventojų, tada tai apygardai pridedamas dar vienas atstovas.

Pastaba: Apygardų sąrašas skyrium pridedamas prie šio.

7. Valstybės Prezidentas skelbia rinkimų dienas, veizėdamas, kad prieš jas būtų ne mažiau kaip du mėnesių laiko.

II DALIS

8. Rinkimams į Steigiamąjį Seimą rengti ir tvarkyti daromos yra šios komisijos: a) Vyriausioji Rinkimų Komisija, b) apygardų komisijos ir c) apylinkių komisijos.

9. Vyriausioji Rinkimų Komisija sudaroma iš Pirmininko ir keturių narių, pristatomų Ministerių Kabineto ir tvirtinamų Valstybės Prezidento.

¹ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 m. gruodžio 2 d., nr. 16.

10. Vyriausiosios Rinkimų Komisijos žiniai priklauso: a) prižiūrėti visą rinkimų tvarką ir eiseną, b) leisti instrukcijas ir paaiškinimus, c) skirti apygardų komisijų pirmininkus, d) svarstyti ant apygardų komisijų nutarimų paduotuosius skundus, e) nustatyti visų į Steigiamąjį Seimą išrinktųjų atstovų sąrašą ir paskelbti jį visų žiniai, f) turėti savo žinioje Vyriausybės skiriamąsias rinkimams vykinti lėšas ir g) nustatyti kiekvienai rinkimų apygardai rinktinųjų atstovų skaičių sulig šio įstatymo 6 straipsniu.

11. Steigiamajam Seimui susirinkus, Vyriausioji Komisija visus aktus įduoda Seimui.

12. Apygardos Rinkimų Komisijos pirmininku skiriamas vienas vietos taikos teisėjų – arba apygardos teismo narių, o jos nariai renkami yra apskričių tarybų po du iš kiekvienos apskrities. Apygardose, kuriose yra miestų, valdomų apskrities teisėmis, tų miestų tarybos renka taip pat po du komisijos nariu.

13. Apygardų Komisijos privalo: a) padalyti apygardą į rinkimų apylinkes, veizdint, kad apylinkėje būtų nuo 3 ligi 7 tūkstančių gyventojų ir kad apylinkės plotas atitiktų, jei galima, vienam valsčiui; b) paskirti apylinkių komisijų pirmininkus ir veizdėti, kad apylinkių Komisijos savo laiku pradėtų ir eitų savo darbą; c) gauti ir išduoti pinigus, rinkimų reikalais asignuotus, ir d) rinkimams pasibaigus, pristatyti visus aktus Vyriausiajai Komisijai. Be to, apygardos komisijos atlieka ir kitą šiuose įstatymuose nurodytą darbą.

14. Apylinkės rinkimų komisija steigama kiekvienai apylinkei iš pirmininko ir ne mažiau kaip šešių narių; jos narius renka valsčiaus taryba iš rinkikų skaičiaus.

15. Kada kandidatų sąrašai bus įduoti į Apygardos ir apylinkės komisijas, įžengia nuo padavusiųjų kandidatų sąrašus partijų arba kuopų po vieną narį.

Pastaba. a) Apygardos ir apylinkės komisijų nariai iš Valstybės Įdono atlyginimo negauna; b) apygardų ir apylinkių pirmininkams kreipiantis, savivaldybė privalo duoti komisijoms raštininkus, bet šie komisijos balso neturi

16. Apylinkių komisijos atlieka pačių rinkimų darbą, kaip antai: priima balsus, suskaito juos, balsavimui pasibaigus, ir savo protokolus įteikia apygardų komisijoms.

17. Pirmininkui negalint dalyvauti posėdyje, komisija paveda eiti pirmininko pareigas vienam savo nariui.

18. Komisijų posėdžiai yra teisėti, dalyvaujant ne mažiau kaip pusei ir vienam komisijos nariui. Visus klausimus komisijos sprendžia paprasta balsų dauguma.

19. Valdininkai, Vyriausybės ir savivaldybių įstaigos privalo pildyti rinkimų komisijų reikalavimus.

III DALIS

20. Rinkimams atlikti daroma kiekvienos apylinkės rinkikų sąrašai.

21. Rinkikų sąrašus paskirtu laiku daro savo lėšomis valsčių arba miestų valdybos pridėtu pavyzdžiu, dviem egzemplioriais.

22. Į apylinkės rinkikų sąrašą įtraukiami visi, kas turi teisę dalyvauti rinkimuose į Steigiamąjį Seimą ir apylinkėje gyvena. Kas atvyks ir apsigyvens apylinkėje, pradėjus ruošti rinkikų sąrašus, tas gali būti įtrauktas į naujosios vietos sąrašą, jei pristatys raštą, kad jis išbrauktas iš senosios gyvenamosios vietos sąrašo arba ten į sąrašą neįtrauktas.

23. Rinkikų sąrašė rašoma abėcėlės raidžių eile kiekvieno rinkiko pavardė, vardas, amžius, užsiėmimas ir gyvenamoji vieta. Rinkikų sąrašą pasirašo valsčiaus arba miesto valdyba.

24. Rinkikų sąrašai duodama žiūrėti kiekvienam, kas nori žiūrėti, ne vėliau kaip keturiasdešimt dienų prieš rinkimų dieną tuo būdu, kuriuo lengviausia jie peržiūrėti. Prieš šitą sąrašų atskleidimą valsčiaus arba miesto valdyba skelbia visai apylinkei, kame, koku laiku ir būdu rinkikų sąrašai galima žiūrėti.

25. Nuo sąrašų atskleidimo dienos administracinės valdžios atstovas ir kiekvienas rinkikas septynių dienų laiku turi teisės pareikšti sustačiusiai sąrašus valdybai raštu arba žodžiu, jog į sąrašus kas neįtrauktas arba įtrauktas neteisėtai.

26. Valsčiaus arba miesto valdyba, pripažinus tokį pareiškimą teisingu, patenkina jį, įtraukdama praleistąjį asmenį į sąrašą arba išbraukdama neteisėtai įtrauktąjį. Išbrauktajam valdyba privalo apie tai suteikti žinių.

27. Atmetuosius pareiškimus ir paduotuosius skundus valsčių arba miestų valdybos per tris dienas turi išsiųsti į apygardos komisiją su išdėstytu pasiteisinimu ir apie tai pranešti tiems, kurių teisė ginčijama yra, ir kas padavė skundą.

28. Praėjus minėtoms 25-me straipsnyje septynioms dienoms, papildomasai sąrašas ne vėliau, kaip per tris dienas skelbiamas visų žiniai, būdu, nurodytu 24 str.

29. Apygardos Komisija privalo per penkias dienas apsvarstyti gautus skundus viešame posėdyje. Ten paaiškinimus gali išdėstyti asmuo, kurio teisė dalyvauti rinkimuose ginčijama, o taip pat asmuo, kuris yra iškėlęs tą klausimą, žodžiu arba raštu. Posėdžio diena turi būti jiems paskelbta.

30. Apygardos Komisijos nutarimas per tris dienas gali būti apskūstas Vyriausiajai Komisijai per Apygardos Komisiją, bet skundas nestabdo nutarimo vykdinimo.

31. Vyriausioji Komisija, gavusi skundus, privalo juos apsvarstyti per tris dienas. Jos nutarimai neskundžiami.

32. Rinkikų sąrašai, apygardos arba Vyriausiosios Komisijų nutarimais papildyti, turi būti viešai paskelbti ne vėliau kaip septyniomis dienomis prieš rinkimų dieną, būdu, 24 str. nurodytu.

IV DALIS

33. Kiekviena partija arba kuopa ne vėliau kaip trisdešimt dienu prieš rinkimų dieną gali įduoti apygardos Komisijai sąrašą tų asmenų kuriuos ji siūlo Steigiamojo Seimo atstovais. Tokį kandidatų sąrašą privalo pasirašyti savo ranka ne mažiau kaip penkios dešimtys apygardos rinkikų.

34. Sąraše turi būti įrašyta kiekvieno kandidato pavardė, vardas, amžius, užsiėmimas ir gyvenamoji vieta kuo aiškiausiai. Prie sąrašo turi būti pridėtas raštu kiekvieno kandidato pasirašytas sutikimas būti renkamam. Sąraše gali būti ir įdavusios jį partijos arba kuopos vardas.

35. Pasirašiusieji sąrašą rinkikai privalo taip pat pažymėti savo užsiėmimą ir gyvenamąją vietą ir pristatyti liudymą, jog jie apygardoje yra įtraukt į rinkikų sąrašą,

36. Partijos arba kuopos sąraše kandidatų skaičius gali būti mažesnis, negu tenkamas apygardai atstovų skaičius ir ne daugiau didesnis, kaip per pusę.

37. Tas pats kandidatas gali būti įrašytas į sąrašą ne daugiau kaip penkiose apygardose.

38. Apygardos Komisija išduoda raštelį, kuriuo patvirtina, kurį mėnesį, dieną ir valandą ji priėmė kandidatų sąrašą.

39. Apygardos Komisija turi veizdėti, kad jos apygardoje tie patys asmens nebūtų įtraukti į kelis kandidatų sąrašus, ir kad tie patys rinkikai nepasirašytų kelių kandidatų sąrašų.

40. Įduodama kandidatų sąrašą partija arba kuopa privalo nurodyti apygardos komisijai asmenį, kurį ji įgalioja atstovauti jai komisijoje visokiais reikalais. Jei įgaliotinis nenurodytas, tai juo laikomas tasai, kuris pirmas yra pasirašęs sąrašą. Įgaliotinis, o jo nesant, pirmasis pasirašęs sąrašą gali suteikti komisijai jos būvamoje vietoje savo adresą, tada skelbimai siunčiami į namus; nesuteikus gi jam savo adresą, skelbimai pakabinami komisijos bute.

41. Rinkikų partijos arba kuopos, jei jos nori, kad jų atstovai dalyvautų apygardos ir apylinkės komisijų posėdžiuose, privalo nurodyti asmenis, kurie turi būti įrašyti į komisijų narių skaičių.

42. Sąrašus gavus, apygardos komisija per tris dienas turi reikalauti iš partijų arba kuopų įgaliotinių pašalinti paduotųjų kandidatų sąrašų trūkumus. Tie trūkumai turi būti pašalinti, liekant ne mažiau kaip 21 diena lig rinkimų dienos. Tuo pat laiku kandidatai, įtrauktieji į kelis apygardos sąrašus, privalo pareikšti apygardos komisijai, kuriame sąraše jie tinka pasilikti; nepareiškus, jie išbraukiami iš visų sąrašų.

43. Einant ginčui dėl teisių kurio kandidato, jo vieton 42-jo straipsnio laiku gali būti statomas kitas kandidatas, jei tai pasiūlys ne mažiau kaip pusė sąrašą pasirašiusių rinkikų. Tuo pat laiku sąrašas gali būti papildytas naujais kandidatais sulig įstatymų leidžiamuoju skaičium.

44. Tinkamuosius kandidatų sąrašus apygardos komisijos numeruoja iš eilės, kaip jie buvo įduoti, su tais numeriais pakabina apygardos komisijos bute ne vėliau kaip 19 dienų prieš rinkimų dieną, suteikia juos miestų ir valsčių valdyboms, apylinkių komisijoms ir skelbia visų žiniai.

45. Rinkikų partijos arba kuopos, įdavusios savo kandidatų sąrašus, gali pareikšti apygardos komisijai ne vėliau kaip 14 dienų prieš rinkimų dieną, kad jos sujungia savo kandidatų sąrašus. Tokius pareiškimus privalo pasirašyti partijų arba kuopų įgaliotiniai arba sąrašus pasirašiusieji rinkikai. Apie kandidatų sąrašų susijungimą apygardos komisija tuojau skelbia visų žiniai. Tokie susijungę sąrašai laikomi už vieną. Vienas kuris sąrašas negali dalyvauti keliuose susijungimuose-

46. Kai kandidatų sąrašai ir jungtiniai sąrašai paskelbti visų žiniai, jie nebegali būti paimti atgal.

47. Jei kokioj apygardoj paduotas tik vienas kandidatų sąrašas arba keli, bet juose bendras kandidatų skaičius nėra didesnis už tenkamąjį apygardai atstovų skaičių, tai balsavimo nedaroma, o pasiūlytieji kandidatai taikomi išrinktais.

V DALIS

48. Rinkimai tęsiasi dvi dienas; visi darbininkas ir tarnautojai rinkimų dieną yra palikuosuojami nuo darbo.

49. Balsų įdavimo vieta, diena ir valanda turi būti paskelbtos apylinkės komisijos pirmininko visų žiniai bent 15 dienų prieš rinkimų dieną.

50. Apylinkės komisijos pirmininkas bent 5 dienoms prieš rinkimų dieną kviečia komisijos narius atvykti į komisijos butą nustatytą rinkimų dieną ir valandą.

51. Butą rinkimams atlikti duoda valsčiaus arba miesto valdyba; butas turi būti erdvus. Stalas, prie kurio susėda apylinkės komisija, statomas taip, kad jis būtų prieinamas iš visų pusių. Ant to stalo turi būti pastatyta keturkampė skrynutė su nedideliu vidury dangčio plyšiu kortelėms įleisti; skrynutės toks didumas, kad į ją tilptų visų rinkikų kortelės, o dangčio plyšys toks, kad į jį lystų konvertas su kortele. Skrynučių didumą nustato apygardos komisija. Skrynutės prirengiamos miestų ir valsčių valdybų.

52. Rinkimų bute geidžiama dar vienas kambarys, įeinamas tik per rinkimų kambarį arba, jei tokio kambario nėra, tai netoli komisijos stalo turi būti pastatytas dar vienas ar du stalu, kad rinkikas nematomai galėtų įdėti savo kortelę į konvertą.

Rinkimų bute turi būti taip pat prieinamoj vietoj padėti rinkimų įstatymai ir rinkikų sąrašai.

53. Rinkimai atliekami, įduodant įdėtą į konvertą kortelę tik su vienu išsirinktu kandidatų sąrašu.

54. Rinkimų kortelės ir konvertai vienokio didumo prirengiami tuoj, kaip tik kandidatų sąrašai paskelbti. Jų prirengimas pavedamas apygardų rinkimų komisijoms.

Pastaba. Balsuojant leidžiama naudotis ir partijų arba grupių paruoštomis kortelėmis, jeigu jos tokios pat formos, didumo ir spalvos, kaip komisijos paruoštosios kortelės.

55. Kortelėje turi būti atspausdintas tik vienas sąrašas. Užtat kiekvienam rinkikui įduodama tiek kortelių, kiek sąrašų apygardoje. Kortelės duotos rinkikams prieš rinkinių dieną bent 3 dienom, būdu, Vyriausiosios Rinkimų Komisijos paskelbtu. Kortelės negali būti dalinamos rinkimų bute.

Konvertai prirengiami iš nepermatomo popierio su apygardos komisijos antspaudu; jie duodami rinkimų bute.

56. Kortelės ir konvertai prirengiami Valstybės lėšomis, asignuojamomis Vyriausiajai Rinkimų Komisijai. Vėliau išlaidos dalinamos tarp apskričių ir grąžinamos iš savivaldybių lėšų.

57. Rinkimų dieną komisijoje turi būti visi apylinkės komisijos nariai ir sekretorius; per rinkimus jų turi pasilikti bute ne mažiau kaip trys; vienu laiku negali išeiti komisijos pirmininkas ir jos sekretorius.

58. Kalbų rinkimų bute ir per 30 sieksnių aplink jį tarti neleidžiama, tik komisijos nariai, rinkikui prašant, gali paaiškinti jam rinkimų tvarką.

59. Komisija gali pašalinti kiekvieną, kuris ardo rinkimų tvarką. Prireikus komisija gali kvieisti pajėgos tvarkai įvesti.

60. Rinkimai, kaip sodžiuose, taip ir miestuose prasideda paskelbtą dieną 8 val. Iš ryto. Pirmininkas, patikrinęs, jog visi komisijos nariai vietoje, skelbia, kad rinkimai prasideda, ir su nariais patikrinęs, jog skrynutė tuščia yra ir turi tik vieną plyšį, užrakina ją, prideda antspaudus ir kviečia atvykusius rinkikus duoti savo balsus, saugojant eilės; po to skrynutė nebegali būti atidaroma.

61. Rinkikas, įėjęs į rinkimų kambarį, pasako savo pavardę, vardą, gyvenamąją vietą, parodo asmens paliudymą ir, raštininkui pažymėjus rinkikų sąrašė jo pavardę, ima iš komisijos nario rankos prie atskiros stalo konvertą su antspaudu, eina prie kito atskiros stalo (arba į atskirą kambarį, jei jis yra), įdeda savo kortelę niekam nematant į konvertą; priėjęs prie komisijos stalo, įduoda užlipintą konvertą pirmininkui; komisijos pirmininkas rinkiko akyse įleidžia konvertą į skrynutę pro plyšį; tada rinkikas išeina. Jei kokios kūno dalies trūkumas kliudo rinkikui įdėti kortelę į konvertą ir įduoti konvertą pirmininkui, tai rinkikas gali pavesti tai padaryti komisijos nariui.

62. Kortelės, įdėtos į konvertą be antspaudu arba į konvertą su koku ženklu, yra grąžinamos.

63. Vakare 8 val. balsų priėmimas baigiamas; po 8 val. priimami tik tų balsai, kurie į rinkimų butą įėjo prieš 8 valandą.

64. Be to, pirmininkas uždengia skrynutės plyšį, deda antspaudą, užrakina rinkimų kambarį (arba kambarius), visiems išėjus deda antspaudą ant durų ir palieka sargybą. Antrą dieną iš ryto komisija patikrina, ar antspaudai ant durų nesulaužyti, ir nuima juos toliau rinkimams tęsti; tos dienos vakare deda antspaudus tuo pat būdu, kaip pirmą dieną.

65. Rinkimams pasibaigus, vadinasi trečią dieną, 10 val. iš ryto komisijos pirmininkas atidaro rinkimų buto duris ir su komisijos nariais, o taip pat rinkikais, kurie atvyko, atidaro skrynutę, skaito, kiek konvertų įdėta į skrynutę, neatplėšdamas konvertų; jei konvertų skaičius skiriasi nuo pažymėtų rinkikų sąrašė įdavusių balsus skaičiaus, tad tai paaiškinama protokole, išrodant, kiek galima, to priežastis.

66. Tą darbą atlikus, konvertai atplėšiami ir skaitoma, kiek balsų paduota už kiekvieną kandidatų sąrašą.

67. Pripažįstamos netikromis kortelės:

- a) kurios yra paženklintos.
- b) kuriose kas nors parašyta už arba prieš kandidatus.
- c) kuriose nurodyta visai kitos, negu kandidatų sąrašė, pavardės.
- d) kurių yra dvi ar daugiau su įvairiomis kandidatų pavardėmis.
- e) kuriose yra ne visos kurio nors kandidatų sąrašo pavardės.
- f) kuriose rinkikas yra pasirašęs.
- g) kuriose yra kas išskusta arba pataisyta.

68. Klausimai dėl kortelių tikrumo svarstomi apylinkės komisijos; jos narių balsams pasidalinus lygiai, pirmininko balsas nusveria.

69. Visam apylinkės komisijos darbui nuo pradžios ligi pabaigos rašomas protokolas, kuriame turi būti įrašyta: pirmininko įsakymai, rinkikų pasiskundimai, komisijos nutarimai, stojusiųjų rinkikų skaičius, kiekvieno kandidatų sąrašo gautas balsų skaičius, pripažintų netikromis kortelių skaičius. Protokolą pasirašo apylinkės komisija ir kurie nori rinkikai. Protokolo pavyzdys pridedamas skyrium.

70. Apylinkės komisijos protokolas leidžiamas tuojau, bet ne vėliau kaip trečią dieną Apygardos Komisijai su pridėtomis atskiruose, iš eilės sunumeruotuose, konvertuose rinkikų kortelėmis, kurių tikrumą ar netikrumą svarstyti turėjo apylinkės komisija ir savo nutarimą protokole išdėstė. Nepridedamas prie protokolo kitas korteles, ir kandidatų sąrašus apylinkės komisija sudeda į ką patogiau, prideda savo antspaudą ir laiko, ligi rinkimai bus pripažinti tikrais.

71. Apygardos Komisija, viešame posėdyje, ne vėliau kaip per tris dienas, peržiūrėjus pridėtas prie apylinkės komisijos protokolo korteles, galutinai sprendžia, kurios kortelės tikros, kurios netikros, ir suskaito, kiek kiekvienoje apylinkėje paduota balsų už kiekvieną kandidatų sąrašą.

VI DALIS

72. Nustatydama atstovų skaičių kiekvienam sąrašui apygardos komisija suskaito, kiek balsų gavo kiekvienas kandidatų sąrašas visose rinkimų apylinkėse, o paskui imdama dėmenį apygardos Steigiamojo Seimo atstovų skaičių, padalina jį tarp paskelbtųjų kandidatų sąrašų proporcingai gautiems kiekvieno sąrašo balsams ir apie tat skelbia visų žiniai.

73. Skirstant Steigiamojo Seimo atstovus kandidatų sąrašams, daroma taip: balsų skaičius, paduotas visoje apygardoje už kiekvieną kandidatų sąrašą, dalinama iš eilės į 1, 2, 3, 4, 5 ir toliau; iš rastųjų dalmenų užrašomi didesnieji, pradedant nuo didžiausiojo, iš viso tiek, kiek apskrityje turi būti išrinkta Steigiamojo Seimo narių; skaitoma po atstovą didesniems delmenims pradedant nuo didžiausiojo. Jei dviejų sąrašų būtų rasti tie patys skaičiai, tai traukiama burta, katram sąrašui tenka atstovas. Skaičiavimo pavyzdys pridedamas skyrium.

74. Jei kuriam sąrašui tektų didesnis atstovų skaičius, negu jo kandidatų skaičius, tai atliekantis nuo to sąrašo atstovų skaičius dalinamas yra tarp kitų kandidatų sąrašų.

75. Susijungusieji kandidatų sąrašai laikomi yra už vieną sąrašą; užtat atstovų skaičius skiriama jiems, atsižvelgiant į gautąjį balsų skaičių. Tarp susijungusiųjų sąrašų atstovų skaičius skirstomas būdu, nurodytu 73 str., jei tarp susijungusiųjų grupių nėra kitokios sutarties.

76. Įtrauktieji į sąrašą kandidatai eina į Steigiamojo Seimo narius iš eilės, pradedant nuo pirmojo.

Išrinktiesiems atstovams apygardos komisija išduota tam tikrą liudymą.

77. Vyriausioji Rinkimų Komisija, patyrusi, jog tas pats asmuo išrinktas Steigiamojo Seimo nariu keliose apygardose, klausia jo, kurios apygardos atstovu jis nori būti. Jei paklaustasai per tris dienas neatsakys, tad jis skaitomas išrinktu toje apygardoje, kur daugiau balsų gavo.

VII DALIS

78. Apygardos komisijai paskelbus išrinktųjų atstovų pavardes, kiekvienas rinkikas, o taip pat apskričių viršininkai gali paduoti tai komisijai per 7 dienas protestus dėl rinkimų trūkumų ir jų pasekmių.

79. Apygardos komisija, ištyrinėjusi, kiek galima greitu laiku protestą, tuojau leidžia jį su savo nuomone Vyriausiajai Rinkimų Komisijai.

80. Jei Vyriausioji Komisija pripažins, jog koks atstovas neteisėtai įtrauktas į išrinktųjų sąrašą, tai išbraukia jį ir įsako apygardos komisijai išbrauktojo vieton statyti kitą iš kandidatų sąrašų.

81. Jei Vyriausioji Komisija iš duotų žinių patirs, kad per rinkimus buvo imtasi papirkimo, prievartos, prigavimo ir kitų nusikalstamų darbų, arba jeigu rinkimų įstatymai nebuvo saugojami ir jeigu todėl rinkimų rezultatai buvo iškreipti, tad ji atšaukia rinkimus ir įsako įtaisyti naujus rinkimus tais pačiais sąrašais ne vėliau kaip per 20 dienų.

82. Visų rinkimų teisėtumą svarsto ir sprendžia Steigiamasis Seimas.

83. Jei kas nustos buvęs Steigiamojo Seimo nariu, tai jo vieton stoja kitas iš to paties sąrašo, kaip eina eilė kandidatų. Nesant sąrašo kandidatų, Steigiamojo Seimo nario vieta lieka neužimta.

VIII DALIS

84. Steigiamasis Seimas renkasi ne vėliau kaip mėnesiui praėjus po rinkimų dieną. Jį šaukia ir susirinkti dieną skiria Valstybės Prezidentas.

85. Steigiamojo Seimo posėdžiai prasideda suvažiavus ne mažiau kaip pusei ir vienam jo nariu, neskaitant tų vietų, kuriose rinkimai negalėjo įvykti.

86. Steigiamąjį Seimą atidaro Valstybės Prezidentas.

87. Prūsų Lietuva renka atstovus į Steigiamąjį Seimą laikydamasi išdėstytų šiuose įstatymuose bendrų dėsnių, tik rinkimų diena gali būti jai skirta ir kita.

88. Atskyrus savivaldybės paskirtąsias išlaidas, kitos rinkimų išlaidos imamos iš Valstybės Išdo.

A. Smetona St. Šilingas

Valstybės Prezidentas

Valstybės Tarybos Pirmininkas

Galvanauskis

Ministeris Pirmininkas

V. Petrulis

Valstybės Tarybos Sekretorius

1919 m. lapkričio m. 20 d.

A. Petrulis, K. Šaulys, V. Šatas

Valstybės Tarybos Redakcijos Komisija

Priedas 1.

Rinkimų apygardų sąrašas

I apygardą sudaro šios apskritys: Mariampolės, Seinų, Suvalkų ir Alytaus; centras Mariampolė.

II „ Šakių, Vilkaviškio, Kauno miesto Kauno apskrities ir Trakų – Kaišėdorių; centras Kaunas.

III „ Raseinių, Tauragės ir Kėdainių apskr.; centras Raseiniai.

IV „ Telšių, Kretingos ir Mažeikių apskr.; centras Telšiai.

V „ Šiaulių, Biržų ir Panevėžio apskr.; centras Panevėžys.

VI „ Rokiškio, Ežerėnų, Utenos ir Ukmergės apskr.; centras Utena.

VII „ Vilniaus miesto ir apskrities ir Švenčionių apskrities; centras Vilnius.

VIII „ Ašmenos, Lydos ir Volkovisko apskritis; centras Lyda.

IX „ Bieloviežo, Bielsko ir Baltstogės apskr.; centras Baltstogė.

X „ Sokolkos, Gardino miesto ir apskrities ir Augustavo apskr.; centras Gardinas.

V. Petrulis

Valstybės Tarybos Sekretorius

Priedas 2.

Rinkikų sąrašas

..... valsčiaus.

..... apskrities.

Eilės Nr.	Vardas ir pavardė	Gimimo diena arba amžius	Užsiėmimas	Gyvenamoji vieta	Pastaba
1	Abraitis Jonas	37 metų	Ūkinink.	Šilučių sodž.	
2	Adomaitis Jurgis	45 „	Bernas	„ „	
3	Baranauskas Motiejus	28 „	Mokyt.	Salantų m.	
4	Birbilas Adomas	41 „	Ūkinink.	Vainiūnų s.	
5	Ciplys Andrius	36 „	Kalvis	„ „	
6	Červinskas Petras	43 „	Pirklys	Salantų m.	
7	Draugila Jonas	29 „	Daržin.	„ „	

V. Petrulis

Valstybės Tarybos Sekretorius

Priedas 3.

Balsų skaičiaus pavyzdys

Tegul apygarda turi išrinkti 8 atstovus, kandidatų sąrašų paduota 5. Pirmas sąrašas gavo 24 tūkstančius balsų, antras 16 tūkstančių, trečias 18 tūkstančių, ketvirtas 12 tūkstančių ir penktas 10 tūkstančių.

Šitos skaitlinės dalinama į 1, 2, 3, 4 ir toliau.

	1 sąrašas	2 sąrašas	3 sąrašas	4 sąrašas	5 sąrašas
Dalinant į 1	24.000	16.000	18.000	12.000	10.000
„ į 2	12.000	8.000	9.000	6.000	5.000
„ į 3	8.000	5.333	6.000	4.000	3,333

Mažiausias dalmuo bus 8.000. Visi sąrašai gauna po vieną atstovą; pirmas ir trečias dar po vieną. Pirmame ir antrame sąraše randame po 8.000; kuriam jų turi tekti atstovas, sprendžia traukiama burta.

V. Petrulis
Valstybės Tarybos Sekretorius

Priedas 4.

..... apylinkės komisijos

PROTOKOLAS

19.... metų mėn. d. apylinkės komisija
..... rinkimų apygardos, dalyvaujant pirmininkui
nariams
..... kuopų (ir tokių)
..... partijų atstovams (tokiems)
..... einant sekretoriaus pareigas
..... pradėjo savo posėdį 8 val. iš ryto
sodžiuje namuose. Patikrinusi, jog viskas yra taip įtaisyta kaip to
reikalauja St. Seimo rinkimų įstatymų straipsniai 50, 51, 59 ir 60, komisija pradėjo pri-
iminėti rinkimų balsus. Nepriimta kortelių 1) dėl
2) dėl 3) dėl Pašalinta kuopų (arba partijų) atstovų
..... dėl šių priežasčių

rinkimų tvarka buvo suardyta val. Balsai priimti pabaigta
val. vakaro. Balsus įdavusių skaičius buvo iš skrynutės išimta kortelių
..... kortelių daugiau (arba mažiau), negu stojusiųjų balsuoti, todėl
pripažinta netikrų kortelių: 1) dėl 2) dėl 3) dėl
..... teko balsų sąrašui Nr. 1 Nr. 2 Nr. 3 Nr. 4
..... Nr. 5

V. Petrulis
Valstybės Tarybos Sekretorius

RINKIMŲ LAISVĖS APDRAUDIMO ĮSTATYMAS

- 1) Kas neteisėtai įsiverš į susirinkimą, sušauktą rinkimų reikalais arba įėjęs nepasitrauks iš jo, pareikalavus jo vedėjui, arba kliudys rinktis, baudžiamas bauda ligi 500 auksinų arba areštu.
- 2) Valdininkas, kuris Valstybės įstaigoje darbo metu žodžiu ar raštu varys rinkimų agitaciją, baudžiamas ligi 1500 auksinų piniginės baudos arba areštu.
- 3) Kas savo valia nuims, nuplėš, nudraskys, pertaisys, padirbdins viešai tam tikroje valdžios skiriamoje vietoje iškabintą renkamąjį kokios partijos ar kuopos skelbimą, pranešimą, sąrašą, baudžiamas bauda ligi 1000 auksinų.
- 4) Kas žodžiu ar raštu varys rinkimų agitaciją uždraustoje vietoje, baudžiamas bauda ligi 500 auks.
- 5) Kas balsavimui pasivadins ne savo vardu, baudžiamas bauda ligi 500 auksinų.
- 6) Kas savo valdžia, papirktu, prievarta arba grasinimu rinkėjui ar jo šeimos nariui mėgins palenkėti rinkėją, kad nepaduotų balso apskritai, arba kad paduotų jį taip, kaip anas norėtų, baudžiamas areštu arba kalėjimu.
- 7) Už tvarkos ardymą rinkimų vietoje rinkimų metu baudžiamas ligi 500 auksinų.

A.Smetona
Valstybės Prezidentas

St. Šilingas
Valstybės Tarybos Pirmininkas

Galvanauskis
Ministeris Pirmininkas

V. Petrulis
Valstybės Tarybos Sekretorius

1919 m. lapkričio 20 d.

A. Petrulis, V. Šatas, K. Šaulys
Valstybės Tarybos Redakcijos Komisija

IŠ VALSTYBĖS PREZIDENTO IR MINISTRO PIRMININKO ATSIŠAUKIMO Į PILIEČIUS DĖL RINKIMŲ Į ST. SEIMĄ

„Atminkite, piliečiai ir pilietės, jog nuo gyventojų valios pareis mūsų krašto likimas.

Steigiamajam Seimui teks išleisti pagrindiniai įstatymai, kuriais bus valdoma Lietuva, jam teks nustatyti patys svarbieji dėsniai Lietuvos piliečių reikalams tvarkyti: žemės, ūkio, mokesnių, savivaldybės, ūkininkų ir darbininkų, miestiečių ir sodiečių, valstybės ir bažnyčios santykiai bus jo sprendžiami. Tat rinkite į jį kuo išsimtingiausių ir kuo doriausių žmonių, vertų jūsų įsitikėjimo.

Steigiamojo Seimo atstovus rinkti yra ne tik piliečių teisė, bet ir jų didžiausia pareiga mūsų Tėvynei. Ir vyrai ir moters, – visi, kurie turi rinkimų teisės, tepaduodie savo balsą už tuos kandidatų sąrašus, kurie, kaip jiems rodosi, stos už brangius tėvynei dvasios ir kūno reikalus. Niekas tegul nemano, kad be jo apsieis Steigiamojo Seimo rinkimai. Atėjus rinkimų dienom niekas tenepaiso nei kelio tolumui, nei kasdienio darbo gaisraties, nei, pagaliau, oro blogumo. Ypatingai reikia tatau įsidomėti sodiečiam, kuriems sunkiau, nei miestiečiam, pasiekti rinkimų vieta. Teišsiruošia kiekvienas rinkiką į rinkimo vietą, kaip į kokią šventę, verčiau per anksti, negu per vėlai, kad nei jo žygis, nei jo balsas veltui nepražūtų. Atminkite: Lietuvos laimė, Lietuvos gyventojų gerovė reikalauja, kad Steigiamasis Seimas atspindėtų ir sodiečių ir miestiečių reikalą. Įsidėmėkite: pirmą kartą Lietuvoje įgijo moteriškę lygių politikos teisių su vyrais. Tai pasirodys daugeliui neįprastas daiktas, kad moteriškę sulginta su vyru. Kad nebebūtų tokių prietarų! Vyrai ir moters yra tos pat Dievo dvasios pakvėpti, todėl ir jų teisė ir jų pareiga yra lygios rūpinimosi tėvynės likimu.

Tad visi pasiruošę vykite į rinkimus! Kad ne pusė, ne kuri pilnateisių gyventojų dalis, bet kad visa Lietuva dalyvautų Steigiamojo Seimo rinkimuose. Nuo to, kiek mūsų piliečiai šią valandą parodys savo teisės ir savo pareigos supratimo, priderės mūsų krašto garbė ir jo tvirtumas, priderės teisėtą, svetimųjų valstybių pripažinimas jo nepriklausoma savaranke valstybe. Sąžiningai atlikime rinkimų pareigą, ir mūsų būsimosios kartos mus laimins ir gerėdamosios minės: tai būta gerų piliečių aną vargo dienų gadyne.

Spausdinama iš „Lietuva“, 1920 m. balandžio 15 d.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

BALTARUSIJA – KAS TAI?

Baltarusija – tai paskutinio Europos diktatoriaus Aleksandro Lukašenkos terorizuojama šalis, kurią reikia kuo greičiau išvaduoti. Taip, ko gero, atsakytų dauguma lietuvių.

Baltarusijos nepriklausomybės devyniasdešimtųjų metinių minėjimas kovo 25 dieną Minske vyko taip, tarsi Vilnius arba bent jau kažkas iš Vilniaus būtų atsakingas už jo sėkmę. Seime, Konstitucijos salėje, vyko Baltarusijos opozicijos atstovų posėdis dalyvaujant pačiam Lietuvos Prezidentui. Giedotas Baltarusijos himnas, rymojo vėliavos. Kaimynų nepriklausomybės metinių garbei buvo skirtas „Spaudos klubas“, kurio metu buvo demonstruotos ilgos Jurijaus Chaščevackio filmo „Aikštė“ ištraukos. „Panorama“ jau buvo perdavusi LTV akredituotos korespondentės Baltarusijoje pasakojimą, kaip ji buvusi suimta „ir taip toliau“, bet dabar jau paleista ir taip toliau. Prezidentas Valdas Adamkus su jam retai būdingu ryžtingumu kapojo orą: toks elgesys prieštarauja pačios Baltarusijos interesams!

Kai vienos tautos interesams atstovauti prisiima kitos šalies prezidentas, galima laukti pačių netikėčiausių veiksmų iš abiejų pusių. Pasitenkinta Lietuvos užsienio reikalų ministerijos nota dėl žurnalistų suėmimo. Baltarusijos valdžia nė nemirktelėjo. Gal padėkos kitaip, pavyzdžiui, kolegiškai prisidėdama prie kokio nors kito pociūno problemos sprendimo. Taip bjauriai samprotauti verčia ta aplinkybė, kad mūsų reakcija į kaimyninėje šalyje įvykusio nepriklausomybės metinių minėjimo „apiforminimą“ keliais sunkvežimiais suimtųjų buvo naudinga tik A. Lukašenkos režimo šulams, dar kartą visam pasauliui pagarsinusiems, kad tvarka Baltarusijoje yra ir bus, o lenkų, lietuvių ar amerikėnų nupirktas jaunimėlis – tai atliekos ir net išdavikai.

Tai kas gi iš tiesų dedasi? Mes, atrodo, suvokiame, kad su kaimynais geriau sugyventi geruoju. Tai ko gi viliamės, tarsi pakalnėn tuščią kubilą ridendami JAV ir Europos Sąjungos aprobuotą „paskutiniojo diktatoriaus Europoje“ skandalą?

Be savaime suprantamų geopolitinių, militarinių ir ekonominės įtakos interesų, kurių turi kiekviena didžioji valstybė, abi didvalstybės šiuo triukšmu visam pasauliui transliuoja žinią, kokios demokratiškos yra jos pačios, kaip jos už žmogaus ir mažumų teises ir apskritai už gėrį prieš blogį, nesvarbu, ar jis turi Osamos Bin Laden, Sadamo Huseino ar – pagaliau – Aleksandro Lukašenkos veidus. Ir šiuo atveju visiškai nesvarbu, ką tais klausimais galvoja Lietuva, juo labiau, kad JAV yra patikimiausia jos globėja, o Europos Sąjunga yra jos metavalstybė, kuri nustato didžiumą įstatymų ir politikos normų, visų pirma gynybos ir užsienio reikalų srityje, Lietuvai palikdama teisę jiems tik pritarti. Bet ne lietuviams. Bent jau – ne visiems. Demokratijos galia yra ta, kad būtent tas su vienmačiu mąstymu nesutinkančiųjų kalbėjimas dažnai pasirodo esąs naudingas ne tik valstybei, bet ir jos valdžiai. Jeigu ji valdžia.

Tai štai: Lietuvos požiūris į Baltarusiją niekada negalės ir neturės būti tapatus kokiam nors globalizuotam požiūriui.

Svarbiausia aplinkybė, dėl kurios Lietuvos požiūris į Baltarusiją niekada negalės būti toks pat ne tik kaip JAV, bet ir kaip Europos Sąjungos, yra ta, kad Lietuva gyvena šalia Baltarusijos. Gyventi anapus vandenyno, netgi už Karpatų ar Alpių yra ne tas pat, kas gyventi ant tos pačios Medininkų aukštumos. Kad ir kokios valdžios ateitų vienoje ir kitoje kaimyninėje valstybėje, tas valstybes sukūrusios tautos turi gyventi taip, kad susipykus valdžioms nesusipyktų tautos. Nei JAV, nei ES tai nerūpi. Arba rūpi kaip užvakarykštis sapnas. O mums jeigu dar ir nerūpi, tai rūpėti turėtų. Per dvidešimt metų rusus Rusijoje

iš nuoširdžiai simpatizavusios tautos sugebėjome paversti labiausiai mūsų nekenčiančia tauta. Dabar tą pat norime padaryti su baltarusiais? Kodėl? Kad bėdos atveju galėtume pasikliauti tik lenkais? Tarsi neatsimintume Liublino unijos su Ukrainos aneksija ar Želigovskio invazijos su Vilnijos okupacija?

Antras – ir dar svarbesnis! – dalykas yra tas faktas, kad Baltarusija šiandien – itin stipri nacionalinė valstybė, su kurios politine valia, kad ir kaip niršdami, privalo skaitytis ne tik Briuselis, Vašingtonas, bet ir Maskva.

Šių dienų Baltarusija – tai dešimtmilijoninė populiacija, kurios žmogiškieji resursai jau pajėgūs daryti apyvertą, garantuojančią nacionalinio kapitalo produktyvumą. Baltarusija turi pakankamai gamtinių resursų, leidžiančių tenkinti būtiniausias gyvenimo reikmes, o kooperuodamasi su geriausiomis pasaulio firmomis ji sugebėjo pasiūlyti pigių ir kokybiškų paklausą pasaulyje turinčių prekių, kuriančių tolesnės šalies industrinės plėtros galimybes. Baltarusijos nacionalinis produktas auga, leisdamas didžiules lėšas skirti socialinėms programoms. Kolūkio pirmininkas A. Lukašenka ir daugeliui savųjų yra įgrišęs iki gyvo kaulo, bet kai jis tarsi koks kietakaktis vadybininkas tikrina, kaip liejami keliai, statomi socialiniai būstai kaimeliuose, visuomeniniai centrai miestuose, daug kas turi prikąsti liežuvį, o „paviršutiniškas turistą“ gali tik apgailestauti, kiek daug statinių kada nors teks nugriauti – jie bus visiškai netinkami tam gyvenimui, kurį atneš demokratija su visai kita gyvenimo sankloda, būdu ir vertybėmis.

A. Lukašenka jau dabar Baltarusijoje (žinoma, ne opozicijos) vadinamas nacijos tėvu. Ateityje tai bus pripažįstama, ko gero, dar vienareikšmiškiau: tai jis, o ne kuris kitas parodė, kad baltarusių tauta sugeba susitelkti taip, kad jų valstybė dešimtmečius gali atlaikyti viso pasaulio spaudimą. Būtent tai A. Lukašenka labiausiai ir eksponuoja tiek savo kalbomis „vidaus rinkai“, tiek savo užsienio politikos veiksmais. Tokios jo stovėsenos ir elgsenos ištakos – Antrojo pasaulinio karo metu patirtos fašistinės okupacijos kančios, kurios pirmąsyk baigėsi realia nacijos pergale: partizaninis judėjimas, rėmėsis ne rusiškuoju, o būtent gudiškuoju etnosu, liko nenugalėtas, atsilaukė ir pirmąsyk įgijo tokį savarankiškumą, kad Piotrą Mašerovą, Baltarusijos KP pirmąjį sekretorių, Maskvai teko suvažinėti savivarčiu. A. Lukašenkos kol kas nepavyksta įveikti ir šiandien.

Diktatorius intelektu, žinoma, nespindi. Diktatoriams toks daiktas ir nebūtinai – jam gana kietos rankos. Užtat gudrumo jis tikrai nestokoja – net ir nepriklausomybės 90-mečio eisenai leidžia pavaikščioti, o „praretina“ ją tik prieš pat pabaigą. Nes, tiesą sakant, ir kovo 25-oji jam yra visiškai į Baltarusijos istoriją įsirašantis faktas – juk būtent tąsyk pirmąkart ir postuluota, kad Baltarusija turi būti po saule kaip nepriklausoma nacionalinė valstybė! Tik be „lenkiškų vėliavų“ ir „lietuviškų arklių“.

O daugumai iš opozicijos ir tos vėliavos, ir tie „arkliai“ – principiniai dalykai. Pradedant nuo to, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, arba Litva, yra jų, baltarusių, tikrasis pavadinimas, „pogonia“ – tikrasis herbas, Vilnius – istorinė sostinė, baigiant tuo, kad Lietuva su savo „lietuvisais“ – viso labo kažkas aplink ar už Kauno. Iš tokių ir panašių kalbų juokiasi ir protingesnė opozicija, ir išprususi inteligentija, tačiau kai tokių kalbų dvasia gana kryptingais klausimais ir dar kryptingesniais atsakymais suformuluota baltarusių mokykliniuose vadovėliuose, juoktis nebesinori. Ypač atsimeriant mūsų ir Baltarusijos sienų klausimą. Mes vieninteliai iš Baltijos šalių nekėlėme 1920 metų sienos problemos, lenkiškosios okupacijos problemos, laikydami tai praeities dalykais. Tačiau net ir „Stalino sienų“ klausimą išsprendėme taip, kad jos sutrumpėjo mūsų nenaudai ko ne šimtu kilometrų: buvome nepasirengę, o baltarusiai kovojo dėl kiekvieno medžio.

Idėjiškai gerai orientuotos tautos labai greitai išsiugdo atitinkamą elitą. Netgi perėjimo iš autokratijos į demokratiją kančios ir nuostoliai, susiję su planinio ūkio perorganizavimu į jo veikimą laisvojoje rinkoje, nacionalistinių pažiūrų vadovų nedemoralizuoja. Tai rodo

Rusijos patirtis. Kad Baltarusijos elitas ir demokratijoje sugebės susitelkti ir veikti, kietai atstovaudamas savo nacionaliniams interesams, abejoti netenka: Baltarusija vadovaujasi kiniškuoju perėjimo iš valstybinės į privatinę nuosavybę modeliu ir metodika, kuri kaip būtiną savosios demokratijos sąlygą numato ekonomiškai stipraus nacionalinio elito sukūrimą, tad „baltarusiškumą“ Baltarusijoje tikrai bus kam ginti. Ar savo vertybes santykiuose su Baltarusija būsime pasirengę ginti taip pat, kaip gynėme sienas?

Nekelia abejonės, kad mes turėtume bendrauti su Baltarusijos šiandieninio režimo opozicija, taip pat ir ta, kuri reziduoja Lietuvoje. Tačiau bendravimo tikslas neturėtų būti politinio plepėjimo lygmeniu besitenkinanti „pagalba Baltarusijos demokratizavimui“. Kol santykiai su Baltarusijos opozicija nėra juridškai aiškiai ir išipareigojamai (bent jau pagal Baltarusijos Rados priimtas nuostatas) apibrėžti kaip būsimojo Baltarusijos politinio elito santykiai su Lietuva po to, kai Baltarusijos opozicija ateis į valdžią, tol mūsų parama opozicijai yra mažų mažiausiai neatsakinga mūsų nacionalinio saugumo požiūriu. O oficialiojo Minsko ji gali būti traktuojama kaip kišimasis į Baltarusijos valstybės vidaus reikalus. Jeigu toks santykis su kitomis pasaulio valstybėmis yra JAV arba Rusijos (nors pastaroji savo pretenzijas šiuo metu „demokratizavo“ iki rusakalbių teisių gynimo užsienio šalyse) sau prisiskirta teisė, tai mums ji vargu bau priimtina: kovodami su režimu emigravusios opozicijos pusėje, mes ne tik sunkiname savo verslininkų dalyvavimą Baltarusijos gyvenimo pokyčiuose, galime pasijusti einantys ne tik prieš režimą, o ir prieš tautą. Baltarusiškoji opozicija šiandien – neaiškūs „liberalai“. Kuo galėtų tapti šis lietuviškai lenkiškai baltarusiškas liberalizmas kaip sąveikos su demokratine Baltarusija politikos bazė? Europos Sąjungos regioninė politika bet kokiems neapibrėžtumams, jeigu juos pasisavina stipri politinė valia, atveria nepaprastų galimybių. Šiuolaikinį Žygimantą Augustą jau turime. Ar nesulauktume šiuolaikinio Pilsudskio?

Klausimų Lietuvos pietryčių fronte daugiau negu atsakymų. Ieškoti jų ir suformuluoti vienareikšmius atsakymus kaip savo politikos demokratinės Baltarusijos atžvilgiu laiko dar turime. Tačiau kad ir ką mąstytume, turėtume neužmiršti, kad šalia mūsų – jauna ir jau šiandien galinga tauta su stipria nacionaline valstybe, kuri tikrai sugebės naudotis savo galiomis visose jai atsiversiančiose situacijose.

Spausdinama iš rankraščio. Pirmąkart skelbta „Atgimime“ 2008 m. balandžio 11–17 d.

Svečių iš Baltarusijos mitingas Katedros aikštėje Lietuvos nepriklausomybei paremti. Vilnius, 1990 m. balandis. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA

~~2010.09.16, 11.29~~

Tauti dāms

Ašinas laiškas Tautai

Gal ir tūm, šįjūdi Teburo
tū tapnas? Mėi grādi pāpā-
nārou, o pabūdē nēlētōm pā-
rent hāp gypens - nēlētī valdīs
(tūhant - rāvō; tūra, būvō lūhā),
nēlētī kīt, tālā erantī (nē-
lētī erant - pūbāgtī, ^{ies Fāhēt}) ir grōbti
(dārnārnāi - vōgtī, nē grōbti
rēnēp tūrēt īgalīōjīmus).

Vārdelī tūm būvō nēlētī ir
īshā būvō blōgāi. Gēi būvō
tū dū dalyhāi: AŠ ir NATO
TURTAŠ. Mēt pāpāpā būvō
pērtvānūtā: nētōj tūlētī „Tur-
tīnā mānō valstībē - Turtīnā
ir ar” īhētā nāujā: „Tur-
tīnā ar - Turtīnā ir mānō valstībē.”

Taip nētōj tūlētī valstībē
atīrādō 20 tūlētī AŠ.

Kas lēko nēlētīnēnēms AŠ?

MĄSTYMAI

VYTAUTAS DAUJOTIS

KAD VALSTYBĖ NETAPTŲ PLĖŠIKŲ
GAUJA

Istorija liudija, kad demokratinėmis tapo tos valstybės, kuriose priimami įstatymai neprieštaravo prigimtiniam (dorovės) įstatymui, suteikiančiam galimybę atpažinti ir stabdyti tironišką valdžią, valdžios savivalę ir ideologines apgavystes. Kodėl tokia valstybė netapo jau ketvirtąjį atgautos nepriklausomybės dešimtmetį skaičiuojanti Lietuva?

Bendriausiu požiūriu, prigimtinis įstatymas nusako gėrio ir blogio skirtį. Prigimtinis įstatymas remiasi tomis moralinėmis įžvalgomis, kurių žmogus įstengia pasiekti protu. Žodis „prigimtinis“ čia reiškia, kad jis nėra antgamtinis, t. y. nėra perduodamas antgamtinio būdu, kad jis nėra pozityvus – nėra valstybės įstatymų leidžiamosios valdžios kūrinys, kad jis glūdi žmogaus prigimtyje ir iš jos kyla. Antikos filosofijoje užsimezgusio prigimtino įstatymo idėjos kaip pamatinės etinės normos mokymą istorijos tėkmėje išplėtojo krikščionybė. Krikščioniškoji mintis įžvelgė, kad žmonės ir žmonių bendruomenė geba, vadovaudamiesi Dievo duotu (prigimtinu) protu, pažinti moralios elgsenos gaires, atitinkančias pačią žmogiškojo subjekto prigimtį (sielą), ir išreikšti jas kaip normas priesakų ar įsakymų pavidalu. Prigimtinis įstatymas yra universalios moralinės tvarkos pagrindas ir etinės išminties šaltinis, bendras ne tik krikščionims, bet ir visai žmonijai. Filosofas ir teologas šv. Tomas Akvinietis, aiškiai atskyręs protu paremtą politinę tvarką nuo apreiškimo malone besiremiančios antgamtinės religinės tvarkos, rašė: „Žmonių visuomenė, kryptdama į amžinąjį gyvenimą kaip tikslą, gali būti išlaikyta tik tikėjimo teisumu, kurio principas yra pranašystė /.../. Tačiau kadangi tikslas yra antgamtinis, tai antgamtinis bus ir šio tikslo link kryptantis teisumas ir jo principas – pranašystė. O teisingumo, kuriuo žmonių visuomenė valdoma pilietinio gėrio atžvilgiu, galima pakankamai turėti remiantis žmogun įdėtais prigimtinės teisės principais.“¹

Pozityvioji teisė (įstatymo leidėjo kuriami įstatymai) negali būti savivalė – iš prigimtino įstatymo kylantis teisingumo reikalavimas yra ankstesnis už bet kurį įstatymo leidėjo suformuluotą įstatymą. Priešingu atveju įstatymo leidėjo valia tampa galutiniu tiesos kriterijumi, bet taip sukurtas įstatymas neįpareigoja. Įstatymas, „nukrypęs nuo teisingo proto, vadinamas neteisingu įstatymu ir savo esme yra ne įstatymas, bet prievarta“². Pozityvieji įstatymai gali ir net turi kisti, kad išliktų ištikimi savo pašaukimui. Pirma, žmogaus protas daro pažangą ir gali vis geriau suvokti, kas tinkama bendruomenės bendrajam gėriui, antra, kinta istorinės visuomenės gyvenimo sąlygos, ir įstatymai turi prie jų prisitaikyti. Tad įstatymų leidėjas turėtų nustatyti, kas yra teisinga konkrečioje istorinėje situacijoje³.

Dažniausiai dėl savo krikščioniškos kilmės prigimtinis įstatymas nuo pat pradžios buvo ir kritikuojamas, ir paniekinamai puolamas, bet tik XX amžiuje dvi totalitarinės valstybės – Tarybų Sąjunga ir Vokietija – išpažino teisinį pozityvizmą gryniausiu pavidalu be jokių prigimtinės teisės priemaišų. Po Antrojo pasaulinio karo susikūrusi Jungtinių Tautų organizacija, sugebėjusi įvertinti nacistinio režimo ir grynojo teisinio pozityvizmo bendrystę, parengė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, netiesiogiai suponuojančią, kad neatimamų žmogaus teisių šaltinis yra prigimtinis įstatymas: „Visų žmonių giminės narių prigimtino orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir

¹ St. Thomas Aquinas. *Disputed Questions on Truth*. Henry Regnery Company. Chicago, 1952, Q 12 A 3 Rp 11.

² St. Thomas Aquinas. *Summa Theologica*. Christian Classics Ethereal Library, First Part of the Second Part (FS) (QQ[1]-114), Q 93 A 3 Rp 2.

³ Tarptautinė teologijos komisija. *Visuotinės etikos paieška: naujas požiūris į prigimtinių įstatymų*. Prieiga per internetą: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20090520_legge-naturale_lit.html.

taikos pasaulyje pagrindas.“ Tačiau taip buvo tik pristabdytas teisės etinio pamato eižėjimas, nes nebuvo padarytos išvados iš komunistinio režimo bendrininkavimo su grynuoju teisiniu pozityvizmu, o akademinėse institucijose gimęs kultūrinis marksizmas tuo metu jau įsitvirtino visuomenėje.

Taip XX amžiaus pabaigoje Vakarų šalyse radosi visai kitokia liberalioji demokratija, kurioje išpažįstama reliatyvistinė tiesos samprata, o kiekvienas objektyvios tiesos siekis laikomas nepakantos ir smurto versme. Remiantis tokia samprata, vienos tiesos jokių klausimų negali būti, kiekvienas lieka su savąja ir tai tampa liberaliosios demokratijos pamatu. Tačiau atmetus tiesos galimybę ir prigimtinį įstatymą bet kokia rašytinė teisė ima remtis vien tik įstatymų leidėjo valia (teisinis pozityvizmas). Kas valdo – to ir tiesa. Galia vėl pradeda atsiskirti nuo teisingumo. „Mes matėme /.../, kaip galia prieštaravo teisingumui ir jį sutraiškė /.../ Tarnauti teisingumui ir kovoti prieš blogio viešpatavimą yra pagrindinė politiko užduotis. Istorijos tarpsniu, kai žmogus įgyja anksčiau neišsivaizduojamą galią, ši užduotis darosi ypač aktuali. Žmogus gali sugriauti pasaulį. Jis gali manipuliuoti savimi. /.../ Kaip atpažinti, kas teisinga? Kaip mes išvengiame skirtumą tarp gėrio ir blogio, tarp to, kas iš tiesų teisinga, ir kas gali atrodyti teisinga? Net ir dabar Solomono užklauskimas tebėra lemiamas klausimas, su kuriuo šiandien susiduria politikai ir politika.“¹

Liberaliosios demokratijos teisinis pozityvizmas savo esme sutampa su komunistiniu-materialistiniu istorijos supratimu: engiamos klasės padėtis leidžia jai teisingai vertinti socialinę tikrovę, o proletariatui kaip pažangiausiai iš visų istorijoje žinomų klasių priklauso galutinis objektyvios tiesos žodis: „Teisinga objektyvios tiesos prasme gali būti laikoma tikrai ideologija tos klasės, kurios socialinė padėtis leidžia jai suprasti savo veiklos ir tikslų objektyvų pagrindą. /.../ Tik iš darbininkų klasės pozicijų galima teisingai pavaizduoti visuomenės raidą, nes proletariatas yra pirmoji istorijoje socialinė klasė, nesiekianti įamžinti savo viešpatavimo.“² Aišku, ne darbininkai, o tik vadinamasis proletariato avangardas – komunistų partija, pasiskelbusi neklystančia, po perversmo Rusijoje pasisavino teisę į absoliučią valdžią.

Sovietmečiu klestėjęs grynasis teisinis pozityvizmas Lietuvoje suformavo teisininkų kohortą, kuri tiko liberaliąją demokratiją priėmusiai Lietuvai. Jos teismų valdžia liko vienintelė, kurios nei sudėties, nei veikimo įpročių nepalietė pokomunistinė pertvarka. Negana to, įsteigtas Konstitucinis Teismas (toliau – ir KT) iš Seimo perėmė įstatymų leidėjo funkcijas ir tapo sovietinio politinio biuro analogu: tautos referendumu priimtą Konstituciją paskelbė iš esmės negaliojančia, o vietoj jos iškėlė neskundžiamus ir galutinius savo nutarimus bei išaiškinimus – konstitucinę doktriną³. Teisminę valdžią KT įtvirtino kaip save atkuriančią ir niekam neatskaitingą, pavadindamas tai „teisėjų ir teismų nepriklausomumo garantija“ – teisėju negali būti skiriama kandidatūra, kuriai nepritaria Teisėjų taryba, sudaryta beveik vien tik iš teisėjų nomenklatūros.

„Teisingumo vykdymas“ didžiąja dalimi paverstas galingųjų aptarnavimo priemone, o valstybės teisėsauga pasidarė priklausoma nuo nusikalstamų politikų, verslininkų ir vykdomosios valdžios grupuočių įtakos bei pinigų. Didžiausias teisėsaugos dėmesys teikiamas mažareikšmiams, neįtakingų asmenų padarytiems nusikaltimams, už nesunkius nusikaltimus šimtai paprastų piliečių nuolat netenka laisvės. Daugiau nei dvigubai viršydama Europos Sąjungos vidurkį, Lietuva taip pat yra ES čempionė pagal santykinį kalinių skaičių (232 kaliniai 100 tūkst. gyventojų), bet tarp jų įtakingų, žinomų politikų, valstybės pareigūnų ar dėl turtų įtakingų žmonių beveik nėra. Teisėsauga jų vengia, susidomi tik priversta, kai nusikalstamos politikų ar kitų įtakingų veikėjų grupuotės dėl grobio susipjauna tarpusavyje, o pjautynių atgarsiai išeina į viešumą. Bet ir tokiu atveju realios bausmės išvengiama – bylos tęsiasi metų metus, vilkinamos iki sueina senaties terminas. Jei vis dėlto paskelbiamas nuosprendis, tai jis dažniausiai tik simbolinis – bausmė visiškai neatitinka nusikaltimo masto.

¹ *Address of His Holiness Benedict XVI. Prieiga per internetą: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922-reichstag-berlin.html.*

² *Lozuraitis A. Materialistiniai istorijos supratimo pagrindai. Vilnius, Mintis, 1968, p. 85, 9.*

³ *Kūris E. Constitutional Law as Jurisprudential Law: the Lithuanian Experience. Prieiga per internetą: [http://www.kulturosbarai.lt/uploads/news/id75/KB_2014_7-8-WEB.pdf](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-JU(2010)022-e; Vaisvila A. Konstitucinis Teismas: tarp legalios ir kontrabandinės teisėkūros. Prieiga per internetą: <a href=) ir http://www.kulturosbarai.lt/uploads/news/id76/KB_2014_09-web.pdf; Konstitucinis Teismas: Lietuvos valstybė – tai AŠ! Prieiga per internetą: <http://www.propatria.lt/2019/02/konstitucinis-teismas-lietuvos-valstybe.html>.*

Pavyzdžių gausu. Visiškai girta prie automobilio vairo avariją sukėlusį ir neprisimenanti, kur važinėjusi, teisėja Vaidutė Stangvilienė išvengė baudžiamosios atsakomybės, nors buvo atleista iš pareigų. Teisėjų tarybos pirmininkui Algimantui Valantinui šioje istorijoje labai parūpo, kad išėjusi į pensiją teisėja gali netekti specialių teisininkams skiriamų socialinių privilegijų, tarp jų – valstybinės teisėjo pensijos (vidutiniškai 980 eurų). Prisidirbusių teisėjų privilegijos gelbstimos nuolat. Dar 2012 metais Radviliškio teismo teisėjas Vytautas Butvilas įkliuvo užimamomis pareigomis keldamas savo medžiaginį gerbūrį, bet galiausiai 2019 metais Vyriausiojo administracinio teismo sprendimu išsaugojo valstybinę teisėjo pensiją.

Privilegiuota ne tik nomenklatūra, bet ir jų atžalos. Kai po paskutinio teismo posėdžio iškart buvo paleistas septyniolikmetis Jurbarko politikės sūnus, kėsinęsis išprievartauti ir žiauriai sužalojęs merginą, tas pats A. Valantinas situaciją apibūdina kaip tiesos ir teisingumo triumfo žygį: „Tiesa ir teisingumas žengia koją su neatskiriama teisinės valstybės dalimi – teismais. Nepriklausoma teismų sistema – esminis žmogaus teisių garantas.“ Visuomenę papiktinęs absurdiškas sprendimas A. Valantinui kėlė pasididžiavimą.

Teisminių procesų vilkinimo klasika tampa prieš ketverius metus sulaikyto Liberalų sąjūdžio pirmininko Eligijaus Masiulio byla. Įkliuvo paėmęs šimtą tūkstančių kyšių iš koncerno „MG Baltic“ viceprezidento Raimondo Kurlianskio. Galima neabejoti, kad vis dar tampoma byla baigsis kaip visada – niekuo.

Precedentų gausu. Viktoro Uspaskicho įmonė, 1995 metais tapusi „Gazprom“ dujų tarpininke ir verslą perleidusi ofšorinei kompanijai „Jangila“, per dvejus metus gavo ketvirtį milijardo litų pajamų, bet mokesčių nemokėjo. Pagal ikiteisminio tyrimo medžiagą V. Uspaskichui grėsė baudžiamoji atsakomybė. Teisminis procesas buvo vilkinamas, per tą laiką jis tapo politiku, pateko į Seimą. Atėjo senatis ir „Jangilos“ byla buvo baigta. Bausmė nepasiekė V. Uspaskicho, bet nubausta buvo mokesčių inspekcijos darbuotoja Virginija Žuromskaitė, išdrįsusi dvejais metams areštuoti 270 mln. įmonės „Jangila“ litų. Ji buvo atleista iš darbo, vėliau atstatyta, vėl atleista, dirbo Žemės ūkio ministerijoje, kol jos neužvaldė V. Uspaskicho partija – V. Žuromskaitė vėl atsidūrė gatvėje. V. Uspaskicho odiseja tuo nesibaigė. 2006 metais jam buvo iškelta byla dėl sukčiavimo finansuojant Darbo partiją iš nedeklaruotų pajamų. V. Uspaskichui grėsė laisvės praradimas, bet teisėsauga sugebėjo dešimt metų vilkinti šia bylą. Prisidėjo ir Konstitucinis Teismas, pusę metų nagrinėjęs elementarų, specialiai vilkinimui sukurtą apygardos teismo paklausimą dėl šios bylos. 2016 metais daugelis kaltinimų subliūško dėl senaties, teismas V. Uspaskichą išteisino. Šiomet Darbo partijai „grąžinta“ ir 1,8 mln. eurų biudžeto dotacijos, anksčiau neskirtos dėl vykusių teismų.

Visa tai rodo, kaip veikia Lietuvos teisėsauga. O įstatymų leidėjai, įskaitant tokiu save pavertusį Konstitucinį Teismą, kuria naujus šedevrus. Seimas sukūrė Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą, iš tiesų parengtą kaip vaikų grobimo ir jų suprekinimo įrankį, nuo kurio jau nukentėjo tūkstančiai Lietuvos šeimų. Konstitucinis Teismas paneigė biologinę lyties prigimtį ir „įteisino“ vienalytę šeimą. „Puikusias naujas pasaulis“ jau beldžiasi į mūsų duris.

„Be teisingumo – kas, jei ne didelė plėšikų gauja, dar gali būti valstybė?“, – sakė šv. Augustinas¹. Lietuvos KT keliamos grėsmės nėra išskirtinės. Visose valstybėse, įsisteigusiose specialias centralizuotos konstitucinės priežiūros institucijas, tendencijos panašios, tik brandesnės demokratijos šalyse jos lėčiau progresuoja. Tendencijas tyrinėjęs britų teisės teoretikas Alekas Stounas Svytas (Alec Stone Sweet) apibendrina: „Parlamento viršenybė, kurią dauguma politikų supranta kaip konstitucinį Europos politikos principą, prarado savo gyvybingumą. /.../ galime skelbti jį mirusiu. /.../ Trumpai tariant, europinės teisės konstitucionalizavimo procesas ne tik prasidėjo, bet jis tapo ir negrįžtamu.“²

¹ St. Augustine of Hippo. *The City of God*, Book IV, Chapter 4, 1. Prieiga per internetą: https://www.documenta-catholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_De_Civitate_Dei_Contra_Paganos,_EN.pdf.

² Sweet A. S. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Oxford University Press Inc., New York, 2000.

Būtina imtis ryžtingų sprendimų, kurie nutrauktų uždaros, niekam neatskaitingos teismų sistemos savivalę. Konstitucinis Teismas, ėmęs pats leisti įstatymus ir aiškinti „konstitucines dvasias“, turi būti panaikintas. Įstatymų leidimo konstitucinės priežiūros sistema turi būti decentralizuota – visų lygių teismai turi būti teisingi ir įpareigoti pagal Konstituciją vertinti ginčijamą teisės aktą. „Jei konstitucinius klausimus galima spręsti pasitelkus visų lygių teismines procedūras, konstitucinių reikalavimų mechanizmai tampa daug prieinamesni piliečiams, o konstitucinių ir nekonstitucinių įstatymų sąsaja pasidaro gyvybingesnė.“¹ Tokia yra Skandinavijos šalių įstatymų leidimo konstitucinė patikra. Estija, vienintelė iš pokomunistinių šalių neįsisteigusi Konstitucinio Teismo, pasinaudojo Skandinavijos patirtimi.

Teismai turi tapti atskaitingi visuomenei, patys teisėjai – dažniausiai draugai ir kolegos – negali spręsti kitų teisėjų etikos klausimų, skirti jiems bausmes ar lemti jų karjerą. Šiandien tik atvira teisinė sistema gali grąžinti teisingumą į privilegijuotus ir paprastus mirtinguosius (visai kaip sovietmečiu) padalytai Lietuvai. Į teismų ir visos teisėsaugos sistemos reformą ir jos priežiūrą turi būti įtraukti visuomenės atstovai. Lietuvai būtinas prisiekusiųjų institutas, iš tiesų atiduodantis teisingumą į visuomenės rankas, o teisėjams paliekantis pareigą užtikrinti visapusiškai sąžiningą ir tvarkingą teismo procesą. Mišrios – tarėjų ir profesionalių teisėjų – kolegijos turėtų nagrinėti civilines ir nesunkias baudžiamąsias bylas, o prisiekusiųjų – baudžiamąsias bylas, kai kaltinamajam gresia didesnė bausmė, pavyzdžiui, įkalinimas ilgesniam nei pusei metų. Prisiekusiųjų teismų ir tarėjų institucijų įvedimas – svarbus būdas įveikti pasitikėjimo krizę, susvetimėjimą ir korupciją teisėsaugos sistemoje. Visuomenės narių – tarėjų ir prisiekusiųjų – dalyvavimas su sprendimo teise vykdant teisminę valdžią iš esmės sumažintų dabartinį teismų uždarumą.

Bado akcija Gedimino (dabar – Katedros) aikštėje, skirta Lietuvos politiniams kaliniams išlaisvinti. Vilnius, 1988 m. rugpjūčio 17 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. LCVA

¹ Varat J. D. *Reflections on the Establishment of Constitutional Government in Eastern Europe*. Prieiga per internetą: <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED345994.pdf>.

SERGEJUS RYBAKAS

DEMOKRATIJOS IR LIBERALIZMO SANTYKIS: LIBERALIOSIOS DEMOKRATIJOS PARADOKSAS

Įvadas

Dvidešimtą amžių vainikavęs Sovietų Sąjungos žlugimas leido trumpam atsikvėpti visam Vakarų pasauliui, liberaliosios demokratijos ir komunizmo kova baigėsi pastarojo pralaimėjimu, ir pagrindinis pavojus, grąsinęs laisvam ir demokratiškam Žemės pusrutuliui, staiga subyrėjo į išsivadavusius nuo totalaus suluginimo ir priverstinės brolybės nepriklausomus politinius darinius. Tarp sėkmingųjų iš buvusių socialistinių respublikų atsидūrusios Baltijos šalys, tarp jų ir Lietuva, su pasididžiavimu pradėjo vadintis liberaliosiomis demokratijomis – kaip ir dauguma modernių demokratinių valstybių. Liberaliosios demokratijos terminas tarsi savaime numato liberalizmo ir demokratijos tarpusavio priklausomybę, tačiau praktiškai demokratijos ir liberalizmo santykis yra kur kas sudėtingesnis, nes pačioje sąvokoje slypi konceptualus prieštaravimas. Liberalizmas kaip ideologija turi daug atmainų ir modifikacijų, nors bendrąja prasme ir apibrėžia tam tikrą valstybės modelį, pavyzdžiui, valstybė kaip sargas, kurios kompetencija, kitaip nei totalitarinių valstybių, griežtai apribota įstatymų. Demokratija – tik viena iš daugelio politinių santvarkų, jos esmę glaustai galima apibrėžti kaip specifinę valdymo formą, kur valdžia nėra sutelkta vieno arba siauro išrinktųjų asmenų rato rankose, bet kyla iš daugumos piliečių valios, taigi skiriasi nuo autokratinio valdymo formų, tokių kaip monarchija arba oligarchija. Liberali valstybė yra nebūtinai demokratiška – XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios Didžioji Britanija buvo tikrai liberali, tačiau valdžia priklausė aristokratams ir stambesniems kapitalistams. Kaip liberali valstybė ne visada yra demokratinė, demokratinė valstybė neprivalo būti liberali. Negana to, liberalizmas nelaiko demokratijos vertybe savaime – individo laisvėms ir teisėms, kurias pirmiausia gina liberalai, demokratijos sąlygomis gali iškilti pavojus, kai to reikalauja demokratinė dauguma, taigi demokratija ir liberalizmas egzistuoja vienas per kitą – daugiau teisių ir laisvių individui lygu mažiau demokratijos ir *vice versa*. Todėl santykis tarp liberalizmo ir demokratijos gali būti palyginamas su laisvės ir lygybės, dviejų visiškai skirtingų koncepcijų, paradoksaliai sujungtų į *liberaliosios demokratijos* sąvoką, santykiu.

Remiantis išvardytomis prielaidomis šiame straipsnyje bus bandoma atskleisti, kas iš tikrųjų slypi po liberaliosios demokratijos sąvoka, taip pat, palyginus liberalizmo ir demokratijos, koncepcijas išsiaiškinti, kaip (ar) įmanomas santykis tarp liberalizmo ir demokratijos.

Liberaliosios demokratijos prigimtis

Vieną iš nuoseklausių liberaliosios demokratijos kritikų „iš kairės“ pateikia politikos teoretikė Šantalė Mufė (Chantal Mouffe) knygoje „Demokratijos paradoksas“ (angl. *The Democratic Paradox*), kurioje įvertinama šiuolaikinės demokratijos būklė ir evoliucijos galimybės. Pati autorė priskiriama prie naujosios kairės politikos teoretikų, savo darbuose ji nevengia remtis ir idėjiškai prieštarinių autorių idėjomis, tokiomis kaip griežto liberalizmo kritiko Karlo Šmito (Carl Schmitt, 1888–1985) įžvalgų interpretacija. Šių dviejų politikos teoretikų sąlyčio taškas – liberalizmo ir demokratijos santykio problematikos akcentavimas, kuriam toliau ir bus skiriamas pagrindinis dėmesys.

Pastaruosius du amžius vykusiam demokratinio transformavimosi procesui apibūdinti vartojami įvairūs terminai: modernioji, atstovaujamoji, parlamentinė, pliuralistinė, konstitucinė ir liberalioji demokratija, tačiau dažniausiai apsiribojama pastarąja sąvoka, kuria apibūdinami dauguma šiuolaikinių demokratinų režimų. Šių dienų demokratija pirmiausia pasižymi tuo, kad neturi rimtesnių sąsajų (išskyrus pavadinimą) su antikinė demokratija, nes gausėjanti moderni visuomenė nepalieka galimybės demokratinį valdymą vykdyti tiesiogiai. Tačiau moderni liberalioji demokratija nėra vien demokratinio principo išplėtojimas, ji tiesiog peržengia politinės santvarkos ribas – tai tapo specifine politine žmonių sambūvio organizavimo prielaida¹. Šių dienų demokratija nėra graikų tradicijos tęstinumas, tai „demokratinės revoliucijos“ produktas, kuris pradėjo egzistuoti, kai valdžia iš monarcho kaip transcendentinės tvarkos įgaliotinio perėjo į liaudies renkamų sekuliarių atstovų rankas. Š. Mufė skiria du demokratijos aspektus: iš vienos pusės, demokratija – tai valdymo ir tautos suverenumo forma, iš kitos – simbolinė sistema (*framework*), kurioje vyksta demokratinis valdymas. Tai, kas daro šiuolaikinę demokratiją „modernią“, yra senovinės demokratijos principo – valdžia priklauso liaudžiai – fundamentali transformacija, taigi skirtumas tarp antikinės ir šiuolaikinės demokratijos ne kiekybinis, o prigimtinis. Šiuolaikinė demokratija sunkiai įsivaizduojama be pliuralizmo principo: bendras gėris tapo nebe tikslu savaime, bet atsirado daugybė prieštaraujančių ir tarpusavyje konfliktuojančių gėrio sampratų. Ypač demokratijai įtaką padarė būtent politinio liberalizmo tradicija, kurios kertinėmis vertybėmis nuo pat pradžių buvo teisingumas, individo teisės ir laisvės. Besivystant demokratinėms institucijoms ir besiformuojant liberaliajai doktrinai, po dviejų šimtų metų liberalizmas ir demokratija beveik neįsivaizduojami vienas be kito².

Politinis liberalizmas ir demokratinis diskriminavimas

Politinio liberalizmo pagrindinis klausimas – ar įmanoma stabili ir teisinga laisvų ir lygių individų visuomenė, kai egzistuoja gilūs įsitikinimų konfliktai: religiniai, politiniai, moraliniai ir t. t. Kaip šios problemos šaknis liberalai įvardija teisingumo, dar vienos liberaliai doktrinai svarbios koncepcijos, stoką – norint šią problemą išspręsti, reikia sukurti lygias doktrininių skirtumų padalytų laisvų ir lygių individų kooperacijos sąlygas. Kalbėdama apie politinį liberalizmą, Mufė nurodo į šios srovės pagrindinį atstovą Džoną Rolsą (John Rawls, 1921–2002), siūliusį individų interesų konfliktus spręsti įvedant „protingo pliuralizmo“ (*reasonable pluralism*) sąvoką. Rolsas atskyrė tai, kas yra tiesiog skirtingų ir prieštaraujančių gėrio įsivaizdavimų empirinis pripažinimas, natūraliai demokratijos sąlygomis atsirandantis „paprastas“ pliuralizmas ir tai, kas yra tikrasis liberalų galvos skausmas – daugybės viena kitai prieštaraujančių, bet pagrįstų doktrinų konfliktas, kurį užbaigtų universalaus teisingumo koncepcija, jei sulauktų palaikymo iš „sveiko proto“ individų, nepaisant jų nesutarimo kitose srityse. Tai, kas pristatoma kaip kompromisui su „neprotingų“ pažiūrų atstovais užkertantis kelią susitarimas, iš esmės suteikia liberalams teisę skirstyti individus į tuos, kurie laikosi „protingų“ pažiūrų, taigi vertus lygiomis teisėmis dalyvauti politikoje, ir tuos, kurių įsitikinimai „neprotingi“. Pasak Rolso, „asmenys yra protingi vienu esminiu aspektu, kai tarp sau lygių jie yra pasirengę siūlyti sąžiningo bendradarbiavimo sąlygas ir patys jų laikytis, jei jų tikrai laikytųsi visi kiti, /.../ toks pagrindas yra būtinas, jeigu norime nubrėžti pagrįstą skirtumą tarp visuminių doktrinų apskritai ir teisingų visuminių doktrinų.“³ Tai yra ne kas kita, o netiesioginis pareiškimas, kad protingi individai yra tie, kurie priima pamatines liberalizmo vertybes, kitaip sakant, nurodoma skirtis tarp racionalių (neracionalių) liberalius principus išpažįstančių, „protingų“ ir neliberalių ir „neprotingų“ asmenų ir politinių susivienijimų. Taigi liberalizmas savaime paneigia natūralaus demokratinio pliuralizmo galimybę politinėje arenoje. Neliberalių pažiūrų asmenų įvardijimas „neprotingais“ reiškia, kad liberaliosios demokratijos sąlygomis jiems

¹ Mouffe Ch. *The Democratic Paradox*. London. New York, Verso, 2000, p. 18.

² Ten pat, p. 1–2.

³ Rawls J. *Politinis liberalizmas*. Vilnius, Eugrimas, 2002, p. 98, 109.

turi būti apribota teisė dalyvauti politiniame gyvenime. Taip automatiškai paneigiamos kertinės liberalizmo vertybės: pagarba nuomonių įvairovei, lygybės principui, pagal kurį kiekvienas turi teisę ginti savo įsitikinimus ir jiems atstovauti. Liberali logika patenka į uždara ratą – politinis liberalizmas gali sukurti konsensusą tarp skirtingų pažiūrų sveiko proto individų, kurie *pagal apibrėžimą* yra tie, kas išpažįsta politinio liberalizmo principus.

Demokratijos paradoksas

Šiuolaikinė tendencija tapatinti demokratiją su liberalios tradicijos teisine valstybe, kurioje individo teisių ir laisvės apsauga iškeliama aukščiau už tautos suverenumą ir valią, sukelia tik šiai santvarkai būdingų problemų. Jas Mufė vadina „demokratijos deficitu“¹, kuris, atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis demokratijos tikslas yra tautos suverenumo vykdymas, potencialiai kelia grėsmę pačioms demokratinėms institucijoms. Liberalioji demokratija, kurios legitimumas pagrįstas tautos suverenumo idėja, neatsižvelgdama į šį principą gali susidurti su potencialiai nedemokratiška opozicija – radikalėjantys visuomenės sluoksniai, kurių interesams tinkamai neatstovaujama, mobilizuodamiesi gali nuversti nusistovėjusią tvarką. Nors Mufė išvelgia tokią grėsmę pirmiausia dešiniųjų populistų judėjimuose, o tai neturėtų stebinti prisimenant autorės priklausomybę kairiesiems intelektualams, radikali kairė taip pat neturi didelių sentimentų liberaliajai demokratijai.

Mufės požiūriu, liberaliosios demokratijos institucijos nėra duotybė, jos turėtų būti stiprinamos ir ginamos, o tai reikalauja aiškaus supratimo, kad liberali demokratija – tai nuolatinė įtampa tarp dviejų skirtingų logikų. Pagal K. Šmitą demokratija apskritai įmanoma, kai egzistuoja aiškus „mes“ ir „jie“ kategorijų suvokimas – tų, kas priklauso *demosui*, ir tų, kas lieka už jo ribų. Tai bet kokių demokratinio valdymo ir principų pagrindinė prielaida, iš kurios savo ruožtu kyla įtampa su liberalizmo akcentuojamoms „žmogaus teisėmis“, kadangi nėra garantijos, kad *demoso* priimtas sprendimas nepamins tam tikrų „teisių“². Liberaliojoje demokratijoje tautos suverenumą stengiamasi apriboti. Šios ribos nustatomos, vėlgi, atsižvelgiant į pamatines žmogaus teises, dėl kurių nesiginčijama, tačiau praktiškai rėmimasis žmogaus teisėmis priklauso nuo to, kas yra dominuojanti politinė jėga. Akivaizdu, kad tradicinis katalikas ir progresyvus liberalas žmogaus teises traktuoja skirtingai. Taigi žmogaus teisės yra prieštaringa koncepcija, priklausanti nuo hegemono poziciją turinčios jėgos. Vienintelis dalykas, dėl kurio nesiginčijama liberaliojoje demokratijoje, tai požiūris, kad yra teisėta riboti tautos suverenumą (!) vardan laisvės. Štai toks yra modernios demokratijos paradoksas, kurį supratus galima padaryti išvadą: liberalizmas ir demokratija yra dvi prieštaraujančios koncepcijos, kurių neįmanoma sutaikyti galutinai, neužmerkiant akių į principinius abiejų skirtumus. Įtampą galima tik sumažinti per politinių jėgų pragmatinį kompromisą, kuriame vis tiek dominuos tik viena iš jų.

Liberalizmo ir demokratijos konfliktas

Tęsiant liberalizmo ir demokratijos prieštaravimų šaknų paieškas verta sustoti ties K. Šmito liberaliosios demokratijos kritika: ji grindžiama teiginiu, esą liberalizmo ir demokratijos santykis yra dirbtinis, nes remiasi skirtingomis lygybės sampratomis³; liberalizmo lygybė yra formali – individai yra lygūs ir traktuotini vienodai visų pirma teisės požiūriu. Šį faktą patvirtina ir aptartasis Rolso politinis liberalizmas, kuriame lygybė konstruojama universalaus teisingumo pagrindu: individą bandoma ginti nuo į jo privatų gyvenimą linkusios įsikišti visuomenės ir valstybės. Liberalios lygybės priešprieša – demokratinė substancinė lygybė tarp lygiųjų, šios lygybės išraišką Šmitas vadina pilietybės institutu. Pagrindinis demokratijos reikalavimas – homogeniškumas, ir tik po to, atsiradus reikalui, šalinamas heterogeniškumas⁴. Tačiau kitaip negu liberalus ir formalus sulyginimas, demokratinis homogeniškumas reiškia tai, kad *demosas* turi politinę valią spręsti, kas jį

¹ Mouffe Ch. *The Democratic Paradox*, p. 3.

² Ten pat.

³ Schmitt C. *The Crisis of Parliamentary Democracy*, London, MIT, 2000, p. 9.

⁴ Ten pat.

sudaro, taigi apsisaugoti nuo to, kas homogeniškumą ardo. Lygybės klausimas nėra abstraktus, priešingai, šis klausimas susijęs su tokiais asmeniniais moraliniais ir fizinėmis savybėmis, kurias vertino ir klasikiniai filosofai, pavyzdžiui, Aristotelio dorybės. Lygybė politiškai svarbi tik tada, kai yra substanciali, o ne formali, taigi nelygybės rizika išlieka visada.

Visuotinė balsavimo teisė, anot Šmito, prasminga tik tada, kai dauguma balsuojančiųjų yra būtent substanciškai lygūs: „Lygios teisės turi prasmę tik ten, kur egzistuoja homogeniškumas.“¹ Dirbtinis sulyginimas ir esminių asmeninių rinkėjų skirtumų, tokių kaip išsilavinimas ir domėjimasis viešais reikalais nepaisymas nuvertina demokratiją, negana to, gali būti jai pavojingas, ypač jei prisimintume, kaip Adolfas Hitleris tapo Vokietijos kancleriu. Taigi liberalios demokratijos sąlygomis lygybė numato tai, kad visi turintys balsavimo teisę politiškai yra lygūs, tačiau ši idėja ateina ne iš demokratinės, o iš liberalios tradicijos, kur šios koncepcijos painiojamos. Jų nesuderinamumo buvo įmanoma nepastebėti tik ankstesniuose šiuolaikinės demokratijos raidos etapuose: ankstesnių kartų liberalai vylėsi, neva švietimas ir platesnis laisvos rinkos principų taikymas išspręs problemą. Tačiau demokratinės institucijos ilgainiui buvo perkrautos atsiradusių interesų konfliktų, nes masės, *demos* plačiaja prasme natūraliai heterogeniškas – socialiai ir psichologiškai². Taigi racionali debatais interesų grupės nesutaikomos. Visa tai Šmitas, be abejo, galėjo regėti savo akimis – Veimaro vyriausybė tapo paralyžiuota, iš lygių atstovavimo galimybių principo atsiradęs poliarizuotas pliuralizmas grėsė valstybės žlugimu.

Mes galime įžvelgti priešingą, bet ne mažiau pavojingą tendenciją, apie kurią Šmittas taip pat perspėjo – konflikto dingimas iš politikos. Mūsų dienomis tai būdinga *catch all* partijoms: buvusių konkurentų platformos beveik nesiskiria, visas politinis veikimas iš kairės ir dešinės perėjo į centrą, o išdrįsę nuo jo nutolti automatiškai skelbiami marginalais ir ekstremistais. Ši tendencija jokių būdu nereikia, kad visi ankstesni pasaulėžiūrų konfliktai išspręsti, – jie dirbtinai nuslopinti nukreipiant dėmesį į pseudoproblemas, kaip antai JAV kairiųjų liberalų nuolat eskaluojamas rasizmas, „socialinio teisingumo“ stoka, seksualinių mažumų klausimai ir kt.

Norint suprasti modernios liberaliosios demokratijos veikimo principą, verta prisiminti, kad demokratija šiais laikais redukuojama iki formalumų ir procedūrų, kur daugumos principas yra pagrindinė (nors ir ne vienintelė) taisyklė. Tačiau raktinis žodis čia būtų „modernios“, nes istoriškai demokratinis idealas, grindžiamas substancine lygybės samprata, ir liberalizmo politinis judėjimas atsirado kaip opozicija ir monarchijai, ir „daugumos tironijai“. Individo laisvės, teisės ir formali lygybė prieš įstatymą kartu su demokratijos reikalavimu buvo atsakas į absoliučios monarchijos trūkumus ir ekscesus. Taigi šios koncepcijos bent jau terminų lygmeniu yra suderinamos. Tačiau įtampa tarp liberalizmo ir demokratijos praktiškai niekur nedingsta.

Italų politikos filosofas Norbertas Bobijas (Norberto Bobbio) šį konfliktą vertina kaip laisvės ir lygybės kovą už hegemoniją, anot jo, lygybės ir laisvės skirtumas lygus demokratijos ir liberalizmo skirtumui³. Jis teigia, kad laisvė ir lygybė egzistuoja viena per kitą: laisvos rinkos visuomenė dėl pačios prigimties nebus egalitarinė – liberalas siekia individualių teisių išplėtimo, net jei turintys daugiau galimybių daro tai mažiau sėkmingų piliečių kaina, o egalitarinėje visuomenėje liberalios vertybės nėra vyraujančios, tam tikrais atvejais individualios teisės gali būti paaukotos, jei to reikalauja visuomenės būklė. Sujungti liberalizmą ir demokratiją ir atitinkamai laisvę ir lygybę – tai neišvengiamai nuvertinti vieną iš jų. Bobijas teigia, kad yra tik viena lygybės forma – lygybė reikalauti laisvės; tai ne tik suderinama su liberalizmu, bet ir reikalaujama liberalizmo tradicijos požiūriu į laisvę⁴. Tai reiškia, kad šiuolaikinė (liberalioji) demokratija turi apriboti tikros, substancialios lygybės troškimą ir tenkintis tik formalia lygybe prieš įstatymą. Tokios hibridinės liberaliosios

¹ *Ten pat*, p. 10.

² *Ten pat*, p. 25.

³ Bobbio N. *Liberalism and Democracy*. Milano, F. Angeli, 1991, p. 32.

⁴ *Ten pat*, p. 33.

demokratijos trūkumas yra nesuvokimas, kad formali teisė nereiškia, jog asmuo gali ją pasinaudoti. Liberaliosios demokratijos „liberalioji“ dalis patogiausiai ignoruoja šį faktą, taip laimėdama kovą su demokratine dalimi, todėl dar kartą galima patvirtinti, kad šių dviejų koncepcijų skirtumai nenuvylę tam tikrų aspektų vis dėlto sunkiai suderinami.

Išvados

Liberalioji demokratija – tai santvarka, atsiradusi atsitiktinai, istoriškai besivystant dviem skirtingoms tradicijoms ir demokratinei santvarkai paveldėjus kai kurias liberalizmo ideologijos silpnybes. Pagrindinė liberaliosios demokratijos problema – neaiškos dviejų tradicijų įtakos ribos. Klaidingas įsitikinimas, kad liberalizmas ir demokratija yra du neatskiriami dalykai, leidžia užmaskuoti gilius šių koncepcijų prieštaravimus. Iš tikrųjų liberali demokratija „varoma“ įtampos, kylančios iš dviejų galutinai nesuderinamų logikų. Skirtumai tarp pamatinių liberalizmo ir demokratijos idėjų – laisvės ir lygybės – nepanaikinami, o tik stabilizuojami politinių jėgų konsensusu. Politinis liberalizmas didina atotrūkį tarp tikrų individo politinio dalyvavimo galimybių ir idealių sąlygų. Liberalizmas gina demokratiją ir pripažįsta jos būtinumą tol, kol tautos suverenumas netrukdo skleisti liberalias vertybes. Abiem tradicijoms svarbi lygybės idėja, tačiau liberali lygybė yra formali, kylanti iš universalios teisingumo koncepcijos, demokratinė lygybė – substancinė, besiremianti konkrečiomis kategorijomis, o ne abstrakcijomis. Galiausiai, liberalizmo ir demokratijos abipusis santykis sunkiai įsivaizduojamas nenuvertinus vienos iš jų ir neignoravus tam tikrų aspektų.

PAMINĖJIMAI

VILMA AKMENYTĖ-RUZGIENĖ

VIENOS DIENOS KRONIKA: 1920 M. GEGUŽĖS 15-OJI – STEIGIAMOJO SEIMO ATIDARYMAS. II

*Tęsinys, pradžia 2020, Nr. 2 (32)***Iškilmingas Steigiamojo Seimo atidarymas Miesto teatre**

Apie 17 valandą miestas šurmuliavo, gatvėse buvo pilna žmonių, vis daugiau jų būriavosi ties Miesto sodu ir Miesto teatru. Netrukus jame įvyks iškilmingas Lietuvos Steigiamojo Seimo atidarymas¹. Miesto teatro rūmai šiam įvykiui buvo pasirinkti kaip didžiausią salę ano meto Kaune turėjęs pastatas, kurį buvo galima nesunkiai pritaikyti Seimo poreikiams. Įeinančiuosius į Miesto sodą pasitiko triumfo vartai ir juos puošęs Lietuvos herbas – Vytis. Specialiai šiai progai takas nuo Laisvės alėjos iki rūmų buvo apšviestas elektros lemputėmis².

18 val. 15 min. prasidėjo svarbiausias 1920 m. gegužės 15 d. įvykis – pirmasis Steigiamojo Seimo posėdis. Salė buvo papuošta žalumynais, joje puikavosi Lietuvos valstybės herbas Vytis ir Lietuvos miestų herbai³. Prieš tai, 1917 m. rugsėjo mėn., tokiais pat simboliais buvo papuošta Lietuvių konferencijos, nubrėžusios Steigiamojo Seimo viziją, salė Vilniuje, o vėliau 1920–1927 metais Vytis ir miestų herbai kabės Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių salę Kaune.

Kauno miesto teatras. Šie rūmai mėnesiui buvo tapę laikinaisiais Lietuvos Respublikos Seimo rūmais. Kaunas, 1920 m. Autorius nežinomas. LCVA

¹ Radeika A. Seimo atidarymas // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 29 d.

² Steigiamojo Seimo atidengimo šventė // Darbininkas, 1920 m. gegužės 22 d.

³ Lietuvos Steigiamasis Seimas // Laisvė, 1920 d. gegužės 18 d.

Bilietai į Steigiamojo Seimo atidarymo posėdį. LCVA

¹ Steigiamojo Seimo šventė // Tauta, 1920 m. gegužės 18 d.

² 1920 metų gegužės 15 dienos iškilmų programa // Lietuva, 1920 m. gegužės 15 d.

³ Lozoraičiui pavedama [1920 m. gegužės mėn.] // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 81 a. p.

⁴ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui T. Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 8 a. p. – 11.

⁵ Šaulys L. Steigiamasis // Trimitas, 1920, nr. 1, p. 33.

⁶ Ministro Pirmininko E. Galvanausko pasiskelbimas, 1920 m. gegužės 11 d. // Lietuva, 1920 m. gegužės 13 d.

⁷ Žukas K. Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai. Vilnius, Mintis, 1992, p. 177.

⁸ Ministrų kabineto Reikalų vedėjo pranešimas Steigiamojo Seimo frakcijai, 1920 m. gegužės mėn. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 64.

⁹ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui Tadu Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 8.

¹⁰ Radeika A. Seimo atidarymas // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 29 d.

¹¹ L. Šaulys. Steigiamasis // Trimitas, 1920, nr. 1, p. 33.

Pirmasis Steigiamojo Seimo posėdis kėlė didelį susidomėjimą, į jį patekti stengėsi kas tik galėjo. Amžininkai liudijo: „Patekti į pirmąjį Seimo posėdį buvo taip sunku kaip tapti pašauktu į rojų.“¹ Nors iš esmės į šį posėdį galėjo nemokamai įeiti kiekvienas, tačiau norinčiųjų buvo gerokai daugiau nei teatre vietų. Steigiamojo Seimo posėdžio tvarką Miesto teatro rūmuose buvo patikėta prižiūrėti Ministrų kabineto kanceliarijos viršininkui Stasiui Lozoraičiui². Jis turėjo prižiūrėti teatro papuošimą, pasirūpinti kvietimų ir bilietų išspausdinimu, patikrinti į pirmąjį posėdį atvykstančių Steigiamojo Seimo narių įgaliojimus³, jam teko rūpestis sudaryti kviečiamųjų sąrašus. Tai buvo nelengvas išbandymas. S. Lozoraitis sulaukė griežtų reikalavimų bet kokia kaina parūpinti bilietus (taip anuomet buvo vadinami kvietimai) įvairiems pareigūnams, valstybės institucijų kanceliarijų tarnautojams, net kariškiams. Buvo daug manančių, kad jie yra nusipelnę ir verčiausi būti tiesioginiais Steigiamojo Seimo pirmojo posėdžio liudininkais. Iš tiesų bilietai turėjo būti skirti oficialias pareigas einantiems asmenims, tačiau net ir jie piktnaudžiaudavo savo pareigomis bandydami išrūpinti bilietus ir savo žmonoms. Na,

o Valstybės Prezidento Antano Smetonos, Valstybės Tarybos Pirmininko Stasio Šilingo ir Ministrų kabineto narių žmonoms buvo bandoma gauti išskirtines vietas ložėse, kurios prieš tai buvo numatytos užsienio šalių diplomatinių ir karinių misijų atstovams⁴. Apie nelengvą vyriausiojo tvarkdario dalį liko užuominų ir amžininkų pastabose: „Ponas Lozoraitis, kur dalijo įėjimo bilietus, buvo apgultas lyg tvirtovės priešininkų.“⁵ Į Kauną atvykę išrinktieji Steigiamojo Seimo nariai privalėjo registruotis Ministrų kabineto kanceliarijoje⁶, ten pateikę rinkimų apygardose gautus liudijimus. Kiekvienas gaudavo žalios spalvos bilietą ir kvietimą į kitas Steigiamojo Seimo atidarymo iškilmes, pavyzdžiui, Šv. Mišias Kauno katedroje ar Ministro Pirmininko rengiamą vakarienę⁷. Regis, frakcijoms buvo išdalyti ir papildomi bilietai, leidę į Miesto teatro rūmus įeiti ir vienam Steigiamojo Seimo nario palydovui. Papildomų svečių sąrašus buvo prašoma pristatyti į teatrą tvarkdariams iki gegužės 15 d. 17 val.⁸ – likus valandai iki oficialios ceremonijos pradžios.

Pirmajam Steigiamojo Seimo posėdžiui buvo išspausdinti trijų spalvų bilietai – žali, rausvi ir geltoni. Steigiamojo Seimo nariams buvo skirti žalios spalvos bilietai (jų buvo išspausdinta šiek tiek daugiau – 120, o Tautos atstovų buvo 112), rausvos spalvos bilietus gavo Lietuvos Valstybės Prezidentas, Valstybės Tarybos ir Ministrų kabineto nariai, užsienio misijų šefai ir kiti garbės svečiai (iš viso tokių bilietų buvo išspausdinta 140)⁹. Visi, turėję žalios ir rausvos spalvos bilietus, į Miesto teatrą galėjo patekti pro pagrindinį įėjimą. Tarp garbės svečių buvo „seniausieji mūsų tautos žadintojai“¹⁰: Jonas Basanavičius, Vydūnas, Jonas Jablonskis, Mykolas Biržiška ir kiti¹¹. Iš užsienio diplomatų posėdyje dalyvavo Jungtinės Karalystės atstovai: politinės misijos Baltijos valstybėms vadovas pulkininkas Styvenas Talentsas (Stephen Tallents) su žmona, specialiai atvykęs iš Helsinkio, konsulas Kaune pulkininkas leitenantas Ričardas Baringtonas Vordas (Richard Barrington Ward), taip pat vicekonsulas Kaune Ernestas Džonas Harisonas (Ernest John Harrison) su žmona, Prancūzijos atstovas, karinės misijos viršininkas pulkininkas Konstantinas Rebulis (Constantin Reboul) su žmona, Vokietijos pasiuntinys Fricas Šenebergas (Fritz Shöenberg) su žmona, Jungtinių Amerikos Valstijų konsulas Džonas Patrikas Herlis (John Patrick Hurley), Latvijos atstovas Vilius Bandrevičius, Estijos karinis atstovas Augustas

Šmitas (August Schmidt, dar žinomas kaip August Torma), Nyderlandų konsulinis agentas Džonas Šimas fan der Lūfas (John Shimm van der Loeff) su žmona ir kiti¹. Kai kurie jų į Kauną atvyko specialiai Steigiamojo Seimo atidarymo iškilmėms.

Tačiau visi kiti vakaro svečiai, iškilingo posėdžio stebėtojai, „tie laimingieji, kuriems pavyko bilietus gauti“², nešini geltonos spalvos bilietais (jų buvo išspausdinta daugiausia – 450³) į Miesto teatro rūmus galėjo patekti iš Kęstučio gatvės, t. y. pro užkulisinį įėjimą. Svečių buvo prašoma savo vietas užimti ne vėliau kaip 17 val. 30 min.⁴ Nemažas dėmesys buvo skirtas žiniasklaidai, pavyzdžiui, į pirmąjį posėdį buvo pakviesti 27-ių – daugumos to meto spaudos leidinių – redakcijų atstovai⁵. Tarp pakviestųjų buvo ir įvairių organizacijų, taip pat tautinių mažumų, atstovai.

Steigiamojo Seimo nariams buvo skirtas partėris, Ministrų kabinetas, garbingi svečiai ir spaudos atstovai buvo susodinti „kraštuose“, vietos pirmojo ir antrojo aukštų ložėse buvo skirtos publikai. Posėdžio stebėtojas vėliau pasakojo, kaip Seimo nariai susėdo frakcijomis: „Patį dešinįjį sparną užėmė darbo federacija; toliau ėjo krikščionys demokratai, žydai, lenkai, vokiečiai, valstiečių sąjunga su socialistais liaudininkais demokratais ir pagaliau socialdemokratai.“⁶ S. Lozoraitis vėliau rašė, kad išvakarėse tarp Seimo frakcijų buvo kilęs nemenkas ginčas dėl to, kaip teatre bus susodintos frakcijos, kam teks sėsti dešinėje, o kam – kairėje, kam – priekyje, o kam – gale, nes paskutinėje vietoje liko simbolizmas – vieniems dešinė, o kitiems kairė siejosi su radikaliomis pažiūromis⁷.

Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. posėdžio stenogramoje įrašyta, kad pirmajame posėdyje dalyvavo 104 Steigiamojo Seimo nariai iš 112 į jį išrinktų atstovų, tačiau vėliau vykusiam balsavime renkant Steigiamojo Seimo Pirmininką buvo suskaičiuotos 105 balsavimo kortelės⁸. Kad vis dėlto pirmajame posėdyje dalyvavo 105 Steigiamojo Seimo nariai, savo pranešime paliudijo ir Stasys Lozoraitis⁹.

Steigiamąjį Seimą atidarė Lietuvos Valstybės Prezidentas A. Smetona. Savo kalboje jis apžvelgė Lietuvos kelią iki Steigiamojo Seimo susirinkimo ir paprašė susirinkusiųjų pagerbti žuvusiuosius už Lietuvos nepriklausomybę tylos minute, o sveikindamas parlamentą pažymėjo: „Laikinosios Valdžios uždavinys yra baigtas. Valstybės Taryba, Valstybės Prezidentas, Ministerių Kabinetas, Valstybės Kontrolė, Vyriausias Kariuomenės Vadas, atvedę Lietuvą lig Steigiamojo Seimo, šiandien visi pasitraukia ir atiduoda tam aukštajam susirinkimui visą krašto valdymą.“¹⁰ Amžininkų liudijimu, maždaug tuo metu Steigiamąjį Seimą saliotu pasveikino artilerija: „Mieste iš armotų šauna St. Seimo sveikinimui“¹¹; regis, tai buvo šūviai iš Kauno fortuose stovėjusių pabūklų¹².

Toliau vadovavimą posėdžiui perėmė laikinasis prezidiumas. Lietuvos Steigiamasis Seimas išsiskiria tuo, kad pirmajam jo posėdžiui 1920 m. gegužės 15-ąją pirmininkavo „amžiaus prezidiumas“, kurį sudarė moterys. Amžiaus pirmininke (šias pareigas eidavo vyriausias pagal amžių Seimo narys) tapo 59 metų Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, amžiaus sekretore (šios pareigos atitekdavo jauniausiam pagal amžių Seimo nariui) – 24 metų Ona Račiukaitienė (Muraškaitė)¹³. Anot Kazio Griniaus, „žurnalistams tai buvo pasaulinė sensacija“¹⁴. Dėl tikslumo reikėtų pasakyti, kad iš tiesų vyriausias pagal amžių Steigiamojo Seimo narys buvo žydų atstovas Simonas Rozenbaumas, tačiau jis pirmajame Steigiamojo

Aleksandras Stulginskis, pirmajame Steigiamojo Seimo posėdyje išrinktas Seimo Pirmininku. Autorius nežinomas. LCVA

¹ Seimo svarbesnieji Svečiai // Išeivių draugas, 1920 m. gegužės 29 d.

² Radeika A. Seimo atidarymas // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 29 d.

³ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui Tadiui Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 8.

⁴ Ministrų kabineto raštinės viršininko S. Lozoraičio skelbimas // Lietuva, 1920 m. gegužės 15 d.

⁵ Sąrašas redakcijų, kurioms siunčiami bilietai į Steigiamojo Seimo atidarymą [1920 m. gegužė] // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 15.

⁶ Steigiamasis Seimas // Lietuvos ūkininkas, 1920 m. gegužės 23 d.

⁷ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui T. Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 10–10 a. p.

⁸ 1920 m. gegužės 15 d., I sesijos pirmasis posėdis // Steigiamojo Seimo darbai. Kaunas, 1920–1922.

⁹ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui T. Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 12 a. p.

¹⁰ 1920 m. gegužės 15 d., I sesijos pirmasis posėdis // Steigiamojo Seimo darbai.

¹¹ Steigiamojo Seimo atidengimo šventė // Darbininkas, 1920 m. gegužės 22 d.

¹² Lietuvos Seimo atidarymas // Išeivių draugas, 1920 m. gegužės 19 d.

¹³ 1920 m. gegužės 15 d., I sesijos pirmasis posėdis // Steigiamojo Seimo darbai.

¹⁴ Grinius K. Steigiamojo Seimo metai // Aidai, 1979, nr. 5, p. 201–205.

Seimo posėdyje nedalyvavo, todėl „amžiaus prezidiumo“ pirmininke tapo G. Petkevičaitė-Bitė, žymi visuomenininkė ir švietėja. Būta užuominų, kad ir „amžiaus prezidiumo“ sekretoriumi iš tiesų turėjo tapti ne O. Račiukaitienė (Muraškaitė), o daugiau negu dviem mėnesiais už ją jaunesnis Antanas Matulaitis¹, vėliau tais pačiais metais žuvęs Nepriklausomybės kovose. Manoma, kad sprendimas „amžiaus prezidiumą“ sudaryti iš moterų buvo politiškai motyvuotas ir amžininkams tai padarė įspūdį: „Tai padaro sensaciją: bene pirmas tai atsitikimas, kad visą Seimo prezidiumą sudaro vienos moterys.“² Tačiau būta ir ne tokių pozityvių pasisakymų: „Pikti liežuvininkai, daugiausia pažangiečiai (anuometiniai tautininkai), vėliau tyčiojosi iš to „bobiško“ Seimo.“³

Sveikindama susirinkusiuosius G. Petkevičaitė-Bitė priminė Seimo nariams nepamiršti savo darbo priedermės: „Laiminga esu, kad likimas suteikė man tos didelės garbės atidaryti šiandien mūsų nepriklausomos tėvynės Steigiamojo Seimo darbus. Mes atstovai dirbdami čia savo didįjį darbą, dirbkim jį nei akies mirksniui neužmiršdami, jog mes esam čia tik savo krašto žmonių valios vykdytojai.“⁴ Vėliau ji perskaitė Steigiamajam Seimui adresuotus sveikinimus, tarp jų: Jungtinės Karalystės politinės misijos Baltijos valstybėms vadovo pulkininko S. Talentso ir Jungtinės Karalystės konsulo Lietuvoje pulkininko leitenanto R. B. Vordo, Latvijos atstovo Kaune V. Bandrevičiaus, Vilniaus miesto ir apskričių lietuvių delegatų, Lietuvos gudų, Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus ir kitų. Steigiamojo Seimo nariai atsistoję ir ovacijomis pasveikino Jungtinės Karalystės atstovus, kai buvo perskaitytas jų sveikinimas: „Naudodamiesi Pirmu Steigiamojo Seimo Posėdžiu, mes norime per jus išreikšti mūsų pasveikinimą Lietuvos Tautai. Teesie ši istorinė diena šviesi pradžia ūgiui laisvo ir laimingo Jūsų Valstybės gyvenimo.“⁵ Po sveikinimų buvo renkamas Steigiamojo Seimo Pirmininkas.

Steigiamojo Seimo Pirmininko rinkimai prasidėjo 19 val. Į šias pareigas buvo iškeltos dviejų parlamentarų – Aleksandro Stulginskio ir Zigmo Starkaus – kandidatūros. Pirmajame balsavime dalyvavo 83 Steigiamojo Seimo nariai: 61 parėmė A. Stulginskį, 2 – Z. Starkų, 20 balsavimo kortelių buvo paduotos tuščios. Po šio balsavimo Z. Starkus atsiėmė savo kandidatūrą, o Seimas balsavo dar kartą – šį kartą tik dėl A. Stulginskio kandidatūros. Seimo posėdžio pirmininkė G. Petkevičaitė-Bitė 20 val. 03 min. paskelbė balsavimo rezultatus: „Iš viso balsavo 105. Atstovas Stulginskis gavo 62, tuščių buvo 41, vienas balsavo už atstovą Starkų, vienas prieš. Išrinktas dauguma balsų atstovas A. Stulginskis.“⁶

Pradėdamas eiti Seimo Pirmininko pareigas, A. Stulginskis pasakė kalbą, kurioje apžvelgė Lietuvos valstybės atkūrimo raidą, aptarė būsimus Steigiamojo Seimo uždavinius ir pristatė pirmąjį parlamento darbą – Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimą. Po Seimo Pirmininko kalbos, apie 20 val. 20 min., stovint Seimo nariams ir posėdžio svečiams, buvo perskaityta vos vieno sakinio Steigiamojo Seimo rezoliucija: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą Nepriklausomą Lietuvos Valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnologinėm sienom ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitom valstybėm.“⁷ Rezoliuciją palydėjo garsios susirinkusiųjų ovacijos ir plojimai, buvo sugiedotas Lietuvos Valstybės himnas. Taip Steigiamasis Seimas įgyvendino 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktu jam pavestą užduotį – Lietuvos valstybė tapo demokratine respublika. Kiek vėliau buvo išrinktas ir Steigiamojo Seimo pirmasis sekretorius, turėjęs sprendžiamąjį balsą, juo tapo Ladas Natkevičius⁸. Paskelbus kito Seimo posėdžio datą ir laiką – „Seimo posėdis skiriamas pirmadienį 10 val. rytą“⁹ – pirmasis posėdis baigėsi.

K. Žukas vėliau prisimins: „Mums posėdžiaujant teatre, kilo smarki audra su didele perkūnija. Čia irgi nepatenkintieji mėgino pranašauti audringą Seimo gadyne.“¹⁰ Ir iš tiesų, Lietuvos Respublikos Seimo institucija XX amžiuje patyrė ne vieną audrą.

¹ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui T. Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 12 a. p.

² Steigiamojo Seimo šventė // Tauta, 1920 m. gegužės 18 d.

³ Žukas K. Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai, p. 178.

⁴ 1920 m. gegužės 15 d., I sesijos pirmasis posėdis // Steigiamojo Seimo darbai.

⁵ 1920 m. gegužės 15 d., I sesijos pirmasis posėdis // Steigiamojo Seimo darbai.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Žukas K. Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai, p. 178.

Pirmasis Steigiamojo Seimo posėdis baigėsi apie 21 val.¹, kitur nurodomas tikslesnis laikas – 21 val. 15 min.² Netrukus posėdžio dalyviai ir stebėtojai pasipylė iš Miesto teatro į Kauno gatves, o jose, nors buvo jau vėlyvas vakaras, būriavosi šventinės nuotaikos pakylėti miestiečiai, kažkur grojo orkestras³. Iškilo Seimo posėdžių salės saugumo klausimas – išsiskirsčius Seimo nariams ir svečiams, buvo užantspauduoti įėjimai į Seimo posėdžių salę, o apie 22 val. 30 min. prie Miesto teatro, laikinosios Steigiamojo Seimo būstinės, buvo pastatyta rūmų apsauga. Pirmojo posėdžio vidaus apsauga rūpinosi kapitonas Stasys Dirmantas⁴. Regis, Miesto teatre Steigiamasis Seimas posėdžiavo apie mėnesį, galbūt, kiek trumpiau, nes 1920 m. birželio 9 d. Kauno miesto valdyba atsiuntė Steigiamojo Seimo raštinei raštą prašydama atlyginti už Miesto teatro naudojimą Steigiamojo Seimo posėdžiams⁵.

Beje, Steigiamojo Seimo atidarymo iškilmės neapsiėjo be kuriozų ir tam tikrų nuostolių. Tiems laikams buvo panaudota ir šiokia tokia inovacija – specialiai Steigiamojo Seimo atidarymui į Miesto sodą buvo įvestas apšvietimas. Liudininkai rašė, kad teatras iš lauko ir viduje „žiba nuo elektros, kaip saulėtą dieną“⁶. Instaliacijai buvo panaudotos Kauno elektros stoties medžiagos. Jau po dviejų dienų Steigiamojo Seimo šventei rengti komisija turėjo įvertinti šventės padarinius, tada ir pasirodė, kad ne visi susirinkusieji vien džiaugėsi gražiomis iškilmėmis, būta ir apsukrių šventės dalyvių. Sudarius aktą konstatuota: „19 lempelių – pavogta, 1 lemp. 150 žvak. – sudaužyta, 1 lemp. 150 žvak. – perdegusi, 2 patronai ir 4 izoliatoriai – pavogta.“⁷ Tačiau 1920 m. gegužės 15-osios vakarą tai neblaškė šventinės nuotaikos, o neoficiali dalis tęsėsi garsiausiame Kauno „Metropolio“ restorane.

Steigiamojo Seimo nariams pagerbti „Metropolyje“ buvo surengtos vakarienės

1920 m. gegužės 15-osios iškilmės užbaigė Ministrų kabineto surengta vakarienė „Metropolyje“. Kvietimai dalyviams buvo išsiųsti Ministro Pirmininko vardu⁸. Priėmimas prasidėjo 21 val. 30 min., apie jo dalyvius K. Žukas rašė: „Tą pat dieną vakare senoji vyriausybė surengė mūsų garbei Rotušės salėje rautą. Buvo daug žmonių. Be 112 Steigiamojo seimo narių, ten buvo visa vyriausybė, daug visuomenės veikėjų ir karininkų.“⁹ Anot jo, ne visi pritarė parlamento idėjai: „Rautui įpusėjus ir svečiams gerokai pasivaikšinus, didžiulės salės gale pamačiau grupę karininkų ir senosios vyriausybės šalininkų. Jie garsiai ir nesi-varžydami reiškė savo nepasitenkinimą Seimui.“¹⁰ Kol pokylio dalyviai džiaugėsi ir svarstė ateities klausimus, apie 24 val. dar kartą Steigiamojo Seimo susirinkimą pasveikino raketų šūviai¹¹. Taip Laikinojoje sostinėje baigėsi įsimintina 1920 m. gegužės 15-oji.

Kitą dieną, gegužės 16-ąją, 21 val., pažymėdami Steigiamojo Seimo susirinkimo svarbą, taip pat „Metropolio“ restorane vakarienę surengė Jungtinės Karalystės atstovai politinės misijos Baltijos valstybėms vadovas pulkininkas S. Talentsas ir konsulas Kaune pulkininkas leitenantas R. B. Vordas¹². Ši vakarienė buvo skirta pagerbti darbą pradedančius Steigiamojo Seimo narius ir darbą baigiančius Laikinosios Vyriausybės narius¹³ (t. y. Lietuvos Valstybės Prezidentą, Lietuvos Valstybės Tarybos, Ministrų kabineto narius ir Valstybės kontrolierių). Amžininkams šis priėmimas paliko šiltą įspūdį, liudijusį apie draugiškus Lietuvos Respublikos ir Jungtinės Karalystės ryšius¹⁴.

Šie priėmimai yra tik detalė, tačiau iškalbina, mat, darbą pradėjus Steigiamajam Seimui, Lietuvos Vyriausybę *de facto* buvo pripažinusios vos kelios valstybės, *de jure* Lietuvą buvo pripažinusi Vokietija. Steigiamojo Seimo susirinkimo dieną „Vilniaus garsas“ rašė: „Lig šiol iš vienur ir iš kitur, iš draugų ir iš priešininkų tekdavo pagirsti, kad lietuvių tautos dauguma nenorinti Lietuvos nepriklausomybės, kad tai tik saujelės šviesuolių darbas, kuriuos suklaidinę ir papirkę rusai, vokiečiai, kad čia tik vokiečių skirtos Tarybos pinklės ir t. t., dabar visi šie balsai turės nurimti, jiems jau nebelieka vietos Lietuvoje. Seimas bus visos suaugusios

¹ Lietuvos Seimo atidarymas // Išeivių draugas, 1920 m. gegužės 19 d.

² Lietuvos Steigiamasis Seimas // Laisvė, 1920 m. gegužės 18 d.; arba 21 val. 10 min. žr.: Pirmasis Steigiamojo Seimo posėdis (tęsinys) // Lietuva, 1920 m. gegužės 19 d.

³ Šaulys L. Steigiamasis // Trimitas, 1920, nr. 1, p. 34.

⁴ S. Lozoraičio pranešimas Ministrų kabineto reikalų vedėjui T. Petkevičiui, 1920 m. gegužės 16 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 99, l. 12–13 a. p.

⁵ Steigiamojo Seimo raštinės direktoriaus raštas Ministrų kabineto reikalų vedėjui, 1920 m. birželio 18 d. // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 100, l. 195.

⁶ Šaulys L. Steigiamasis // Trimitas, 1920, nr. 1, p. 33.

⁷ Steigiamojo Seimo šventei rengti komisijos aktas, 1920 m. gegužės 17 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 100, l. 113 a. p.

⁸ Kvietimas Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, 1920 m. gegužės [15 d.] // LMAVB, f. PBR-22, l. 3.

⁹ Tikriausiai priėmimo dalyvavo mažiau Steigiamojo Seimo narių, nei nurodo K. Žukas. Žr. Žukas K. Žvilgsnis į praeitį. Žmogaus ir kario atsiminimai, p. 178.

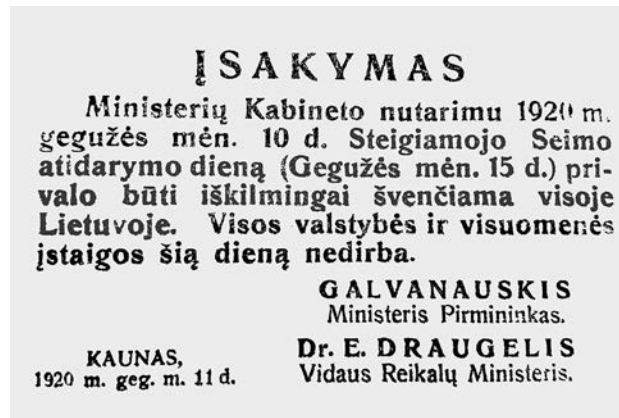
¹⁰ Ten pat, p. 178.

¹¹ Tamoliūnas V. Lietuvos Steigiamojo Seimo Diena // Išeivių draugas, 1920 m. birželio 5 d.

¹² Kvietimas Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, 1920 m. gegužės 14 d. // LMAVB, f. PBR-22, l. 2.

¹³ Anglų pokylis // Tauta, 1920 m. gegužės 18 d.

¹⁴ Steigiamojo Seimo narių vaišinimas // Lietuva, 1920 m. gegužės 18 d.

Ministrų kabineto nutarimu 1920 m. gegužės 15-oji buvo paskelbta nedarbo diena.

„Lietuva“, 1920 m. gegužės 12 d.

Lietuvos balsas. /.../ Tą mintį yra jau iškėlęs viename pasikalbėjimų prancūzų misijos pirmininkas Rebul, tai turės pripažinti ir kitos santarvės valstybės, daug daugiau mums palankesnės negu prancūzai. Lietuva turės pagaliau susilaukti pilno savo nepriklausomybės pripažinimo.¹ Tarptautinis Lietuvos Respublikos pripažinimas paspartėjo būtent po to, kai susirinkęs Steigiamasis Seimas Lietuvos valstybę paskelbė demokratine respublika. Štai kodėl užsienio diplomatai skyrė didelį dė-

mesį Steigiamajam Seimui, nes jis turėjo visų piliečių suteiktą mandatą steigti valstybę, o užsienio valstybėms tapo aiškiau, kas atstovauja Lietuvos Respublikai.

Steigiamojo Seimo susirinkimas buvo paminėtas ir istorinėje sostinėje Vilniuje

Lietuvos Steigiamojo Seimo susirinkimą šventė ir istorinėje sostinėje Vilniuje likę lietuviai. Amžininkai rašė: „Seimo atidarymo gegužės 15 diena – tai mūsų šventė.“² Ankstų tos dienos rytą, 5 val. 30 min., lietuviai rinkosi Aušros Vartuose, kur Šv. Mišias laikė ir pamokslą sakė kunigas Petras Kraujalis³. Vėliau, 10 val., iškilmingos pamaldos vyko Šv. Mikalojaus bažnyčioje, kur jas laikė kanauninkas Juozapas Kukta, o pamokslą sakė kunigas Vincas Zajančkauskas⁴. Šie trys dvasininkai buvo neabejingi Lietuvos nepriklausomybės rėmėjai, jie visi dalyvavo 1917 m. rugsėjį Vilniuje vykusioje Lietuvių konferencijoje, išrinkusioje Lietuvos Tarybą (būsimuosius 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarus) ir numačiusioje svarbią misiją Steigiamajam Seimui. Gegužės 15 d. iškilmėse Vilniuje dalyvavo gausi lietuvių bendruomenė, taip pat ir lietuviškųjų Vilniaus mokyklų mokytojai ir moksleiviai. Kunigas V. Zajančkauskas dar kartą pabrėžė Steigiamojo Seimo, kaip visų Lietuvos piliečių išrinktos Tautos atstovybės, turėsiančios įgaliojimą visų jų vardu priimti sprendimus, svarbą: „Seimas tai tautos proto ir valios reiškėjas. /.../ Lietuviams duota galimybės patiems tarti žodį dėl Lietuvos; pasisakyti, ko geidžia ir trokšta savo tėvynės gerovei, kas reikia padaryti, kad Lietuva būtų laiminga šalis. Visa tai aptars, nuspręs ir įvykdins Seimas. Atstovus rinko visa Lietuva.“⁵ Apskritai, dvasininkai ragino neprarasti susitelkimo ir darniai dirbti puoselėjant Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, būtent šią idėją kelti aukščiau už siaurus partinius interesus. Tos dienos vakarą Vilniaus lietuvių gimnazijoje vyko renginys, skirtas Steigiamojo Seimo susirinkimui pažymėti. Šio susirinkimo metu Laikinojo lietuvių komiteto sekretorius istorikas Ignas Jonynas apžvelgė Lietuvos nepriklausomybės raidą iki Lietuvos Steigiamojo Seimo susirinkimo, o šia proga susirinkusiuosius pasveikino baltarusių delegacija⁶.

Steigiamojo Seimo susirinkimo diena – Gegužės 15-oji – tapo valstybės švente

Gegužės 15-ąją amžininkai suprato kaip svarbią, Lietuvos valstybės raidą keičiančią dieną: „Taip Lietuva šalies šeiminingo St. Seimo gegužės m. 15 d. 1920 m. paskelbta ir pripažinta nepriklausoma valstybė. Tą dieną ilgai minės mūsų karta, likdama šį brangų atminimą kartų kartoms. /.../ Pavasario gegužįj Lietuva galutiną tautos išsivadavimo šventę šventė.“⁷ „1920 metų gegužės 15 d. liks ir privalo likti mums atmintina; nemažiau atmintina, kaip vasario 16 diena, kada buvo Lietuvos nepriklausomybė paskelbta.“⁸ Tai

¹ Gegužės 15 dieną Seimas renkasi // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 15 d.

² Vieštautas P. Prašvito dienele // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 22 d.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Iš pamokslo šv. Mikalojaus bažnyčioje // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 22 d.

⁶ Vieštautas P. Prašvito dienele // Vilniaus garsas, 1920 m. gegužės 22 d.

⁷ Steigiamojo Seimo atidengimo šventė // Darbininkas, 1920 m. gegužės 22 d.

⁸ Steigiamojo Seimo šventė // Tauta, 1920 m. gegužės 18 d.

buvo optimizmo, tikėjimo ir vilties pareiškimai. Deja, realybė bus kiek kitokia, amžininkai neįsivaizdavo, kad po šimto metų nuo Steigiamojo Seimo susirinkimo reikės iš naujo bandyti paaiškinti Gegužės 15-osios reikšmę ir svarbą.

Pats Steigiamasis Seimas susirinkimo metines minėdavo iškilminguose Seimo posėdžiuose. O štai Steigiamojo Seimo narys Vytautas Bičiūnas svarstant Darbo dienos ilgumo įstatymą kalbėjo, kad Steigiamojo Seimo susirinkimo diena tikriausiai taip pat bus švenčiama: „Aš suprantu, kad valstybinės šventės bus švenčiamos: juk Steigiamojo Seimo atidengimo dieną teks švęsti. Turbūt. Aš taip spėju todėl, kad tą dieną buvo paskelbtas galutinas nepriklausomybės aktas.“¹ Ir tikrai, pamažu formavosi tradicija minėti Gegužės 15-ąją, o 1925 metais, minint penktąsias Steigiamojo Seimo susirinkimo metines, Gegužės 15-oji buvo įtraukta į Švenčių dienų įstatymą ir tapo viena iš nedaugelio ano meto valstybės švenčių². Svarbus šios dienos minėjimo atributas buvo kariuomenės paradas, žuvusiųjų už Lietuvos laisvę pagerbimas Karo muziejaus sodelyje Kaune, taip pat organizacijų eitynės. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo, ypač po 1927 m. balandžio 12 d., kai, nepaskelbus naujo Seimo rinkimų datos, buvo paleistas Trečiasis Seimas, valdančiajam autoritariniam režimui Gegužės 15-oji tapo ypač neparankia švente. Ji buvo tikras priekaištas, kasmet primenantis apie pamintą Konstituciją ir delsimą surengti Seimo rinkimus³. Valdantieji ryžosi radikaliai žingsniui – 1930 metais Steigiamojo Seimo susirinkimo dieną išbraukė iš valstybės švenčių dienų sąrašo – Švenčių dienų įstatymo⁴.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis sveikina kariuomenę ir visuomenę Gegužės 15-osios parade. Kaunas, 1925 m. gegužės 15 d. Alberto Šulco nuotrauka. LCVA

Tačiau visoje Lietuvoje jau buvo susiformavusi tradicija švęsti Gegužės 15-ąją, tad formali įstatymo korekcija negalėjo šios tradicijos taip lengvai panaikinti dar ir todėl, kad svarbus šios dienos minėjimų akcentas būdavo kariuomenės paradas. Todėl XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Gegužės 15-oji pradėta minėti kaip kariuomenės ir visuomenės susiartinimo šventė. Retas ir šiandien pagalvoja, kad šių dienų šventės – Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės dienos – ištakos yra būtent 1920 m. gegužės 15-oji, Lietuvos Steigiamojo Seimo susirinkimo ir Lietuvos valstybės tapsmo demokratine

¹ Darbo dienos ilgumo įstatymo sumanymas, 1920 m. spalio 15 d. I sesijos 53 posėdis // Steigiamojo Seimo darbai.

² Švenčių ir poilsio įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, Nr. 191-1299.

³ Plačiau žr. Akmenytė-Ruzgienė V. Dvasios pakilimo dienos: Lietuvos valstybės švenčių transformacijos 1918–1940 metais // Parlamento studijos, 2018, nr. 24, p. 75–97.

⁴ Švenčių ir poilsio įstatymas // Vyriausybės žinios, Nr. 328-2247.

respublika diena. Tais laikais viešas Steigiamojo Seimo susirinkimo dienos šventimas buvo ribojamas, tačiau buvę Steigiamojo Seimo nariai ir kiti parlamentarai stengdavosi šią dieną paminėti bent privačiai. Apie tai dienoraštyje pasakoja buvęs Steigiamojo Seimo narys kunigas Povilas Dogelis¹.

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, dalis Lietuvoje likusių parlamentarų buvo suimti, įkalinti, ištremti, nužudyti, kita dalis po 1944-ųjų, artėjant antrajai sovietų okupacijai, pasitraukė į Vakarus ir ten aktyviai veikė Lietuvos Laisvės bylos naudai. Būtent tarp Vakaruose atsidūrusių lietuvių išeivių išliko stipri tradicija minėti Gegužės 15-ąją – Steigiamojo Seimo susirinkimo dieną. Jie galėjo iš laiko perspektyvos pažvelgti į Steigiamąjį Seimą, jo nuveiktus darbus ir įvertinti šio parlamento reikšmę. Tuo metu kitapus geležinės uždangos likę lietuviai neturėjo galimybių švęsti Gegužės 15-osios. Tačiau 1990 m. kovo 11 d., po 50-ies okupacijos ir aneksijos metų atkuriant Lietuvos valstybės nepriklausomybę, Akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ įtvirtinta, kad 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl demokratinės respublikos niekada nenustojo teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pagrindas. Štai taip Vasario 16-oji, Gegužės 15-oji ir Kovo 11-oji yra sujungtos ir nė viena iš jų negali egzistuoti atskirai, o kartu jos įprasmina ir nuosekliai pasakoja XX amžiaus Lietuvos Respublikos istoriją.

Gegužės 15-osios šventė Šiauliuose. 1928 m. gegužės 15 d. Autorius nežinomas. LCVA

¹ Dogelis P. *Kas pergyventa. 1930–1949 metų dienoraštis*. Parengė R. Laukaitytė. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 85.

PRARASTO LAIKO BEIEŠKANT. SĄJŪDŽIO JUDĖJIMO AKTYVISTAI ANYKŠČIŲ MIESTE. 1988–1989 METAI

Dauguma praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje gimusių žmonių dar prisimena, kaip 1988 metais įvairiuose Lietuvos regionuose žmonės pradėjo vaduotis iš komunistinės priespaudos gniaužtų, vis drąsiau burdamiesi į mitingus, kuriuose skambėdavo laisvės žodžiai.

Apie tai, kaip Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis „šurmuliavo“ Anykščių mieste, kokie svarbesni buvo Anykščių Sąjūdžio istorijos momentai ir kas buvo tos asmenybės, vienijos anykštėnus vardan laisvos Lietuvos, su viena Anykščių Sąjūdžio kūrėjų, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatare Irena Andrukaitiene kalbasi Lietuvos valstybės naujojo archyvo archyvaras Darius Gudelis.

Darius Gudelis. *Kokiomis aplinkybėmis kūrėsi Sąjūdžio Anykščių rėmimo grupė, kokius klausimus sprendė, kokias temas aptarinėjo jos nariai?*

Irena Andrukaitienė. Po Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susikūrimo 1988 m. birželio 3 d. Vilniuje prasidėjo mitingų metas. Birželio, liepos mėnesiais vyko tūkstantiniai sambūriai, kurių metu pradėta viešai kalbėti – apie ekonomines, kultūrines, ekologines problemas ir apie pertvarkos būtinybę. Nors ne viskas buvo taip drąsu, kaip šiandien iš laiko perspektyvos gali atrodyti. Buvo baimės, netikėjimo Sąjūdžio ateitimi. Anykščiuose tvyrojo tylus laukimas. Tylą sudrumstė liepos 9 d. mitingas Vilniaus Vingio parke, apie kurį anykštėnai, buvę mitinge, kalbėjo kaip apie stebuklą. Nors viešojo tyla Anykščiuose tęsėsi, bet uždaruose rateliuose žmonės jau kalbėjosi, diskutavo, šurmuliavo.

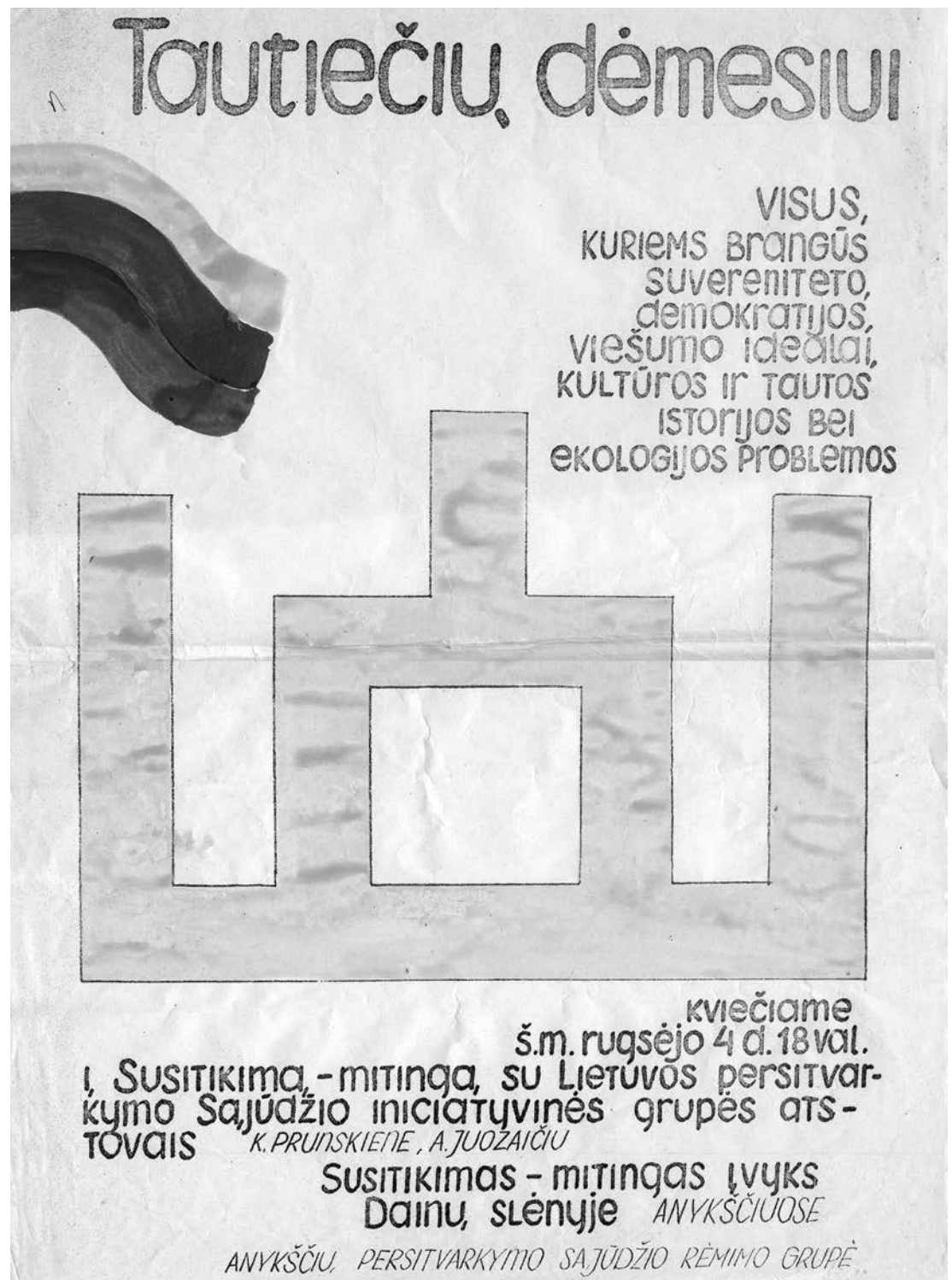
Liepos mėnesį buvau lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursuose Vilniuje. Juose girdėjosi ir Sąjūdžio gaidos: uždeganti „Gimtojo krašto“ redaktoriaus Algimanto Čekuolio paskaita, santūrios, tačiau provokuojančios istoriko Jono Rekešiaus mintys. Tai jis įspėjo, kad liepos 15 d. prie LTSR Aukščiausiosios Tarybos vyksiantis mitingas nesankcionuotas ir gali visko būti, tai esą pavojinga.

Nusprendžiau dalyvauti. Žmonių pilna aikštė. Aplink susirinkusius – milicininkų grandinė, vidiniuose kiemuose karinės mašinos, pilnos kareivių. Oratoriai ant Respublikinės (dabar – Martyno Mažvydo) bibliotekos laiptų. Aštrios kalbos apie Ignalinos atominės elektrinės III bloko statybos boikotavimą. Retorika, kardinaliai besikertanti su oficialiąja sovietinės valdžios kalbėsena. Minia skandavo žodžius „Lietuva“, „Laisvė“. Galvoju – pradės savo veiksmus milicija su kareiviais ar nepradės. Ne vienas mitingo dalyvis slėpė veidą ir stengėsi atsukti nugarą filmuojantiems ir fotografuojantiems, manydami juos esant iš specialiųjų tarnybų. Moteris su plačiabryle ant akių užsmaukta skrybėle mane perspėjo – prisidėkit veidą, juk turite laikraštį.

Ir milicija, ir kareiviai tylėjo. Mitingas baigėsi. Gera buvo būti tame ramiame, stipriame sraute, po mitingo užplūdusiame tuometinį Lenino prospektą. Sraute, į kurį ant šaligatvių stoviniuojantys žvelgė su nuostaba. Vieną akyse atsispindėjo baimė, kitą – atvira neapykanta, palydima replikų: „Nacionalistai!“

Tuo pat metu, liepos 15-osios vakarą, Anykščiuose, miesto stadione, nuaidėjo Roko maršas. „Anties“ koncerto metu buvo iškelta Trispalvė, o po koncerto Algirdas Kaušpėdas visus pakvietė prie Puntuko, papuošto trispalviais kaspinais ir ažuolo vainiku, paminėti legendinį mūsų lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydį. Po šio spontaniško masinio ir emocingo paminėjimo žmonės jau tikėjosi konkrečių Atgimimo žingsnių.

Sąjūdis Anykščiuose, kaip vėliau išsiaiškinome, kūrėsi trijuose nepriklausomuose bendraminčių būreliuose. Kauno sąjūdis jau buvo įsisteigęs ir kauniečiai važinėjo po Lietuvą padėdami kurti rėmimo grupėms. Audrius Butkevičius, dirbęs Anykščių rajono Viešintų ambulatorijos vyriausiuoju gydytoju, pasitarė su A. Kaušpėdu ir nusprendė imtis veiklos Anykščiuose. Kadangi čia pažinojo tik kolegas gydytojus, tai Ledina Kaladienė ir Romualdas Žekas jam rekomendavo buvusią Jono Biliūno vidurinės mokyklos mokytoją lituanistę Oną Šakėnienę kaip pagalbininkę sukviečiant pirmąjį susibūrimą.

Pirmojo Anykščių Sąjūdžio mitingo plakatas. Dailininkė Jūratė Vingrienė

Liepos pabaigoje grįžusi po kursų iš mokytojos O. Šakėnienės išgirdau, kad pas mokytoją Janiną Kaušpėdienę, gyvenusią netoliese, rengiamas patikimų žmonių susibėgimas vienu svarbiu klausimu.

Susirinkome keliese – gydytoja L. Kaladienė, pedagogė O. Šakėnienė, muziejininkė Alma Ambraškaitė, rašytojas Rimantas Vanagas ir šių eilučių autorė. Gerokai luktelėjus atvažiavo A. Butkevičius ir kaunietė Birutė Nedzinskienė. (Beje, trys iš susirinkusių – I. Andrukaitienė, B. Nedzinskienė ir A. Butkevičius – tapo Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarais.)

Pokalbis buvo trumpas ir aiškus – reikia steigti Sąjūdžio rėmimo grupę. Kalbėjome, nuo ko turėtume pradėti. Sutarėme, kad tinkamiausia tema galėtų būti ekologija. R. Vanagas pasisakė turįs straipsnį apie Šventosios užterštumą, kiek pataisius su juo būtų galima išeiti į viešumą. Apie aštrias temas nebuvo ko galvoti, nes vietinis laikraštis „Kolektyvinis darbas“ tokių tekstų iš tolo neįsileistų.

Sutarėme kitą susitikimą rengti rugpjūčio 13 d., į jį pakviesti dar po vieną du gerai pažįstamus ir patikimus žmones. Susitikimo vietą – Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus salę – savo rizika pasiūlė A. Ambraškaitė. Muziejaus direktorius tuomet atostogavo.

Rugpjūčio 13 d. muziejaus salėje susirinko 27 žmonės. Tą dieną trys atskiros bendraminčių Arvydo Dulevičiaus, Audrius Vingrio ir A. Butkevičiaus grupės susijungė į vieną. Susirinkimui vadovavęs A. Butkevičius išdėstė Sąjūdžio steigimo būtinybę pagrindžiančius argumentus ir pasiūlė sudaryti iniciatyvinę grupę. Per rankas ėjo darbo kalendorius, kuriame ir įsirašė tie, kas norėjo viešai prisidėti prie pertvarkos įgyvendinimo. Iniciatyvinę grupę sudarė 10 narių: muziejininkė A. Ambraškaitė, pedagogė Irena Andrukaitienė, gydytoja Angelė Baltušienė (nedalyvavo, bet davė sutikimą), pedagogas Jonas Beleckas, gydytojas A. Butkevičius, inžinierius A. Dulevičius, gydytoja L. Kaladienė, pedagogai Saulius Nefas, Gintaras Vaičiūnas ir A. Vingrys. L. Kaladienė po kurio laiko iš Iniciatyvinės grupės pasitraukė.

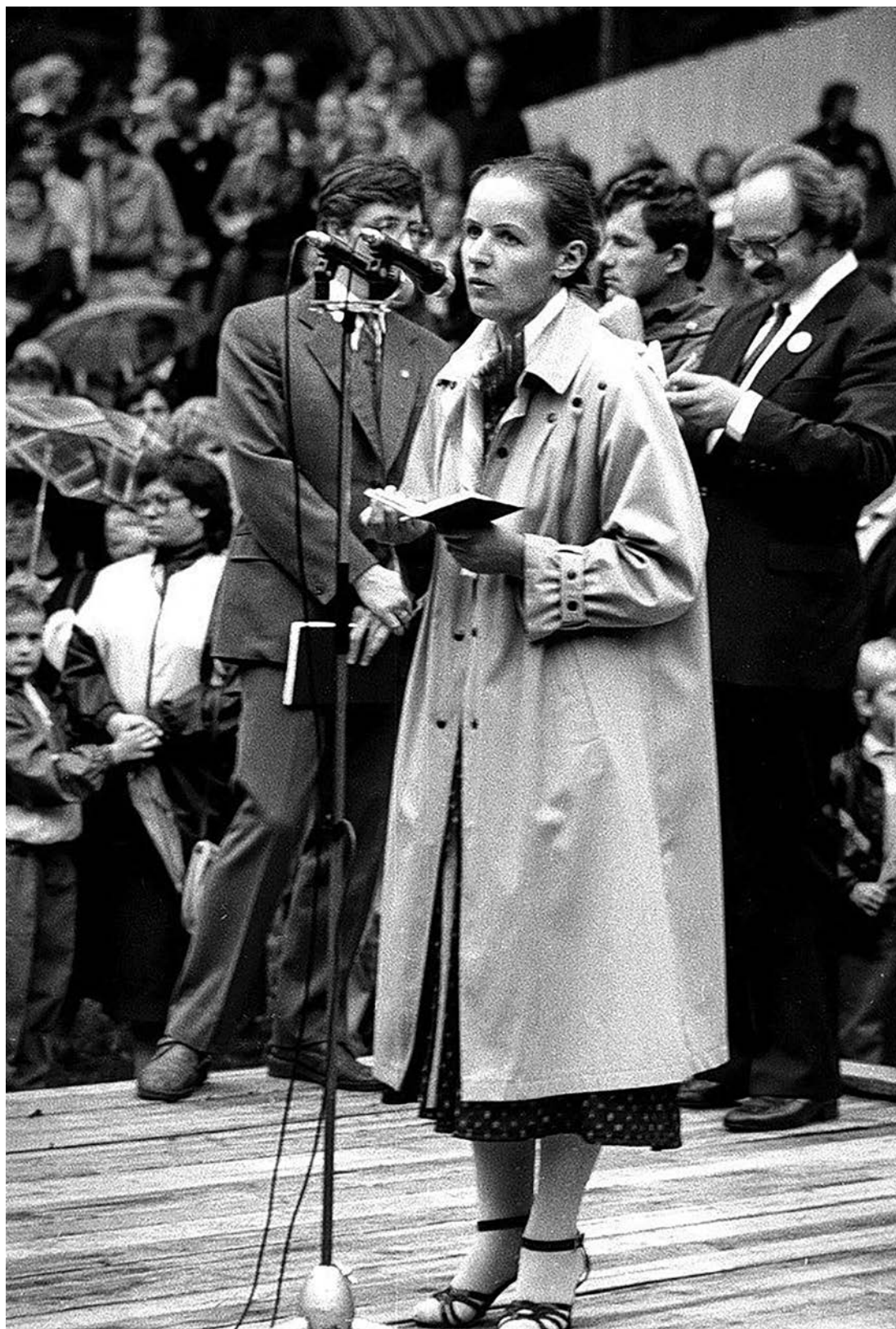
Susitikimo metu plačiau kalbėta apie ekologijos problemas, nes dalyvavo mokytojos biologės Sofija Pakalnienė, Vilė Paliulienė, gamtos apsaugos specialistas Jonas Paliulis. R. Vanagas įsipareigojo galutinai parengti spaudai straipsnį ekologijos tema. Buvo aptartos galimybės imtis kultūros temų (rašytojai Vygandas Račkaitis ir Milda Telksnytė) ir siekti jų pasirodymo vietinėje spaudoje. Taip pat nutarta parengti būtiniausius dokumentus rajono valdžiai ir organizuoti mitingą. Diskusiją dėl mitingo temų parinkimo, kalbėtojų nuspręsta aptarti kitame, jau platesnio rato susitikime.

Mitingų Anykščių krašte organizacinis darbas – kokia buvo pradžia, kokie visuomenės veikėjai dalyvavo, su kokiomis problemomis Anykščių Sąjūdžiui teko susidurti?

Sąjūdžio Anykščių iniciatyvinė grupė darbą plėtė dviem kryptimis. Rugpjūčio mėnesį buvo surengti keli platesni neformalūs susitikimai su visuomene – į diskusiją aktualiais ir skaudžiais klausimais bandyta įtraukti kuo daugiau žmonių ir taip išgryninti būsimą mitingo temas. Antra veiklos kryptis – vidinis organizacinis darbas, kontaktai su rajono valdžia.

Iniciatyvinė grupė svarstė, kokioje erdvėje tikslingiausia rengti mitingą. Iš pradžių buvo pasirinkta Kultūros rūmų salė. Joje telpa 500 žmonių. Bet mitingas – ne uždarytų erdvių žanras. Be to, valdžia nedavė sutikimo. Pasirinkome miesto aikštę – centras, žmonėms bus patogiau ateiti, nesunku įgarsinti renginį. Tačiau vykdomasis komitetas organizuoti mitingą miesto centre neleido, kaip buvo paaiškinta, saugumo sumetimais – transporto srautas centrine gatve, galimi incidentai ir pan. Mitingą leista rengti už miesto esančiame Dainų slėnyje, matyt, tikintis, kad į renginį užmiestyje žmonės pasivargins ateiti ir Sąjūdžio iniciatyva žlugs.

Dėl atstumo buvome sunerimę ir mes, juolab kad informacijos sklaida tuo metu vyko tik per ranka darytus skelbimus ir gyvu žodžiu, nes komunikacijos priemonės – vienintelis laikraštis ir vietinis radijas – buvo valdžios rankose ir mūsų neįsileido.

Pirmasis Anykščių Sąjūdžio mitingas. Kalba Irena Andrukaitienė. 1988 m. rugsėjo 4 d.
Alfredo Motiejūno nuotrauka

Nepaisant nuogastavimų, tikėjome sėkme ir mitingui rengėmės atsakingai. Temų pasirinkimą lėmė neformaliame visuomenės rate išdiskutuoti klausimai. Kalbėti mitinge rengėsi I. Andrukaitienė (kultūros situacija), A. Dulevičius (ekologijos problemos), Leonas Alesionka (demokratijos ir viešumo pamokos). Inicijatyvinės grupės susirinkime išdėstėme savo temų tezes, aptarėme kalbėjimo kryptis. Sociologas, žurnalistas Stanislovas Šinkūnas pristatė mitingo rezoliuciją. Mitingą vesti patikėta A. Butkevičiui.

Rugsėjo 4 d. prieš mitingą keletas Inicijatyvinės grupės narių susitikome A. Vingrio namuose, dar kartą peržvelgėme savo pasisakymus, aptarėme mitingo vedimo detales. Jaudinomės ir jautėme didžiulę atsakomybę.

Tą dieną lijo, baiminomės blogiausio. Tačiau Dainų slėnis buvo pilnut pilnutėlis. Žmonės plaukte plaukė. Išsiilgę tiesos ir laisvo žodžio į mitingą rinkosi ne tik anykštėnai, kolūkiniais autobusais suvažiavo žmonės iš viso rajono. Žmonės jau tikėjo Sąjūdžiu ir šis tikėjimas įpareigojo.

Mitingą pradėjo A. Butkevičius. Jo drąsūs žodžiai apie pokarį, partizanus, priešinimąsi okupacijai, apie tiesos sakymo būtinybę davė toną renginio eigai. Be mūsų, mitinge kalbėjo ir svečiai – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atstovai Arvydas Juozaitis, Kazimiera Prunskienė, Arūnas Žebriūnas, Kazimieras Uoka.

Mitingo metu įvyko pirmoji Sąjūdžio kultūrinė akcija. Kalbėdama paskelbiau, kad pirmosios Sąjūdžio gėlės skiriamos anykštėnui knygnešiui Valerijonui Laskauskui kaip padėka už lietuviškos knygos sklaidą spaudos draudimo metais, kaip pagarba už gimtosios kalbos puoselėjimą. Gėles ant knygnešio kapo nunešė tautiniais drabužiais pasipuošę vaikai. Kartu buvo nešama ir pirmoji Sąjūdžio iškelta Tautinė vėliava.

Sąjūdis oficialiai į mitingą nebuvo kvietęs rajono valdžios, bet atėjo ir vykdomosios, ir partinės valdžios pirmieji asmenys. Jie stovėjo glaudžiu būreliu šalia pakyls ir, matyt, tikėjosi būti pakviesti ant jos kartu su svečiais iš Vilniaus. Tačiau jų niekas nepakvietė, tai kantriai ir išstovėjo viso mitingo metu šalia stulpo su garsiakalbiu.

Vietos valdžia dėl mitingo bandė būti griežta ir operatyvi: rugsėjo mėnesį LKP rajono komitetas sudarė priemonių planą Sąjūdžio nukenksminimui (jis taip ir liko popieriuje), o rajono vykdomajame komitete buvo surengtas mitingo aptarimas su Inicijatyvinės grupės atstovais. Buvo piktinamasi dėl vadinamųjų istorinės tiesos iškraipymų (turėtas minty A. Butkevičiaus pokario ir partizaninės kovos vertinimas), pareikšti priekaištai dėl mitingo vedėjo A. Butkevičiaus tono ir kalbėjimo manieros. Labiausiai piktinosi kultūrinę veiklą kuravusi LKP rajono komiteto sekretorė Zinaida Barkauskienė. Prokuroras Algirdas Aleksandras Čiurlys taip pat buvo kategoriškas ir priminė, neva buvo sakęs, kad „reikia juos visus uždaryt“, tai dabar nereikėtų svarstyti. Konkrečių pavardžių, ką būtent reikėtų uždaryti, nenurodė.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad to „svarstymo“ metu mus taip pat išklausė. Mes išdėstėme politinės situacijos vertinimą iš Sąjūdžio pozicijų, išsakėme pageidavimus ir nors sunkiai, bet gavome leidimą miesto skelbimų lentoje skelbti Sąjūdžio informaciją. Gal šiandien tai atrodo juokingai mažai, tačiau tada tai buvo svarbus iškovojimas, tai buvo gyvas informacinis ryšys, o mūsų skelbimų turinio niekas negalėjo cenzūruoti. Sąjūdžio tekstai rajono laikraštyje „Kolektyvinis darbas“ galėjo pasirodyti tik po vyr. redaktoriaus Stasio Vinciūno cenzūros. Jis mums aiškino, neva kritikuodami valdžią darome neleistiną, šiurkščių klaidą. Valdžios adresu reikšti kritinės pastabas gali tik „aukščiau stovinti organizacija“, t. y. viršesnė valdžia, o ne kokie žmoneliai „iš apačios“.

Sprendžiant iš atgarsių visuomenėje, iš valdžios reakcijos pirmasis Sąjūdžio mitingas pasiekė tikslus ir pranoko visus mūsų lūkesčius.

Kaip buvo bendradarbiaujama su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio būstine ir jos nariais?

Iš pradžių, kol Sąjūdis neturėjo struktūrų, ryšiai buvo palaikomi per asmenis. Natūraliai užsimezgė ryšys su Kauno Sąjūdžiu, nes A. Butkevičius buvo kaunietis, o su kauniečiais

A. Kaušpėdu buvo pažįstamas mūsų Inicijatyvinės grupės narys A. Vingrys. Vėliau, po Sąjūdžio suvažiavimo, informaciją gaudavome per Sąjūdžio Seimo narį A. Vingrį, palai kydavome ryšį su Sąjūdžio sekretoriatu ir jo darbuotoja Angonita Rupšyte. Nebuvo jokios hierarchijos, prireikus buvo galima kreiptis į bet kurį Sąjūdžio Seimo ar Seimo tarybos narį.

Kokie buvo Jūsų sprendžiami klausimai, darbai Anykščių ir Sąjūdžio judėjimo veikloje? Kas anuomet rūpėjo labiausiai?

Po mitingo pradėjome galvoti apie periodinį Anykščių Sąjūdžio leidinį. Skyrelis miesto skelbimų lentoje nebeatitiko poreikių, reikėjo platinamos spaudos. Pirmiausia Inicijatyvinėje grupėje diskutavome dėl laikraščio pavadinimo. Po ilgų svarstymų pasirinkome pavadinimą „Žiburys“ – dėl aliuzijos į J. Biliūno „Laimės žiburį“.

Po Sąjūdžio suvažiavimo, kurio delegate buvau ir aš, pradėjome Anykščiuose kurti savo struktūrą. Lapkričio mėnesį iš penkiolikos narių buvo išrinkta Sąjūdžio rajono Taryba. Dirbome kolegialiai, sąmoningai nerinkome oficialaus vadovo. Tarybos nariai pasiskirstė kuruojamas sritis ir ėmėsi darbo. Aš pasirinkau kultūros sritį, sudarėme neformalią grupę, tapau jos vadove. Nors tokio griežto skirstymosi ir nebuvo, visada padėdavome vieni kitiems neskaičiuodami laiko.

Pagrindinė mūsų grupės misija buvo kultūros atgaivinimas sudarant sąlygas žmonėms įsilieti į kultūrinį gyvenimą, atsiskleisti, patiems kurti kultūrą čia ir dabar. Tam labiausiai tiko masiniai renginiai – tai padėjo gaivinti istorinę atmintį, ugdė pilietinę savivoką, bendrystės jausmą, kvietė grįžti prie senųjų vertybių. Mūsų renginiai turėjo aiškų skiriamąjį ženklą: jie iškeldavo naują idėją – istorinę, kultūrinę, vertybinę – užbrėždami kaskart vis naują liniją, žymėdami naują mūsų laisvėjimo, atgimimo etapą.

Po Sąjūdžio suvažiavimo valdžia viešai nebetrukdė. Tiesa, dar bandė kviestis po vieną ir „auklėti“, kūrė direktyvas, kovos su Sąjūdžiu planus, bet jie mūsų nepasiekdavo. KGB, aišku, dirbo savo darbą, tyliai, tik gerokai vėliau sužinojome, kam buvo rengiamasi.

Tada mums atrodė, kad įgijome veiksmų laisvę ir savo veikla užpildėme visą politinę ir kultūrinę erdvę. Kas mėnesį vykdavo po kelis didelius renginius. Kiekvienas iš jų turėjo ne tik emocinį krūvį – tai buvo ir pilietiškumo mokykla, kvietusi anykštėnus burtis į organizacijas, sąjungas, jungtis į klubus, šviestis.

Mūsų grupė 1988–1989 metais organizavo kultūrinius renginius. 1988 m. gruodžio pabaigoje, prieš man išvykstant į sąjunginį švietimo darbuotojų suvažiavimą Maskvoje (jame buvo pristatyta mūsų Tautinės mokyklos idėja), sausakimšoje Kultūros rūmų salėje vedžiau kalėdinį vakarą „Iš tolimų skliautų šviesi giesmė ataidi“, kurio metu pirmą kartą viešai ištariai žodžiai Kūčios, Kalėdos, Biblija, taip juos įteisinant viešojoje vartosenoje.

1988 metų pradžioje „Kolektyviniame darbe“ heraldikos specialistas Edmundas Rimša pasiūlė Anykščiams susigrąžinti istorinį miesto herbą. Prasidėjo karšta diskusija, kuri baigėsi be jokio rezultato. Nusprendžiau pratęsti šią diskusiją kita forma. Susisiečiau su E. Rimša, konsultavausi, gavau jo pritarimą. Kartu su kultūros grupe parengėme miesto istorinio herbo pristatymą visuomenei. Kultūros rūmuose vykusio renginio metu buvo eksponuojamas herbo grafinis piešinys, padarytas pagal Lietuvos Metrikoje esantį originalą, kurio spalvotą skaidrę gavau iš E. Rimšos.

Su Sąjūdžio Kultūros grupe planavome įvesti naują tradiciją – pradėti minėti Miesto dieną. (Miesto šventės tradicija tęsiama ir dabar, tik pagal naują, patikslintą datą.) Idėją pasiūlė istorijos mokytojas Arūnas Liogė. Šventės dieną pasirinkome pagal Magdeburgo teisių suteikimo Anykščiams datą – 1792 m. lapkričio 7 d.

Šventei reikėjo naujo simbolio. Sąjūdžio tarybai pasiūliau mintį – patiems pagaminti miesto vėliavą su istoriniu herbu. Taryba pritarė ir ėmiausi idėjos įgyvendinimo. Anykštėnai talkino neatlygintinai, kaip ir buvo įprasta Sąjūdžio laikais. Anykščių kultūros rūmų dailininkas scenografas Alvydas Latėnas iš Lietuvos Metrikos spalvotos skaidrės istorinį

miesto herbą perkėlė ant baltos drobės apskritimo, kuris buvo įkomponuotas į aukso spalvos šilkinį didelių matmenų vimpelą. Ši vėliava plevėsavo visuose Sąjūdžio masiniuose renginiuose, su ja stovėjome ir Baltijos kelyje.

1989 metų vasario mėnuo buvo skirtas Nepriklausomybės paminėjimui. Organizacinis komitetas, kuriam priklausiau, parengė išskirtinę programą, ją sudarė renginių ciklas: istorinė konferencija „Lietuvos valstybingumo problema 1918–1920 metais“, jaunimo tautinis vakaras (deja, neįvykęs), Lietuvių kalbos diena, kurios metu vyko trys edukaciniai renginiai, kalbos vakaras „Užtrauksim naują giesmę, broliai“, tautinis vakaras ir Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo minėjimas „Pabudome ir kelkime“. Kiekvienu renginiu keitinome pabrėžti esminius tautinės savimonės akcentus: istorinę atmintį, gimtosios kalbos svarbą, tautinės kultūros reikšmę, valstybingumo būtinybę.

Pasiskirstėme renginių kuravimą. Tai reiškė, kad buvome visiškai atsakingi už pasirinkto renginio organizavimą ir jo eigą. Organizuoti istorinę konferenciją ėmėsi istorikai S. Nefas ir Aloyzas Kvedaras, Jaunimo vakarą turėjo rengti Anykščių sporto mokyklos direktorius Kęstutis Kukta, už Lietuvių kalbos dienos renginius buvo atsakingi lituanistai Vytautas Balčiūnas ir I. Andrukaitienė, tautinį vakarą organizavo I. Andrukaitienė, Nepriklausomybės dienos minėjimą rengė istorikų komanda: A. Kvedaras, G. Vaičiūnas, S. Nefas ir A. Vingrys.

Anykščių kultūros rūmų perpildytoje salėje man teko vesti tautinį vakarą, kuriame dalyvavo liaudies dainų atlikėja Irena Bražėnaitė, Anykščių rajono liaudies dainų ansambliai ir kiti liaudies kolektyvai, pavieniai muzikos entuziastai, anykštėnai rašytojai, skaitovai. Tai buvo tautos dvasios atsivėrimas. Šis vakaras tęsėsi Anykščių Šv. Mato bažnyčios šventoriuje, kur dalyvius pasitiko klebonas monsinjoras Albertas Talačka.

1989 metai buvo naujų struktūrų kūrimosi laikotarpis. Inicijavau Mokytojų sąjūdžio steigimą Anykščiuose. Steigiamąją konferenciją surengėme balandžio mėnesį. Buvo priimta rezoliucija, aptartas pasirengimas respublikos Mokytojų sąjūdžio suvažiavimui, kuris turėjo vykti Vilniuje birželio mėnesį. Kartu su kitais delegatais dalyvavau šio suvažiavimo darbe.

Priklausiau iniciatyvinei grupei, birželio mėnesį surengusiai Anykščių krašto kultūros centro steigiamąjį susirinkimą. Buvau išrinkta į Lietuvos kultūros fondo Anykščių skyriaus tarybą, kurią sudarė 23 nariai.

Gegužės mėnesį įvyko Anykščių Sąjūdžio konferencija, buvo išrinkta nauja Taryba ir suformuota Sąjūdžio vadovybė. Buvau išrinkta Sąjūdžio tarybos pirmininke. Padaugėjo darbo ir atsakomybės.

Sąjūdžio taryba kartu su Tremtinio klubo birželio mėnesį surengė įspūdingą Gedulo ir vilties dienos minėjimą ir ekspediciją į tas vietas, iš kurių buvo tremti žmonės. Kartu buvo pagerbti partizanų kapai. Ekspedicijos metu buvo renkama kraštotyrinė medžiaga – įrašinėju vietinių žmonių pasakojimus, prisiminimus apie tas kraupias dienas. Minėjimas baigėsi liaudies menininkų Jono Tvardausko ir Liudo Tarabildos sukurto Tremtinių kryžiaus, skirto stalinizmo aukoms, pašventinimu.

Nemažai darbo įdėta rengiantis Baltijos keliui. Vilniuje, Sąjūdžio būstinėje, su pavaduotoju A. Vingriu dalyvavome skirstant kelio atkarpas. Nusprendėme prisiimti atsakomybę už penkis kilometrus, tikėdami, kad Anykščių krašto žmonės atsilieps į kvietimą jungtis į didžiausią pasaulyje taikią manifestaciją. Rezultatas pranoko lūkesčius. Į Baltijos kelią važiuo 18 kilometrų ilgio mašinų kolona.

1989 metai buvo svarbūs tuo, kad vyko arši kova dėl Anykščių senamiesčio išsaugojimo. Ji prasidėjo dar 1988 metais, iškart po Sąjūdžio pirmojo mitingo. Tada į talką atėjo žmonės, surinkę 4000 parašų, kad tuščioje erdvėje šalia bažnyčios nebūtų statomas kulinarijos-konditerijos kombinatas.

Vėliau diskusiją senamiesčio tema inicijavome spaudoje. Telkiau autorius – miesto kultūriniu veidu susirūpinusius anykštėnus (rašytojai M. Telksnytė ir V. Račkaitis, inžinierius

Albinas Černiauskas ir kt.), pripažintus architektūros specialistus (architektai Martynas ir Marija Purvinai), bet mūsų pastangos rezultatų nedavė.

Tada sutelktomis Sąjūdžio tarybos, „Ethos“ draugijos Anykščių skyriaus ir Anykščių kultūros centro pastangomis surengėme pokalbį „Anykščių senamiesčio urbanistinė situacija“. Stojome į viešą diskusiją su rajono valdininkais ir tais, kurie buvo suinteresuoti kombinato atsiradimu. Deja, vietinio lygmens diskusija negalėjo lemti siekiamų pokyčių. Mūsų argumentai valdžiai atrodė neverti dėmesio, net juokingi – senamiestis? sakralinė vieta? miesto kultūrinis veidas? Oponentų motyvas buvo neatremiamas: projektas parengtas ir patvirtintas aukščiausių tuometinių architektūros autoritetų parašais. Rajono valdžia buvo tikra, kad niekas nesutrukdyt šio monstro statybos, kuri turėjo prasidėti netrukus.

Situacija buvo nepavydėtina. Pasitariau su A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus direktoriumi, „Ethos“ draugijos Anykščių skyriaus pirminku V. Balčiūnu, kokių žygių dar būtų galima imtis. Prisiminėme Lietuvos kultūros paveldo globos tarybą, kurios steigiamojoje konferencijoje 1989 metų kovo mėnesį abu dalyvavome.

Susisiekiu su šios Tarybos pirmininku Romualdu Ozolu ir išdėstiau mums rūpimą klausimą. Netrukus gavome kvietimą į Tarybos posėdį. Taip Anykščių senamiesčio gelbėjimas persikėlė į Vilnių. Nuvykome kartu su V. Balčiūnu. Posėdyje išsamiai pristačiau Anykščių senamiesčiui kylančias grėsmes, pateikiau mūsų turėtus dokumentus (objekto projekto kopiją su visais garbių architektų parašais ir kt.). Netrukus Sąjūdis gavo atsakymą, kad Anykščių senamiestyje kulinarijos-konditerijos kombinatas nestatytinas. Bylą laimėjome! Bet įsigijau daug priešų, nes kai kas prarado didelius „įsisavinimo“ pinigus. Jie šito nepamiršo, tai buvo justi ne tik Aukščiausiosios Tarybos rinkimų kampanijos metu, bet aidu sugrįždavo ir gerokai vėliau. Tačiau moralinė pergalė buvo svarbesnė – senamiestį Sąjūdis apgynė, išsaugojo ir dabar turime jaukų reprezentacinį Vyskupo skverą su iškiliu paminklu A. Baranauskui.

Anykštėnai Baltijos kelyje. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Alfredo Motiejūno nuotrauka

1989 metų rudenį prasidėjo pasirengimas būsimiems rinkimams į LTSR Aukščiausiąją Tarybą. Rugsėjo 20 d. vykusioje Sąjūdžio II konferencijoje buvo išrinkti šeši kandidatai. Aš gavau daugiausia balsų. Gruodžio 2 d. įvyko Sąjūdžio III konferencija, kurioje kandidatus rinko pagal apygardas. Buvau išrinkta vienbalsiai. Netrukus prasidėjo rinkiminė kampanija.

Kokie žmonės labiausiai prisidėjo prie Anykščių Sąjūdžio judėjimo?

Iki 1990 metų Sąjūdžio veikloje aktyviausiai dalyvavo Iniciatyvinės grupės nariai I. Andrukaitienė, A. Baltušienė, S. Nefas, G. Vaičiūnas A. Vingrys, taip pat vėliau į Sąjūdžio struktūras atėję, tačiau nuo pirmųjų Sąjūdžio dienų pasiaukojamai dirbę A. Kvedaras, Eligijus Smetona (Tremtinio klubo pirmininkas), Akvilius Trumpa, Vidmantas Pukenis (Žemdirbių sąjūdžio organizatorius), Povilas Sapkauskas (Lietuvos žaliųjų partijos koordiniatorius), A. Ambraškaitė, S. Šinkūnas, A. Černiauskas. Sąjūdžio veikloje dalyvavo A. Dulevičius, J. Beleckas, Zenonas Beniulis, V. Balčiūnas, Edmundas Cimbalištas, Tautvydas Kontrimavičius, Arūnas Liogė, Gražina Baniienė, Milda Lukšaitė, V. Račkaitis, Antanas Verbickas, Petras Visakavičius, Žygintas Veselka, Virmantas Velikonis, Rimgaudas Vaitkus. Dėl tam tikrų aplinkybių iš Sąjūdžio tarybos ir tolesnės veiklos pasitraukė L. Alesionka (pralaimėjęs 1989 m. gegužės 22 d. Sąjūdžio tarybos pirmininko rinkimus) ir K. Kukta (pasak jo, dėl Sąjūdžio netolerancijos kitai nuomonei).

1988–1989 metais Anykščių Sąjūdžio renginiuose dalyvavo garsūs Lietuvos kultūros ir mokslo žmonės, nešę ilgai lauktą Sąjūdžio žodį: A. Žebriūnas, Giedrė Kaukaitė, Darius Kuolys, Ramūnas Abukevičius, Pranė Dundulienė, Albinas Rekašius, Aldona Vaitiekūnienė, Regina Mikšytė, Kazys Pakalka, I. Bražėnaitė, Mečys Laurinkus, Antanas Tyla, Raimondas Bartusevičius, Ferdinandas Jakšys, Jurgis Oksas, Rimantas Vėbra, A. Juozaitis, R. Ozolas, K. Prunskienė, K. Uoka, A. Čekuolis, Vytautas Statulevičius, Ona Pajedaitė ir kiti.

Nuo 1988 metų rugsėjo Anykščių mieste ir rajone per palyginti trumpą laiką įsikūrė ir aktyviai veikė 29 Sąjūdžio rėmimo grupės. Jos kūrėsi įmonėse, įstaigose, kolūkiuose. Tai buvo bendraminčių sambūriai, tapę didžiule atrama ir pagalba įvairiai Sąjūdžio veiklai, akcijoms ir kitiems dideliems darbams. Gaila, kad šių darbų istorija kol kas neparašyta, dar neįamžinti visų prie Sąjūdžio sėkmės prisidėjusiųjų vardai.

Tie dveji Sąjūdžio metai buvo nepaprastai intensyvūs. Mes gyvenome Sąjūdžiu. Tai reiškė ne tik nudirbti savo suplanuotus Sąjūdžio darbus, bet ir ateiti į pagalbą kitiems, nes žinai, kad padės ir tau. Tai reiškė dalyvauti visuose renginiuose, akcijose, žygiuose, beveik kiekviename renginyje kalbėti, kas savaitę rinktis į Tarybos posėdžius, rengti kassavaitinius susitikimus su žmonėmis. O kur dar daugybė kitokios neįvardytos veiklos ir begalė kasdienio juodo darbo! Dabar, žvelgdama atgal, pati stebiuosi, iš kur radome laiko ir jėgų taip plačiai užsimoti, išlaikyti tokią aukštą gaidą nepamirštant, kad dar yra šeima, namai ir tiesioginis darbas. Tie dveji metai prilygsta geram dešimtmečiui. Tai buvo nepaprasto grožio metai.

Dėkoju už atsakymus.

IRENA ANDRUKAITIENĖ

„ŽIBURYS“. ANYKŠČIŲ SĄJŪDŽIO SPAUDOS KELIAS

Pirmasis Sąjūdžio mitingas Anykščiuose įvyko 1988 m. rugsėjo 4 d. Pasakytos Anykščių sąjūdininkų ir mitingo svečių kalbos, tartas sovietmečiu viešai negirdėtas tiesos žodis. Laukėme spaudos reakcijos. Po savaitės rajoninis laikraštis „Kolektyvinis darbas“ išspausdino nugludintą, Anykščių *partkomo* cenzūruotą mitingo reportažą pavadinimu „Su nerimu apie gimtinę“¹, kuriame mūsų išsakytos aštrios mintys buvo nutylėtos arba perfrazuotos pagal leistiną sovietinių laikų retoriką.

Turėjome kurti savo, nepriklausomą Anykščių Sąjūdžio leidinį, nes norėjome, kad žmonės pasiektų ir kita nuomonė, naujas požiūris į politinius procesus.

Leidiniui parinkome „Žiburio“ pavadinimą – dėl aliuzijos į Anykščių krašto rašytojo Jono Biliūno „Laimės žiburį“. Laikraščio redkolegiją sudarė trys žmonės – lietuvių kalbos mokytoja I. Andrukaitienė, sociologas žurnalistas Stanislovas Šinkūnas ir muziejininkė Alma Ambraškaitė.

Pirmajame laikraščio numeryje paskelbėme oficialiame reportaže nutylėtas mitingo kalbų mintis ir „užmirštą“ mitingo rezoliuciją, įdėjome straipsnį apie prasidėjusią Anykščių Sąjūdžio veiklą, kviesdami burtis į Sąjūdžio gretas, prisidėti prie tolesnės jo plėtos.

„Žiburį“ – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Anykščių rėmimo grupės informacinį biuletinį – rengėme rankiniu būdu. Šių eilučių autorė parengė rankraštinį maketą. A. Ambraškaitė muziejaus mašinėle išspausdino tekstus, kuriuos sukarpėme ir pagal maketą suklįjavome ant dviejų A4 popieriaus lakštų. Pavadinimą tušu nupiešė dailės mokytoja Jūratė Vingrienė. Audrius Vingrys, tarpininkaujant būsimajam Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarui Petrui Vaitiekūnui, Vilniuje susisiekė su Elektrografijos mokslinio tyrimo instituto darbuotoju, Sąjūdžio žmogumi (pavardė liko nežinoma), kuris mūsų popierinį maketą parengė kopijuoti.

Bėda ta, kad popieriaus būta nekokybiško, spausdinant temperatūros paveiktas jis su-trūkinėjo, ir pirmasis numeris mus pasiekė labai trapus – rankose jis išsiskirdavo į kelias juostas. Reikėjo ieškoti išeities. Oficialiai pasinaudoti dauginimo aparatais, kurių rajone buvo vos keli, negalėjome, nes jie buvo griežtai kontroliuojami.

Tačiau Sąjūdžio žmonės savo rizika darė kopijas ir mes pirmąjį kuklų „Žiburio“ tiražą po vieną egzempliorių išplatinome rajone besikuriančioms Sąjūdžio grupėms. Tokia buvo pradžia. Dabar šis numeris jau bibliografinė retenybė.

Toks beveik pagrindinis laikraščio kelias ir mažas tiražas riboja Anykščių Sąjūdžio informacijos sklaidą, o laikmetis buvo nepaprastai intensyvus – artėjo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, todėl iš rajono valdžios išsireikalavome, kad vienas „Kolektyvinio darbo“ puslapis būtų skiriamas „Žiburiui“.

Pasinaudojus tuo, kad du redkolegijos nariai buvo išvykę į Steigiamąjį suvažiavimą, spalio mėnesį „Žiburio“ puslapis išėjo išbraukytas. Išleidus du „Žiburio“ numerius nesvetin-game „Kolektyvinio darbo“ prieglobstyje, šios minties teko atsisakyti dėl principinių nesutarimų. Tiesą sakant, šis sumanymas buvo pasmerktas nuo pat pradžių – bendradarbiauti su LKP stagnacinės linijos klusniai besilaikančiu redaktoriumi Stasiu Vinciuo negalėjome.

Teko vėl grįžti prie rankinės gamybos. Tris „Žiburio“ numerius padėjo parengti Anykščių Sąjūdžio tarybos narys, „Kolektyvinio darbo“ atsakingasis sekretorius Tautvydas Kontrimavičius. Tekstus „Žiburiui“ spausdino „Kolektyvinio darbo“ mašininkė Irena Jakštienė. Tekstai, Sąjūdžio logotipas, iš „Kolektyvinio darbo“ iškirtas „Žiburio“ pavadinimas buvo

¹ *Kolektyvinis darbas, 1988 m. rugsėjo 10 d.*

klijuojami ant A3 popieriaus lapų, rubrikos pieštos, straipsnių pavadinimai stambiomis spausdintomis raidėmis užrašyti T. Kontrimavičiaus ranka¹.

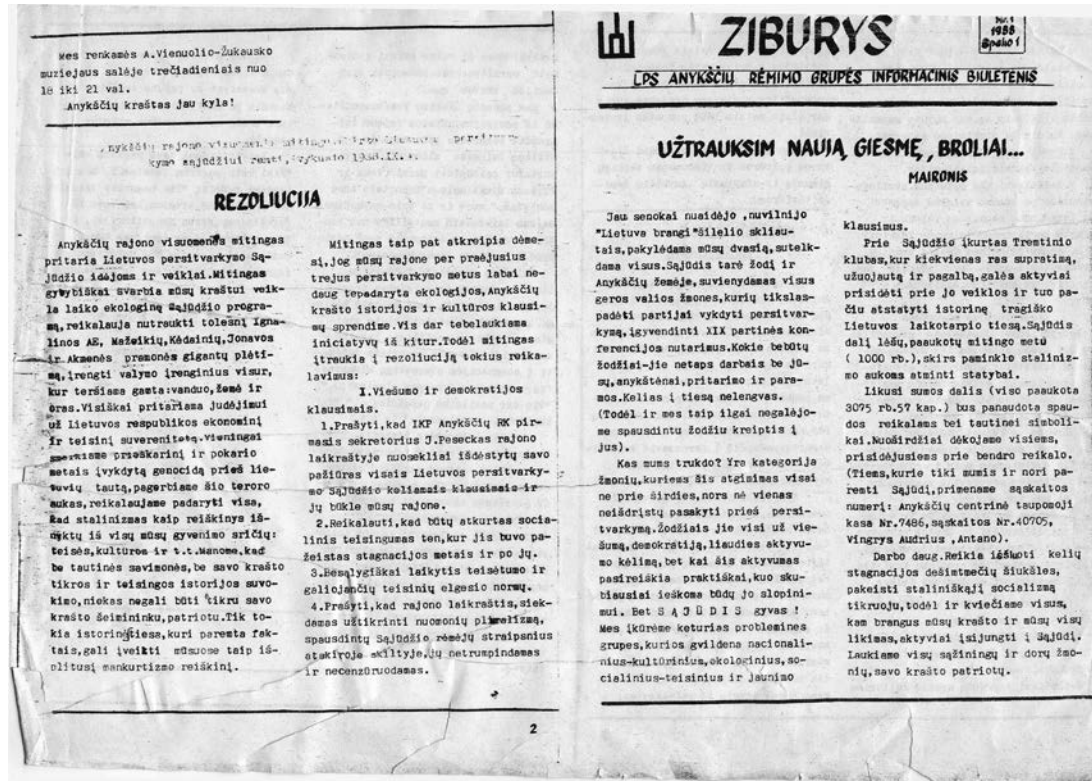
Kitų dviejų rankų darbo numerių laikraštinių „veidą“ sukūrė dailės mokytoja J. Vingrienė, o maketo gamybos ėmėsi redkolegija.

Tokiu būdu buvo išleisti aštuoni „Žiburio“ numeriai. Tai buvo labai imlus darbas, ti-ražas – kopijų skaičius – buvo ribotas dėl kopijavimo aparatų kontrolės, todėl ieškojome galimybių laikraštį spausdinti. Galiausiai 1989 m. liepos 18 d. gavome LKP Anykščių rajono komiteto biuro sutikimą leisti „Žiburį“ tipografiniu būdu².

Laikraštį planavome leisti du kartus per mėnesį, bet trūko jėgų ir laiko, nes visi, prisi-dėję prie jo rengimo, dirbo ir savo tiesioginius darbus. Be to, stabdė ir popieriaus stygius – spaustuvė jį naudojo tik savo reikmėms ir papildomų užsakymų nepriėmė. Popieriaus teko ieškoti patiems. Parsigabenę Vilniuje neoficialiai įsigytą pusę tonos sveriantį ruloną, apsirūpinome ilgam.

Devintą „Žiburio“ numerį, kaip LPS Anykščių tarybos leidinį, jau spausdinome spaustu-vėje. Laikraščio rengėjai – oficialiai įvardyta redkolegija, ją sudarė penki Anykščių Sąjūdžio tarybos nariai ir vienas „Tremtinio“ klubo atstovas: I. Andrukaitienė (redaktorė), Edmundas Cimbalištas, A. Vingrys, Saulius Nefas, Rimgaudas Vaitkus ir Aloyzas Kvedaras. O nuo dešimto numerio „Žiburys“ ėjo kaip LPS Anykščių tarybos ir Anykščių kultūros centro (1989 m. birželio 21 d. Anykščiuose įsisteigusio visuomeninio kultūrinio judėjimo) leidinys.

Iliustracijų klišės tipografiniu būdu leidžiamam „Žiburiui“ pagaminti padėdavo „Ko-lektyvinio darbo“ fotografas Jonas Junevičius, per pažįstamus kolegas turėjęs neoficialią prieigą LKP CK spaustuvėje Vilniuje.

Pirmasis „Žiburio“ numeris

¹ Interviu su T. Kontrimavičiumi. 2020 m. rugpjūčio 27 d. Autorės archyvas.

² Gaunami raštai, 1988 m. // Anykščių Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus.

1989 metų pabaigoje „Kolektyvinio darbo“ redaktoriui S. Vinciūnui išėjus į pensiją, į jo vietą atėjo T. Kontrimavičius, Sąjūdžio žmogus. Nuo 1990 metų „Žibury“ grįžo į „Kolektyvinį darbą“, tikėdamasis tapti atsinaujinusio laikraščio savastimi. Be to, artėjo rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, mums reikėjo platesnės auditorijos, nes rajoninio laikraščio tiražas buvo 11 463 egzemplioriai, o „Žiburio“ – tik 1000. Tačiau „Kolektyvinio darbo“ puslapiuose išėjo tik du rinkiminiai „Žiburio“ numeriai – keturioliktas ir penkioliktas.

1990 metais laimėjus rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą, iš redkolegijos teko pasitraukti šių eilučių autorei. „Žiburio“ leidimas stabtelėjo, o Sovietų Sąjungai balandžio 18 d. paskelbus blokadą, galimybės spausdinti laikraštį nebeliko. Ieškota išeičių ir nuspręsta „Žiburi“ leisti kaip sienlaikraštį miesto centre esančiame Sąjūdžio stende. Gegužės mėnesį nauja redkolegija (A. Ambraškaitė, S. Nefas ir Antanas Verbickas) ėmėsi darbo ir anykštėnus pasiekė septyni blokadinio „Žiburio“ numeriai. Tai buvo tik simboliniai laikraščio gyvybės ženklai. Šie septyni numeriai net nebuvo įtraukti į vėlesnę „Žiburio“ numeraciją.

Pasibaigus blokada, Anykščių Sąjūdžio tarybos atsakingasis sekretorius, Aukščiausiosios Tarybos deputatės I. Andrukaitienės padėjėjas Povilas Sapkauskas sutarė su „Anykštos“ (buvusio „Kolektyvinio darbo“) redaktoriumi T. Kontrimavičiumi dėl „Žiburio“ leidimo. Nuo 1990 metų lapkričio „Žibury“ kitu pavadinimu („Sąjūdis: vakar, šiandien, rytoj“), bet išlaikydamas savo dvasią, grįžo į „Anykštą“. Sąjūdžio puslapis ėjo kas mėnesį ir iki 1991 m. gruodžio 4 d. pasirodė trylika Sąjūdžio puslapių. Tolesnį bendradarbiavimą „Anykšta“ nutraukė.

1992 metais, keičiantis politinių jėgų santykiui šalyje, stiprėjant LDDP ir šią partiją palaikančių judėjimų frontui, pasivadinusiam opozicija, stiprėjant konfrontacijai Aukščiausiojoje Taryboje ir Sąjūdžiui praradus turėtą daugumą, vykstant atitinkamiems poslinkiams respublikinės bei rajoninės spaudos baruose (pasikeičia „Anykštos“ redaktorius), vėl iškilo nepriklausomos spaudos žodžio svarba.

1992 metų kovo mėnesį „Žibury“ sugrįžta kaip Lietuvos Sąjūdžio Anykščių tarybos ir Pažangos sąjungų koordinacinės tarybos leidinys su paantrašte – *Laikraštis Anykščių krašto žmonėms*. Įvadiniame straipsnyje rašoma: „Esant tokiai situacijai pribrendo būtinybė atgimti „Žiburiui“ – Lietuvos atgimimo dienų anykštėnų leidiniui. /.../ Juk reikia žodžio tiesaus, vienijančio tuos, kam brangi atsikurianti Lietuva, mūsų gimtasis kraštas.“¹ Laikraštis Anykščių krašto žmonės lankė kas mėnesį.

1992 metų rudenį rinkiminės kampanijos į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą metu su „Žiburiu“ buvo bandoma susidoroti. Tuo metu jis buvo leidžiamas kaip anykštėno sąjūdininko S. Šinkūno redaguojamo laikraščio „Baltų ainiai“ periodinis priedas. Paaiškėjus, kad „Baltų ainiai“ negali turėti priedų, oponentai kilo į kovą paskelbdami, kad „Žiburio“ leidyba nelegali, kad tai prieštarauja valstybės įstatymams.

Ukmergės spaustuvėje jau surinktas „Žibury“ buvo sulaikytas, bet jį suspėta perkelti į Panevėžio spaustuvę ir išleisti kaip rinkimų agitacinį leidinį „Žodis Anykščių ir Kupiškio krašto rinkėjams“. Per skubėjimą jame buvo palikta „Žiburio“ metrikos nuoroda „Pradėtas leisti nuo 1988 m.“ Tuo vėl pasinaudojo oponentai ir sukėlė triukšmą, bet lapkričio 25 d. „Žibury“ buvo įregistruotas ir baigėsi visi bandymai laikraštį eliminuoti iš spaudos lauko.

Pasibaigus darbui Aukščiausiojoje Taryboje, grįžau į Anykščius ir 1992 metų pabaigoje ėmiausi „Žiburio“ leidybos. Visą savo laiką iki pat 1993 metų rudens skyriau laikraščio rengimui, nes tuo metu jokio kito darbo neturėjau. Prie „Žiburio“ rengimo prisidėjau ir vėliau – laikraščio redkolegijoje dirbau iki 1996 metų.

1992–1996 metai buvo „Žiburio“ pakilimo laikotarpis. Jis išeidavo periodiškai kas mėnesį, o kartais ir dažniau. Nors jo tiražas buvo tik tūkstantis egzempliorių, Anykščių leidybinėje erdvėje jis buvo priimamas kaip konkurentas vieninteliam tuo metu rajono laikraščiui „Anykšta“.

¹ Žibury, 1992, kovas, nr. 1 (15).

Vėlesniais metais „Žiburio“ periodiškumas retėjo, per metus buvo išleidžiami keturi–šeši proginiai numeriai.

2000-aisiais – rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą metais – atsirado galimybė „Žiburį“ padaryti savaitraščiu. Paramą pasiūlė UAB „JUDEX“, kuri steigė regioninį laikraščio tinklą Lietuvoje. 2000 m. birželio 18 d. „Žiburio“ redkolegijos ir Sąjūdžio pakviestosios redaktorės Marijos Daugudienės susitarimu (publikuotas 2008 metais „Žiburyje“, beje, jame yra tik redkolegijos narių parašai, bet nėra M. Daugudienės parašo), leidžiant savaitraštį pasiryžta „toliau saugoti ir puoselėti „Žiburio“, kaip Sąjūdžio laikraščio, kryptį, tradicijas, nesivaikyti pigaus populiarumo, atspindėti Nepriklausomybės įtvirtinimo darbus, aktualijas, sutelkti dėmesį dvasiniam žmogaus ugdymui¹“.

Sąjūdis paskelbė laikraščio prenumeratą. Birželio mėnesį (1, 8 ir 15 d.) išėjo trys savaitiniai „Žiburio“ numeriai (beje, be Sąjūdžio simbolikos), o birželio 22 d. vietoje „Žiburio“ pasirodė „Šilelis“ – be redkolegijos žinios buvo pakeistas pavadinimas, pirmajam numeriui pasisavinta redkolegijos parengta medžiaga ir prenumeratoriai. Šia vagyste bendradarbiavimas ir baigėsi, nors „Šilelis“ ir toliau teigė esąs „Žiburio“ tąsa².

Reikėjo atstatyti tiesą. 2000 metų liepos mėnesį tikrasis „Žiburyš“ grįžta pas skaitytojus. Redkolegijos kreipimėsi paaiškinama susidariusi situacija: „Tikėjome, kad „Žiburyš“ taps savaitraščiu, bus prenumeruojamas leidinys. Deja... Išduotume savo skaitytoją, jei keistume „Žiburio“ kryptį, atsisakytume Sąjūdžio dvasios. Kaip ir anksčiau, „Žiburį“ leisime visuomeniniais pagrindais, švenčių ir svarbių įvykių progomis, liksime ištikimi savo skaitytojams ir „Žiburio“ nuostatai.“³

Po kelerių metų pertraukos, 2008-aisiais, „Žiburyš“ vėl pasirodė. Nuo tada išėjo po vieną proginį numerį kasmet: 2008 metų numeryje minimas Lietuvos Sąjūdžio dvidešimtmetis, 2009 metais – Baltijos kelio dvidešimtmetis, 2010 metais – Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dvidešimtmetis, o 2011 metų numeris – rinkiminis, Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų sąrašo rinkimuose į Anykščių rajono savivaldybės tarybą reklaminis leidinys.

„Žiburio“ temos keitėsi kartu su laikmečiu. Sąjūdžio metais dominavo istorinės tiesos atstatymo siekis: kalbėjimas apie sovietinę okupaciją, autentiškų tremties išgyvenimų viešinimas, skaudžios partizaninio karo realybės liudijimas, kultūrinės atminties susigrąžinimas. Vyko diskusijos apie žemės ūkio ateitį. Aktualūs buvo ir tekstai apie politines to meto realijas.

Nepriklausomoje Lietuvoje „Žiburyš“ tęsė atminties temas – publikavo Anykščių krašte vykusios partizaninės kovos istoriją, toliau spausdino tremties memuarus. Daug vietos buvo skiriama kultūros problemoms: aptariama kultūros paveldo padėtis, pasisakoma kultūros politikos klausimais, atskleidžiami sovietiniais metais nutylėti anykštėnų rašytojų biografijos ir kūrybos faktai, skelbiami jų kūrinių fragmentai, grąžinamas tikrasis sovietiniais metais klastotos Lietuvos istorijos veidas.

Laikraštis ėmėsi ir naujų temų – nagrinėjo demokratijos raidos problemas, diskutavo apie privatizacijos privalumus ir trūkumus, pasakojo apie gyvenimo laisvės sąlygomis patirtis, aptarinėjo šalies politinio gyvenimo įvykius. Be dėmesio neliko ir KGB voratinklio temos.

Anykščių „Žiburyš“ – bene ilgiausiai Lietuvoje leistas Sąjūdžio laikraštis. Ir nors per aštuoniolika leidimo metų skaitytojus jis pasiekė tik daugiau nei šimtą kartų, bet buvo atsvara tuometinei rajono spaudai ir atliko savo, kaip demokratijos garanto, misiją.

Laikraštis visą savo egzistavimo laiką buvo leidžiamas iš aukų ir visuomeniniais pagrindais – taip buvo įprasta Sąjūdžio laikais, tokia tradicija tęsėsi iki paskutinio „Žiburio“ numerio.

¹ Žiburyš, 2008, liepa, nr. 1.

² Žiburyš, 2008, liepa, nr. 1.

³ Žiburyš, 2000, liepa, nr. 5 (97).

PRISTATYMAI

NEPAVALDUS LAIKUI

SAVAS TARP SAVŲ. ŠALTINIŲ PUBLIKACIJA. PETRO OFSETAS, 2020, 160 P.

Kardinolo Vincento Sladkevičiaus 100-osios gimimo metinės Biržų krašte pasitiktos su kardinolo atminimui skirta knyga „Savas tarp savų“ Leidinyje apžvelgiami vyskupo V. Sladkevičiaus tremties metai Nemunėlio Radviliškyje (1959–1976) ir Pabiržėje (1976–1982), kur jam teko atsidurti sovietų valdžios sprendimu, kai jis, tuometinis Kauno kunigų seminarijos profesorius, kategoriškai atsisakęs bendradarbiauti su KGB, kaip nebereikalingas ir nenaudingas sovietinio saugumo struktūroms, buvo ištremtas į šiauriausią Lietuvos vietą, vadintą lietuviškuoju Sibiru.

Knygos idėjos autorius – Evaldas Timukas, Biržų rajono savivaldybės Jurgio Bielinio viešosios bibliotekos vyresn. bibliotekininkas, muziejininkas, kraštotyrininkas. Rengdamasis artėjančiam kardinolo jubiliejui, E. Timukas jau nuo 2019 metų rudens rinko Biržų krašto žmonių ir dvasininkų, vyskupo tremties metais kartu dirbusių pastoracinį darbą, kitų Lietuvos kunigų, kurie, nepaisydami KGB draudimų ir persekiojimų, palaikė ryšius su tremtiniu, atsiminimus.

Knygoje publikuojama memuarinė medžiaga, kurią pateikė 66 atsiminimų autoriai. Tai ir jautrūs buvusių parapijiečių prisiminimai apie jų atmintyje išlikusį mylimą Vyskupėlį, ir pagarbus dvasininkų kalbėjimas apie Vyskupą, kuris jiems buvo ir yra neginčijamas autoritetas. Gražiu žodžiu V. Sladkevičių prisimena visi, kam teko su juo bendrauti. Prisiminimų apimtis nevienoda, kai kurie jų fragmentiški, tačiau visi yra svarbūs kaip autentiškas to laikmečio ir vyskupo dvasinės tarnystės liudijimas.

Įvadiniame straipsnyje šių eilučių autorė, remdamasi žmonių prisiminimais, apžvelgia vyskupo V. Sladkevičiaus tremties laikotarpį, atskleidžia memuaruose išryškėjusius vyskupo asmenybės bruožus, pabrėžia jo toleranciją santykiuose su jį supusiais įvairių tikėjimų žmonėmis. Atsiminimų tekstai leidžia teigti, kad tvirta vyskupo V. Sladkevičiaus pozicija tikėjimo klausimais, jo nepriklausoma, ori laikysena buvo pavyzdys, moralinė atrama ir siekiamybė ne tik parapijiečiams, bet ir visai aplinkinei bendruomenei.

Knygoje beveik šimtas iliustracijų. Tai dar niekur neskelbti vyskupo tremties laikmečio dokumentai, pristatomos sakralinės relikvijos ir gausi ikonografinė medžiaga iš Nemunėlio Radviliškio pagrindinės mokyklos muziejaus „Šiaurinė santaka“, Biržų krašto muziejaus „Sėla“, Molėtų krašto muziejaus fondų, taip pat E. Timuko, I. Andrukaitienės ir atsiminimų autorių asmeninių archyvų.

Knygos pavadinimui paimti žodžiai iš užrašo „Kardinole! – savas – tarp savų!“, iškerto virš Pabiržės Švč. Trejybės bažnyčios šventoriaus vartų pasitinkant kardinolą V. Sladkevičių, 1988 m. spalio 9 d. sugrįžusį aplankyti savo parapijiečių.

Savas tarp savų – taip žmonės vertino kardinolo V. Sladkevičiaus dvasinę bendrystę anuomet, tremties laikais, toks kardinolo paveikslas – nepavaldu laikui – atsispindi ir dabartiniuose jų prisiminimuose. Ši knyga – tai rašytinis Biržų krašto žmonių paminklas J. Em. kardinolo V. Sladkevičiaus atminimui.

Irena Andrukaitienė